

KONFERENSIYALAR UZ

ANJUMANLAR PLATFORMASI

**V RESPUBLIKA ILMIY-
AMALIY KONFERENSIYASI**

**YANGI DAVR ILM-
FANI: INSON UCHUN
INNOVATION G'OYA
VA YECHIMLAR**

IYUL, 2025

ELEKTRON NASHR:

<https://konferensiyalar.uz>

YANGI DAVR ILM-FANI: INSON UCHUN INNOVATSION G'OYA VA YECHIMLAR

**V RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYASI MATERIALLARI**

2025-yil, iyul

TOSHKENT-2025

Yangi davr ilm-fani: inson uchun innovatsion g'oya va yechimlar.
V Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami. 1-jild,
5-son (iyul, 2025-yil). – 107 bet.

Mazkur nashr ommaviy axborot vositasi sifatida 2025-yil, 8-iyulda
C-5669862 son bilan rasman davlat ro'yaxatidan o'tkazilgan.

Elektron nashr: <https://konferensiyalar.uz>

Konferensiya tashkilotchisi: "Scienceproblems Team" MChJ

Konferensiya o'tkazilgan sana: 2025-yil, 22-iyul

Mas'ul muharrir:

Isanova Feruza Tulqinovna

Annotatsiya

Mazkur to'plamda "Yangi davr ilm-fani: inson uchun innovatsion g'oya va yechimlar" mavzusidagi V Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari jamlangan. Nashrda respublikaning turli oliy ta'lim muassasalari, ilmiy markazlari va amaliyotchi mutaxassislari tomonidan tayyorlangan maqolalar o'rin olgan bo'lib, ular ijtimoiy-gumanitar, tabiiy, texnik va yuridik fanlarning dolzarb muammolari va ularning innovatsion yechimlariga bag'ishlangan. Ushbu nashr ilmiy izlanuvchilar, oliy ta'lim o'qituvchilari, doktorantlar va soha mutaxassislari uchun foydali qo'llanma bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ilmiy-amaliy konferensiya, innovatsion yondashuv, zamonaviy fan, fanlararo integratsiya, ilmiy-tadqiqot, nazariya va amaliyot, ilmiy hamkorlik.

Barcha huquqlar himoyalangan.

© Scienceproblems team, 2025-yil

© Mualliflar jamoasi, 2025-yil

MUNDARIJA

FIZIKA-MATEMATIKA FANLARI

Muxsinova Musallamxon

TABIY FANLARDA HAYOTIY MUAMMOLAR YECHIMI
(FIZIKA VA MATEMATIKA ASOSIDA) 5-7

TEXNIKA FANLARI

Baxriddinov Nodirbek

RIVOJLANGAN MAMLAKATLARDA INNOVATSION FAOLIYATNI DAVLAT TOMONIDAN
QO'LLAB-QUVVATLASH MEXANIZMLARI: AQSh VA YeVROPA TAJRIBASI 8-11

TARIX FANLARI

To'uchiyeva Dilnoza

ZOMIN TUMANINING IQTISODIY TARIXI XUSUSIDA (2013-2024 YILLAR) 12-19

Норов Шухрат

ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СРЕДИ
МОЛОДЕЖИ 20-25

Bazarbayeva Nilufar

O'ZBEK MILLIY HUNARMANDCHILIGI TARIXI XUSUSIDA 26-29

Nazirov Mirjalol

FARG'ONA VILOYATIDAGI MIGRATSION JARAYONLARNING RETROSPEKTIV TAHLILI VA
HUDUDIY DEMOGRAFIK JARAYONLARGA TA'SIRI 30-32

IQTISODIYOT FANLARI

Qo'chqarov Baxtiyor

KICHIK BIZNES SUBYEKTLARIDA AYLANMA MABLAG'LARDAN FOYDALANISHNI
TAKOMILLASHTIRISH ORQALI IQTISODIY FAOLLIKNI TA'MINLASH YO'LLARI 33-37

Кайыбеков Парахат

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ АВТОМОБИЛЬНЫМИ ТРАНСПОРТНЫМИ
УСЛУГАМИ В УЗБЕКИСТАНЕ 38-44

Ibragimov Jakhongir

SANOAT KORXONALARIDA YASHIL INNOVATSIYALARNI JORIY QILISHGA EKSTERMAL IQLIM
O'ZGARISHLARI TA'SIRINI BAHOLASH 45-48

FALSAFA FANLARI

Mamadiyarova Malika

GLOBAL O'ZGARISHLAR SHAROITIDA OILAVIY QADRIYATLAR TRASFORMATSIYASI 49-51

Ro'ziyev Maqsud

ABULHASAN BAXMANYOR MA'NAVIY MEROSIDA TA'LIM VA TARBIYA MASALALARI 52-55

FILOLOGIYA FANLARI

Tursinbaev Ilham

BOLALAR POEMALARIGA OID TADQIQOTLAR TAHLILI 56-60

Pulatjonova Muxtasar

HOW DO UZBEK LEARNERS USE DISCOURSE MARKERS IN ENGLISH SPEAKING: A LEARNER
CORPUS ANALYSIS 61-63

Abdulxayeva Nodirabegim

TRANSLATION OF REALIA IN SIMULTANEOUS INTERPRETATION 64-66

Absalomova Feruza

KOREYS TILI O'RGATISHDA O'QUVCHI MOTIVATSIYASIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR:
IJTIMOIY-PSIXOLOGIK VA MADANIY KONTEKST 67-71

YURIDIK FANLARI

Tog'onova Jemala

MEDIATSIYADA ADVAKATNING RO'LI 72-76

Shomurodov Sanjar

SUN'IY INTELLEKT MAHSULOTLARINI MUHOFAZA QILISHDA HUQUQIY MUVOFIQLIK
MASALASIDA YAGONA XALQARO KONVENSIYA ZARURATI 77-80

Qilichev Nosirbek

SPORT TAVAKKALCHILIGI – QILMISHNING JINOIYLIGINI ISTISNO QILUVCHI HOLAT
SIFATIDA 81-84

Xolmo'minova Barchinoy

DAVLAT PENSIYALARINING TURLARI VA ULARNI TAYINLASHNING O'ZIGA XOS
XUSUSIYATLARI 85-90

PEDAGOGIKA FANLARI

Таджибаева Альбина

РЕФЛЕКСИВНАЯ ПРАКТИКА В ОБУЧЕНИИ: ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ И СТРАТЕГИИ
ФОРМИРОВАНИЯ ТРАКК 91-96

Собирова Гулибарно

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДИКИ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА УРОКАХ
РУССКОГО ЯЗЫКА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ СРЕДЫ 97-101

TIBBIYOT FANLARI

Numonjonov Asrorjon, Mansurova Nargiza

ICHKI MUHIT REZONANSINING MIGREN TRIGGERLARIGA TA'SIRI: TIZIMLI VA ICHAK
FAKTORLARINING INTEGRATSIYASI 102-104

PSIXOLOGIYA FANLARI

Kurbonov Munis

KASBIY IDENTIFIKATSIYA JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH 105-107

FIZIKA-MATEMATIKA FANLARI**TABIY FANLARDA HAYOTIY MUAMMOLAR YECHIMI (FIZIKA VA MATEMATIKA ASOSIDA)****Muxsinova Musallamxon Qosimjon qizi**

Namangan davlat universiteti, fizika yo'nalishi talabasi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada fizika va matematika fanlari asosida hayotiy muammolarni hal etish masalalari ko'rib chiqilgan. Elektr energiyasini tejash, suv tanqisligi va tozalash kabi dolzarb muammolar misolida ilmiy yondashuvning amaliy ahamiyati yoritilgan. Hisob-kitoblar va formulalar orqali muammolarga oddiy, iqtisodiy va foydali yechimlar taklif etilgan. Maqola ta'lim jarayoni va real hayot o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: tabiiy fan, energiya muammosi, suv muammosi, ilmiy yondashuv.

SOLUTION OF LIFE PROBLEMS IN NATURAL SCIENCES (BASED ON PHYSICS AND MATHEMATICS)**Muhsinova Musallamkhon Qosimjon qizi**

Namangan State University, physics student.

Annotation. This article explores the resolution of real-life problems based on the principles of physics and mathematics. It highlights the practical significance of a scientific approach through examples such as energy saving, water scarcity, and purification. Using calculations and formulas, simple, cost-effective, and efficient solutions are proposed. The article emphasizes the connection between education and everyday life.

Key words: natural sciences, energy problem, water scarcity issue, scientific approach.

DOI: <https://doi.org/10.47390/Ydif-Res5/No-01>

Kirish. Tabiiy fanlarni insoniyat taraqqiyoti va jamiyat hayotining barcha sohalarida muhim rol o'ynaydi. Bu fanlar ichida fizika va matematika alohida o'rin tutadi. Ular nafaqat nazariy bilimlar majmuasi, balki real hayotiy muammolarni ilmiy asosda hal qilish vositasidir. Hozirgi kunda energiya tansiqiligi, hisob-kitobdagi xatoliklar, resurslarni isrof qilish, suv yetishmovchiligi kabi dolzarb muammolar aynan shu fanlar asosida o'rganiladi va ularga samarali yechimlar taklif etiladi. Fizika hayotiy fan bo'lib, unda butun borliqdagi hodisalar ilmiy yondashuv orqali o'rganiladi. Uyda, ishda, ko'chada – hamma joyda fizik hodisalarni kuzatish mumkin. Ularni matematik usulda tahlil qilish orqali hayotimizni yaxshiroq tushunamiz, rejalashtiramiz va nazorat qilamiz. Fizika fani yordamida atrofimizdagi hodisalar – harakat, energiya, issiqlik, elektr tovush va boshqa juda ko'p jarayonlarni ilmiy asosda tushuntiriladi. Bu bilimlar kundalik hayotda uchraydigan ko'plab muammolarni hal qilishida yordam bera olishi mumkin. Masalan, uyda ovqat pishirishda issiqlik almashuvi, avtomobil harakati, telefonda muloqot qilganimizdagi elektromagnit to'lqin hodisalari – bularning barchasi fizika qonunlariga asoslangandir. Bular yordamida ko'plab muammolarni hal etishga yordam beradi. Elektr energiyasi muammosi, uni tejash, isrof qilmaslik va belgilangan limitgacha unumdor foydalanish kabilar. Elektr energiyasining isrof bo'lishi ko'pgina xonadonlarda katta muammo bo'lib qolmoqda. Hozirda elektr energiyasi iste'moliga davlat tomonidan limit belgilangan. Ushbu limitdan oshgan holda energiya ishlatilsa, tarif ko'payadi va ortiqcha to'lovlar paydo bo'ladi.

Bularning asosida esa matematik hisob-kitoblar yotadi. Fizika fanida quvvat ($P = U \cdot I$) va ish ($A = P \cdot t$) formulalari yordamida elektr energiyasini qanday sarflanishini aniqlash mumkin. Masalan, 60 Vt quvvatga ega bo'lgan oddiy lampochka 5 soat davomida ishlatilsa, 300 Vt·soat, ya'ni 0.3 kVt·soat energiya ishlatilgan bo'ladi. LED lampochka esa atigi 10 Vt bo'lib, 5 soat ishlasa 0.05 kVt·soat energiya sarflaydi.

Oddiy xonadonda 10 ta lampochka ishlatiladi deb faraz qilaylik. Agar ularning barchasi oddiy 60 Vt bo'lsa, bir oyda: $0.06 \text{ kVt} \times 5 \text{ soat} \times 30 \text{ kun} \times 10 \text{ dona} = 90 \text{ kVt} \cdot \text{soat}$ energiya sarflanadi. Agar LED lampochkalar ishlatilsa, $0.01 \text{ kVt} \times 5 \text{ soat} \times 30 \text{ kun} \times 10 \text{ dona} = 15 \text{ kVt} \cdot \text{soat}$ sarflanadi. Demak, faqat bitta o'zgarish orqali 75 kVt·soat energiya tejraladi.

Agar elektr energiyasi uchun limit ichida tarif 400 so'm, limitdan tashqarisi 800 so'm deb olinsa, oddiy lampochkalar uchun $90 \times 400 = 36\,000$ so'm, LED uchun esa $15 \times 400 = 6\,000$ so'm to'lov amalga oshiriladi. Ya'ni oyiga 30 000 so'm tejraladi. Bu oddiy, hamyonbop va real misol orqali energiya tejashga erishish mumkin. Yoki boshqa muammoni qarasak: suv tansiqiligi va iflos suvni tozalash. Bugungi kunda suv tanqisligi butun dunyo bo'ylab dolzarb muammoga aylangan. Ayniqsa, O'zbekiston kabi iqlimi qurg'oqchil hududlarda bu muammo yanada jiddiyroq seziladi. Ba'zi hududlarda ichimlik suvi yetarli emas, suv bosimi juda past yoki mavjud suv sifatsiz — ya'ni iflos holatda bo'ladi. Bu esa odamlarning sog'lig'i, turmush darajasi va hayot sifati uchun katta xavf tug'diradi.

Masalan, qishloq joylarda ko'p hollarda suv minorasi past balandlikda joylashgan bo'ladi, suv quvurlari eskirgan yoki uylargacha yetib borish uchun bosim yetarli emas. Natijada, suv krandan faqat oqib turmaydi — ayrim paytda umuman chiqmaydi. Ba'zi oilalar chelakda suv tashishga majbur bo'lishadi. Bundan tashqari, bu suvlar ko'pincha loyqa yoki mikroblar bo'ladi. Bu ichak kasalliklari, teri muammolari kabi sog'liq bilan bog'liq muammolarni keltirib chiqaradi.

Fizikada suv bosimini aniqlash uchun maxsus formula mavjud:

$$P = \rho gh$$

Bu yerda:

ρ — suv zichligi (taxminan 1000 kg/m^3),

g — erkin tushish tezlanmasi (9.8 m/s^2),

h — suv ustunining balandligi (masalan, suv minorasining balandligi).

Ya'ni, suv minorasi baland bo'lsa, bosim ham ko'p bo'ladi. Agar suv minorasi juda past bo'lsa, suv uydagi ikkinchi yoki uchinchi qavatgacha ko'tarilmaydi.

Oddiy misol: Agar suv minorasi 10 metr balandlikda bo'lsa:

$$P = 1000 \cdot 9.8 \cdot 10 = 98000 \text{ Pa} = 0.98 \text{ bar}$$

Bu bosim bitta qavatli uy uchun yetarli bo'lishi mumkin, lekin ikki yoki uch qavatli uy uchun bu kamlik qiladi. Shuning uchun suv minorasi balandroq qurilishi kerak yoki nasos o'rnatilishi kerak. Agar suvda qum, loy, mikroblar yoki zararli moddalar bo'lsa, uni filtrdan o'tkazish kerak bo'ladi. Fizikada bu jarayon filtrlash deb ataladi. Bugungi kunda turli xil filtrlar mavjud:

Gravitatsion filtrlar — suv o'z og'irligi bilan filtrdan o'tadi (misol: keramik filtrlar).

Membranali filtrlar — juda kichik teshiklar orqali suv o'tadi, lekin bakteriyalar o'tolmaydi.

UV (ultrabinafsha) sterilizatorlar — nur yordamida suvdagi mikroorganizmlarni yo'q qiladi.

Bu texnologiyalar arzon bo'lishi mumkin, ularni hatto o'quvchilarning o'zi oddiy sharoitda yasab ko'rishi ham mumkin. Masalan, qum, ko'mir, toza mato yordamida oddiy filtr yasab, loyqa suvni tiniqlashtirish mumkin.

Keling, oddiy va arzon narxdagi gravitatsion (tortish kuchi bilan ishlaydigan) filtr misolida hisob-kitob qilamiz. Bu filtr elektrsiz ishlaydi va ichidagi tosh, qum, ko'mir, mato qatlami orqali suvni tozalaydi. Narxi taxminan 150 000 so'm turadi.

Misol holati:

Oila kuniga 60 litr ichimlik suvidan foydalanadi.

Tanlangan filtr kuniga 20 litr suv tozalay oladi.

Shuning uchun 3 ta filtr kerak bo'ladi ($60 \div 20 = 3$).

Har bir filtr oyiga 600 litr suv tozalaydi, 3 ta filtr esa 1800 litr suv beradi.

Filtrlar 6 oy davomida xizmat qiladi.

Xarajat: $150\,000 \times 3 = 450\,000$ so'm

6 oy davomida 3 ta filtr 10 800 litr toza suv beradi (1800×6).

Bozorda 5 litrli toza suv narxi o'rtacha 8 000 so'm bo'lsa, 10 800 litr suvni bozor narxida olish:

$$\frac{10800}{5} = 2160 \text{ ta idish} \times 8000 = 17280000 \text{ so'm}$$

Bu bilan shuni ko'rish mumkinki, 450 ming so'mlik filtr orqali 17 million so'mlik foyda olinadi. Shuningdek, vaqt jihatdan ham qulay — suvni tashib yurish, do'konga qatnash shart emas. Faqatgina krandan suv quyib, sabr bilan kutish kifoya.

Xulosa: Fizika va matematika fanlari kundalik hayotdagi muammolarga ilmiy asosda yechim topishda katta ahamiyatga ega. Elektr energiyasini tejash, suv bosimini nazorat qilish, ichimlik suvini tozalash kabi dolzarb masalalar aynan shu fanlar orqali tahlil qilinib, oddiy va arzon usullar bilan samarali yechimlar ishlab chiqilishi mumkin. Bu esa inson salomatligi, iqtisodiy farovonlik va yashash sifati uchun muhim omildir.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Anarbayerov A.I., Qodirov D.B.-Energiya tejash asoslari. O'quv qollanma, TIAME,2021.
2. Turobjonov S.M, Tursunov T., Pulatov X.-Oqova suvlarni tozalash texnologiyasi. Darslik, "Musiqqa nashriyoti"2010.
3. Мансуров В.А.- Основы энергосбережения. Учебно-методическое пособие.БГМУ, 2013

TEXNIKA FANLARI

RIVOJLANGAN MAMLAKATLARDA INNOVATSION FAOLIYATNI DAVLAT TOMONIDAN QO'LLAB-QUVVATLASH MEXANIZMLARI: AQSH VA YEVROPA TAJRIBASI

Baxriddinov Nodirbek Zamirdinovich

Iqtisodiyot fakulteti, i.f.f.d (PhD), kafedra dotsenti

Namangan davlat texnika universiteti

E-mail: nbahriddinov@lincolnucsf.edu

Tel: + 998905547147

ORCID: 0000-0002-3765-5778

Annotatsiya. Maqolada rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotining innovatsion sektorida innovatsion faoliyatni davlat tomonidan rag'batlantirish xususiyatlari ko'rib chiqilgan. Qonunchilik bazasi va davlat dasturlarini ishlab chiqish, moliyaviy qo'llab-quvvatlash, imtiyozli shartlar berish va innovatsion tashkilotlarni boshqa qo'llab-quvvatlash sohalarida innovatsion faoliyatni davlat tomonidan tartibga solish vositalarining tasnifi keltirilgan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, rag'batlantirish, investitsiya, davlat granatli, moliyalashtirish, korxonalar, dasturlar, mexanizmlar, texnopolislar, texnoparklar, innovatsion markazlar, innovatsion biznes-inkubatorlar.

MECHANISMS OF STATE SUPPORT OF INNOVATION ACTIVITY IN DEVELOPED COUNTRIES: THE EXPERIENCE OF THE USA AND EUROPE

Bakriddinov Nodirbek Zamirdinovich

Faculty of Economics, PhD, Associate Professor

Namangan State Technical University

Annotation. The article examines the features of state stimulation of innovative activity in the innovative sector of the economy of developed countries. A classification of means of state regulation of innovative activity in the areas of development of the legislative framework and state programs, financial support, granting preferential conditions and other support for innovative organizations is presented.

Key words: innovation, incentives, investment, state aid, financing, enterprises, programs, mechanisms, technopolises, technoparks, innovation centers, innovative business incubators.

DOI: <https://doi.org/10.47390/Ydif-Res5/No-02>

Har qanday davlatning ilmiy-texnik rivojlanishining eng muhim sharti innovatsion bozorni davlat tomonidan rag'batlantirishdir. Jahon hamjamiyatiga kiruvchi mamlakatlarda ilmiy-texnikaviy va innovatsion siyosatni tartibga solish mexanizmi har xil, chunki turli mamlakatlarda davlat va bozor funksiyalarining nisbati bir xil emas, fanni boshqarishning tashkiliy tuzilmalari turlichadir. Biroq rivojlangan mamlakatlarda ishlab chiqarishning rivojlanish qonuniyatlari bir xil va innovatsion faoliyatga yondashuvlar bir xil.

Davlatning ta'siri ham amalga oshirish imkoniyatlarini kengaytirishi, innovatsiyalarni muvofiqlashtirishi va aksincha, maqsadlarga erishishni qiyinlashtirishi mumkin. Davlat boshqaruvi organi innovatsion mahsulotni yaratish jarayonida innovatsion tashkilotlarning iqtisodiy xatti-harakatlarini o'zgartirishga imkon beruvchi muayyan ta'sir choralarini tanlaydi.

Davlatning innovatsion siyosatining maqsadi shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojlarni qondiradigan innovatsiyalarni yaratish va iste'mol qilishdir. Xususan, bu ishlab chiqarishning texnologik darajasini va mahsulot va xizmatlarning raqobatbardoshligini oshirish, innovatsion

mahsulotlarning ichki va tashqi bozorlarga chiqishini ta'minlash, innovatsion muhitni shakllantirish uchun iqtisodiy, huquqiy va tashkiliy shart-sharoitlar yaratish, investitsiya resurslarini jalb etishdir. Turli manbalardan, jumladan, xorijiy investitsiyalar, kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash. Ilmiy-texnikaviy va innovatsion faoliyat natijalarini uzoq muddatli prognozlash zarurati davlatning innovatsion faoliyatda faol ishtirok etishining sabablaridan biridir.

Turli mamlakatlar yalpi milliy mahsulotda ilmiy-tadqiqot va ishlanmalarga sarflangan xarajatlarning ulushlari har xil. Bu yerda yetakchi Shveysariya, keyingi o'rinlarda Germaniya, Yaponiya, Shvetsiya, Janubiy Koreya va AQSh. Yuqori texnologiyali mamlakatlarning ikkinchi guruhiga Buyuk Britaniya, Fransiya, Niderlandiya, Italiya va boshqa bir qator Yevropa davlatlari kiradi [1].

Innovatsion faoliyat sohasida davlatning ta'sir qilish usullarini ma'muriy va iqtisodiy usullarga bo'lish mumkin. Innovatsion siyosatni amalga oshirishning ma'muriy usullari qonunchilik asosiga asoslanadi. Davlatning innovatsion faoliyatga ma'muriy aralashuvi iqtisodiy rivojlanishning innovatsion yo'lini ta'minlash zarurati bilan bog'liq bo'lib, xo'jalik yurituvchi subyektlarga yangilik monopoliyasini saqlab qolish imkonini beradi. Biroq, davlat rag'batlantirishning eng samarali usullari tovar ishlab chiqarishning motivatsion omillarini hisobga olishga asoslangan va iqtisodiy dastaklar va tartibga soluvchilardan foydalanishda ma'muriy usullardan farq qiluvchi iqtisodiy hisoblanadi.

Innovatsion sohadagi davlat organlarining asosiy funksiyalari innovatsion faoliyatni muvofiqlashtirish, innovatsiyalar uchun mablag'larni to'plash, innovatsiyalarni rag'batlantirish, raqobat, innovatsion risklarni sug'urtalash, innovatsion jarayonlarning huquqiy asoslarini yaratish (shu jumladan, innovatsiyalar tizimini yaratish), innovatorlarning mualliflik huquqlarini himoya qilish va intellektual mulkni himoya qilish), innovatsion faoliyatni kadrlar bilan ta'minlash, innovatsion infratuzilmani shakllantirish, innovatsion jarayonlarni mintaqaviy tartibga solish, innovatsion jarayonlarning xalqaro jihatlarini tartibga solish.

Davlat innovatsion siyosatining quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarini ko'rib chiqish taklif etiladi:

- qonunchilik bazasi va davlat dasturlarini ishlab chiqish;
- moliyaviy qo'llab-quvvatlash;
- innovatsion tashkilotlarni imtiyozli shartlar bilan ta'minlash;
- boshqa turdagi qo'llab-quvvatlashlar [2-5].

Korxonalarining innovatsion faoliyatini tashkiliy-me'yoriy va davlat moliyaviy-resurs qo'llab-quvvatlash bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish davlat tomonidan tartibga solishning asosiy vazifalaridan biridir. AQSh va Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida innovatsion korxonalarni tashkiliy va me'yoriy qo'llab-quvvatlash sohasida innovatsiyalarni davlat tomonidan rag'batlantirish vositalari 1- jadvalda keltirilgan.

Qonunchilik bazasini va davlat dasturlarini ishlab chiqish sohasida innovatsion faoliyatni davlat tomonidan rag'batlantirish vositalari

1-jadval

Innovatsion faoliyatni davlat tomonidan rag'batlantirish vositalari	Mamlakatlar
---	-------------

Texnoparklar, sanoat va innovatsion klasterlarni yaratish va rivojlantirishga ko'maklashish bo'yicha dasturlar va qonunlarni ishlab chiqish, innovatsion strategiyalarni ishlab chiqishga ko'maklashish, shu jumladan innovatsion klasterlar, ilmiy va ilmiy-tadqiqot parklarini qo'llab-quvvatlash.	AQSh, Avstriya, Bolgariya, Buyuk Britaniya, Vengriya, Federativ Respublikasi Germaniya, Daniya, Ispaniya, Litva Respublikasi, Niderlandiya, Norvegiya, Polsha, Serbiya Respublikasi, Slovakiya Respublikasi, Finlyandiya, Fransiya, Chexiya, Shveysariya, Shvetsiya
Bir qator innovatsion markazlarni tashkil etish va qisman moliyalashtirish orqali ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va ularni tijoratlashtirishni qo'llab-quvvatlash dasturlarini ishlab chiqish.	
Turli sohalaridagi loyihalarni birlashtirgan klasterning institutsional tuzilmalarini yaratish imkonini beruvchi yagona boshqaruv tizimini tashkil etish.	
Yagona monopoliyaga qarshi qonunni ishlab chiqish	
Innovatsion tizim va me'yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish, kichik va o'rta biznesni rivojlantirishni rag'batlantirish	
Biznes-inkubatorlar, biznes-zonalar, universitetlar shaharchalari, texnopolislar, agropolislar, xalqaro klasterlar tashkil etishga ko'maklashuvchi dastur va qonunlarni ishlab chiqish.	AQSh, Avstriya, Bolgariya, Buyuk Britaniya, Vengriya, Federativ Respublikasi Germaniya, Daniya, Ispaniya, Niderlandiya, Norvegiya, Finlyandiya, Fransiya, Shveysariya, Shvetsiya
Innovatsiyalar sohasida davlat boshqaruvi tuzilmasini, shu jumladan moliya institutlari, akademik va xususiy ilmiy muassasalar, yirik transmilliy korporatsiyalar, sanoat parklari, biznes zonalar va klasterlarni shakllantirish, ular o'z faoliyatida qonunchilik bazasi talablarini rag'batlantirishga qaratilgan. va innovatsiyalarni rivojlantirish	
Innovatorlarga biznes xizmatlarini ko'rsatuvchi innovatsiyalarni tarqatish markazlari va konsalting markazlari tarmog'ini yaratish	
Davlat organlari tomonidan mamlakatimizda va xorijda innovatsion jarayonlar monitoringi va prognozini amalga oshirish, keng joriy etish uchun eng samarali ilg'or texnologiyalarni izlash, innovatsion loyihalarni ekspertizadan o'tkazish;	

Rivojlangan mamlakatlarda innovatsion infratuzilmani rivojlantirishni rag'batlantirishga katta e'tibor berilmoqda. Ayniqsa, asosiy qismi davlat tomonidan moliyalashtiriladigan texnopolislar, texnoparklar, innovatsion markazlar, innovatsion biznes-inkubatorlar kabi infratuzilma elementlaridan keng foydalanilmoqda.

Innovatsion jarayonga jalb qilingan resurslar hajmining ortishi va innovatsion faoliyatning rivojlanishi ham xususiy, ham davlat subyektlari (universitetlar, davlat laboratoriyalari, tashkilotlar va boshqalar) o'rtasidagi hamkorlik zarurligini belgilaydi.

Davlat bozorni tartibga solishdan tashqari, ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi raqobatni ham boshlaydi. Bozorning o'zini o'zi boshqarishi yuqori darajadagi xavf va yuqori xarajatlar bilan bog'liq bo'lgan istiqbolli tadqiqot va ishlanmalarni amalga oshirishni ta'minlay olmaydi. Shu munosabat bilan davlatning vazifasi kichik innovatsion biznesni qo'llab-quvvatlash tizimini shakllantirish bo'lib, u axborot bilan ta'minlash, o'qitish va marketing ishlanmalarini o'z ichiga oladi.

Innovatsiyalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimining bir xil darajada muhim tarkibiy qismi moliyalashtirishdir. Innovatsion sohani moliyalashtirishning quyidagi asosiy manbalarini ajratib ko'rsatish mumkin: davlat (byudjet) mablag'lari, byudjetdan tashqari jamg'armalar, korxona va tashkilotlarning o'z mablag'lari, kredit resurslari, oliy o'quv yurtlari mablag'lari, notijorat tashkilotlari mablag'lari, xorijiy kapital, aholining shaxsiy jamg'armalari. Grant mablag'lari fanni moliyalashtirishning yangi yo'nalishlaridan biridir.

Mablag'lar korxonalarga innovatsiyalarning turli bosqichlarida, ayniqsa uning natijalarining yuqori noaniqligi va ularga investitsiyalar rentabelligini baholashning murakkabligi sababli birinchi bosqichlarda berilishi mumkin. Innovatsiyalarni moliyalashtirish, kreditlash, lizing, fond operatsiyalari, rejalashtirish va dasturlash, shuningdek, davlat tadbirkorligi va davlat buyurtmalari shaklida taqdim etilishi mumkin.

Demak, rivojlangan davlatlarning xususan, AQSh va Yevropa Ittifoqi mamlakatlarning innovatsion sohani moliyaviy qo'llab-quvvatlash bo'yicha amalga oshirayotgan tajribasini mamlakatimizda qo'llanilishi shu sohani rivojlanishiga ulkan hissa qo'shdi.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Государственное регулирование инновационной деятельности: офиц. сайт. URL: <http://know.su/link 3568 1.html>.
2. Роль государства в стимулировании рынка инноваций: офиц. Сайт. URL: http://otherreferats.allbest.ru/economy/00087590_0.html.
3. Зарубежный опыт государственного регулирования инновационной деятельности. URL: <http://www.e-college.ru/xbooks/xbook166/book/index>.
4. Обзор инновационных кластеров в иностранных государствах. URL: <http://www.subcontract.ru/Docum/>.
5. Обзор международного опыта инновационного развития. URL: <http://www.nanotechnology.ru/node/12>.
6. N.Baxriddinov. Xo'jalik yurituvchi korxonalarni innovatsion faoliyatni moliyaviy rag'batlantirishda xorij tajribasining o'rni. // "IQTISODIY TARAQQIYOT VA TAHLIL" ilmiy elektron jurnali, IV-son, Aprel 2025.

TARIX FANLARI

ZOMIN TUMANINING IQTISODIY TARIXI XUSUSIDA (2013-2024 YILLAR)

To'ychiyeva Dilnoza Ikrom qizi

QarDU doktoranti

Tel: +998974371115

E-mail: dilnozameliyeva35@gmail.com

ORCID: ID 0009-0002-7712-8769

Annotatsiya. Mazkur maqolada, Zomin tumanining 2013-2024-yillaridagi iqtisodiy holati, manbalar asosida tahlil qilingan. Tuman iqtisodiy sohalaridagi o'zgarishlar, yutuqlar bilan birga, yo'l qo'yilgan kamchiliklar, mavjud muammo va masalalar ham bayon qilingan. Shuningdek, iqtisodiyotni barqarorlashtirishga oid respublikamiz miqyosida qabul qilingan qonun va qarorlarning tumandagi ijrosi yoritilgan.

Kalit so'zlar: tadbirkorlik, mikroiqtisodiyot, kichik biznes, kredit, ssuda, investitsiya, dastur, korxona, sanoat, foiz, kapital.

ON THE ECONOMIC HISTORY OF ZAOMIN DISTRICT (2013-2024)

Toychiyeva Dilnoza Ikrom qizi

QarSU PhD student

Annotation. This article analyzes the economic situation of the Zamin district in 2013-2024 based on sources. Along with changes and achievements in the economic sectors of the district, shortcomings, existing problems and issues are also described. The implementation of laws and resolutions adopted at the level of our republic regarding the stabilization of the economy in the district is also highlighted.

Key words: entrepreneurship, microeconomics, small business, credit, loan, investment, program, enterprise, industry, interest, capital.

DOI: <https://doi.org/10.47390/Ydif-Res5/No-03>

Zomin tumanining muhim sohalaridan biri bu – iqtisodiy tarmoqlar hisoblanadi. Chunki, aholining farovon yashashi tumanning iqtisodiy jihatdan barqarorligiga bog'liq. Shu bois, mazkur sohadagi islohotlar doimiy ravishda amalga oshirib kelinmoqda. Mustaqillikning ilk yillarida boshlangan tumanni rivojlantirishga oid ishlar keyingi o'n yilliklarda ham davom ettirildi. Jumladan, 2013-yil Zomin tumanining iqtisodiy o'sishini ta'minlash maqsadida dastur va rejalar e'lon qilingan, va bu qilinishi zarur ishlarning yo'l xaritasi bo'lib xizmat qilgan.

Zomin tumanining iqtisodiy ko'rsatkichlarini yaxshilashga doir 2013-yil uchun mo'ljallangan ish rejasi[1]da bir qator vazifalar belgilab berilgan. Qarorga muvofiq, tuman hokimligi, korxona va tashkilot rahbarlariga, tumandagi ijtimoiy va ishlab chiqarish infratuzilmalari obyektlari qurilishi, rekonstruksiya va modernizatsiyasiga investitsiya kiritish bo'yicha qarorlar qabul qilish, vazirliklar, qo'mitalar va kompaniyalar tomonidan ajratilgan mablag'larni tumanga taalluqli qismini to'la o'zlashtirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi boshqa topshiriqlar ijrosini amalda bajarish ko'zda tutilgan. Zomin tumaniga tashqi investitsiyalarni jalb etishga alohida urg'u berilgan. Boisi, O'zbekiston Respublikasining 2013-yilgi "Investitsiya dasturi to'g'risida"[2] gi qarori ijrosini ta'minlash va tuman iqtisodiyotida tarkibiy o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish, korxonalarning investitsiya faoliyatini jadallashtirish, ishlab chiqarish tarmoqlarini modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan qayta qurollantirish dasturlarini amalga oshirishda xorijiy investitsiyalarni,

eng avvalo, to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni jalb qilish va ulardan samarali foydalanish, iqtisodiy tarmoqlarga ilg'or texnologiyalarni tatbiq etish, yangi ish o'rinlarini yaratish hamda shu asosda tuman iqtisodiyotining yanada rivojlantirish maqsad qilingan.

Darhaqiqat, investitsiyalar, ayniqsa, chet el kapitalining hududlarga kiritilishi tumanning iqtisodiy ishlab chiqarish va daromad manbalariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu jarayonda, xorijliklar uchun tumanning iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa o'ziga xos imkoniyatlarini namoyon qilish va manfaatli shartnomalar qilishga erishish talab etiladi. 2013-yil davomida amalga oshirilgan islohotlar natijasida, tuman iqtisodiyotida birmuncha o'sishlar kuzatilgan. Masalan, o'tgan yilgi ko'rsatkichlarga nisbatan, sanoat mahsulotlari 42.5 foizga, iste'mol mollari ishlab chiqarish 13.7 foizga, yalpi qishloq xo'jalik mahsulotlari 5 foizga, chakana tovar aylanishi 16.4 foizga oshgan.[3]

Sanoat sohasida 914 ming dollar qiymatga ega 15 ta loyiha amalga oshirilib, (4 ta yengil sanoat, 6 ta oziq-ovqat va 5 ta nooziq-ovqat) yangi ish o'rinlari yaratilishiga sabab bo'ldi. O'rta va kichik biznesga ega korxonalar soni, 560 tadan 601 taga ko'paygan. Iqtisodiy tarmoqlardagi kichik biznesning ulushi 96.1 foizni tashkil qilgan. Bunda banklar tomonidan ham ularga yordam ko'rsatilib, jami 12 mlrd 165 mln so'mlik bank kreditlari ajratilishi, tuman aholisi uchun 734 ta yangi ish o'rinlarining ochilishiga va aholi moddiy daromadlarining yaxshilanishiga sabab bo'lgan.[4]

Ammo, mazkur yutuqlar bilan birga kamchiliklar ham bo'lganligi hisobotlar davrida, ochiq, tanqidiy ruhda ta'kidlangan. Ayniqsa, bu Zomin tumaniga kiritilishi lozim bo'lgan investitsiya dasturlarining amalda to'liq bajarilmasligi, tuman imkoniyatlaridan to'laqonli foydalana olmaslik, investitsiya dasturlarining amaliy ijrosi va reja o'rtasidagi tafovutlarning kattaligi bo'lgan. Yana bir jihat, sanoat salohiyatini oshirish dasturlarini amalga oshirish, iste'mol tovarlari ishlab chiqarishni kengaytirish va ular bilan ichki bozorni to'ldirish va hududiy eksportni rivojlantirish bo'yicha yuzaga kelgan muammo va kamchiliklar yetarlicha iqtisodiy-ilmiy tomonlama tahlil qilinmagani, iqtisodiy sohalardagi oqsoqliklarga sabab bo'lmoqda. Obyektiv va subyektiv sabablar esa, tuman rivojini ortga tortishiga haqqi yo'qligi hokimlik yig'ilishlarida aytib o'tilgan. Bu davrda tumandagi 57 ta sanoat korxonasidan 25 tasining faoliyati to'xtatilganligi, xorijiy sarmoya ishtirokidagi ikkita korxonaning bittasida ishlar to'xtab qolganligi, bu esa navbatdagi chet el kapitalining kirishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi alohida ta'kidlab o'tilgan. Dasturlarda belgilangan topshiriqlarni og'ishmay bajarish, bu borada mutasaddi xodimlarda talabchanlik, fidoyilik kabi xislatlar bo'lishi ma'ruzalarda takror-takror aytib o'tilgan.

Sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish, kichik va o'rta biznes vakillarining iqtisodiy ulushlari hisobiga 2014-yilda Zomin tumani iqtisodiy tarmoqlarida o'sish ko'rsatkichlari qayd etilgan. Va mazkur moliyaviy imkoniyatlar zaruriy xarajatlar smetasiga sarflangan. Jumladan, 2014-2016 yillarda Zomin tumanini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yuzasidan ishlab chiqilgan chora-tadbirlar dasturi[5]ga ko'ra, tuman aholisini ichimlik suvi bilan ta'minlash, elektr energiya ta'minotini yaxshilash, qishloqlarni gazlashtirish, xalqaro, davlat va mahalliy ahamiyatdagi avtomobil yo'llarni ta'mirlash, (tuman hududidan o'tuvchi 4p-40-Dashtobod-Zomin-Sufa-Baxmal-G'allaorol avtomagistrali) sanoat salohiyatini oshirish, aholiga servis va maishiy xizmat ko'rsatish ahvolini yaxshilash, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, sug'orish tarmoqlari uchun zaruriy xarajatlarni sarflash, o'zini-o'zi boshqarish organlarining moddiy-texnik bazasini yangilash, ijtimoiy va tibbiyot massalarining holatini takomillashtirish

kabilardir. Albatta, bu rejalarining barchasi muhokamadan o'tgan, tasdiqlangan loyihalarga asoslanib bajarilgan. Ishlab chiqarishni mahalliyashtirish, sanoat korporatsiyasini rivojlantirish yo'nalishi bo'yicha, Zomin tumanida korxonalar o'rtasida o'zaro munosabatlar hamda shartnomaviy majburiyatlarning bajarilishi yaxshilangan. 2014-yil oktyabr oyida Toshkent shahrida o'tkazilgan respublika san'at yarmarkasida 11 ta korxonalar tomonidan 900 mln so'mlik shartnomalar tuzilib, ijrosi to'liq ta'minlangan.

Bundan tashqari, 2014-yil yanvar-dekabr oylari davomida tumanda jami 3745 ta yangi ish o'rinlari tashkil etish rejalashtirilgan bo'lsa, shulardan ayollar uchun belgilangan reja 1763 tani va 15 yoshdan 30 yoshgacha bo'lgan yoshlar uchun belgilangan reja 2296 tani tashkil qilgan. Kamchiliklar ham kuzatilgan, masalan, yil mobaynida 664 ta kichik biznes subyektlari ro'yxatdan o'tgan bo'lib, shulardan 245 tasi (36,9%) faoliyat ko'rsatmagan, 47 tasi esa bir muddat ishlab to'xtagan. Eksport ham qoniqarli darajada bo'lmagan. Hisobot va manbalarda eksport dasturi 110,7 foizga bajarilgan. Ammo, "Zomin jilg'asi", f/x, "Zomin meva-sabzavot va uzumchilik" MCHJ lar tomonidan mutlaqo mahsulot eksport qilinmagan.[6]

Kamchiliklarni keyingi davrlarda bartaraf etish yo'llari izlangan. Jumladan 2015-yil tuman byudjet parametrlarini qabul qilishda bu jihatlarga alohida e'tibor berilgan, shuningdek, demokratik bozor islohotlarini yanada chuqurlashtirish va iqtisodiyotni erkinlashtirish konsepsiyasi qoidalariga amal qilish yuzasidan vazifalar belgilangan bo'lsa, tarkibiy qayta o'zgartirishlarni kengaytirish hisobiga, iqtisodiyotning raqobatbardoshligini yanada oshirish, yetakchi tarmoqlarni modernizatsiyalash va faol diversifikatsiyalash axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish, makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash borasida tuman iqtisodiyotida tarkibiy o'zgarishlar amalga oshirilgan. Xususan, sanoat sohasida 17 mlrd 240 mln so'm mablag'lar sarflanib, 14 ta loyihalar amalga oshirilgan. Jumladan ikkita mavjud korxonalar modernizatsiya qilingan.

Sanoat sohasida tumandagi "Dashtobod sement" korxonasida yiliga 250 ming tonna sement, "Trust electronics"(Zomin Samsung) MCHJ shaklidagi xorijiy korxonasida elektrotexnika mahsulotlari ishlab chiqarish yo'lga qo'yilgan.[7] Sobiq traktor parki o'rnida ishga tushga ushbu korxona, chet el kapitali hamkorligida ishga tushirilgan bo'lib, "Samsung" brendi ostida kompyuterlar uchun zamonaviy monitor ishlab chiqaradi. 2015-2016 yillardagi korxonaning yillik aylanma mablag'i 30 mlrd so'mni tashkil etgan. Korxona ishchilarining 85 foizini yoshlar tashkil qilishi esa, quvonarli.[8] Chunki, nafaqat oliy ma'lumotli, balki, tumandagi o'rta maxsus ta'lim bitiruvchilarining ish bilan ta'minlashi muhim vazifalardan biri edi.

Zomin tumanidagi bu ko'rsatkichlar yildan-yilga o'sib borishi uchun soha mutasaddilari va tub aholi mehnatlarini ham alohida ta'kidlash lozim. Ammo, bu rivojlanishlarni, hududlarda iqtisodiy o'sishning jahon standartlari darajasida deya aytolmas edik.

2016-yil mobaynida ham iqtisodiy sohaning asosiy omili sifatida sanoat ishlab chiqarish, kichik va o'rta biznes, eksport masalalarini yaxshilashga harakat qilingan. Chunonchi, kichik biznes vakillarini qo'llab-quvvatlash maqsadida tijorat banklari tomonidan 43 mlrd 640 mln kreditlar ajratilgan. Sanoat ishlab chiqarish 112,0 foizga o'sgan. Zomin tumanida mahalliyashtirish dasturi doirasida 1 ta hududiy tasarrufdagi korxonaning o'zidayoq 3 mlrd so'mlik mahsulotlar ishlab chiqarilib, eksport qilingan. 2016-yil tuman byudjeti daromadlari 29 mlrdni, xarajatlari esa 83 mlrd so'mni tashkil etib, respublika byudjetidan 53 mlrd miqdorda subvensiya ajratilgan yoki jami xarajatlar ulushi 64,4 foizni tashkil etgan.[9] Mazkur

ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, tuman barcha xarajatlarini o'zi qoplay olmagan, aholi uchun ijtimoiy-iqtisodiy xarajatlar uchun respublikadan yordam olgan. Nafaqat, Zomin tumani balki, O'zbekistonning boshqa barcha hududlarida ham mahalliy aholini tuman iqtisodiyoti yetarli darajada ta'minlay olishi, respublikaning jahon hamjamiyati miqyosida har tomonlama o'sishiga zamin yaratib bergan bo'ladi. Iqtisodiy o'sish bilan birga tumanda sohada oqsoqliklarga ham yo'l qo'yilgan. Jumladan, ro'yxatdan o'tgan korxonalarining barchasida to'liq faoliyat aks etmaganligi, mavjudlarining esa, debitorlik qarzlari oshib borganligi, shuningdek, zamonaviy infratuzilmani shakllantirish, aholi hayoti darajasi va sifatini yanada oshirish bo'yicha chora-tadbirlarning natijadorligi yuzasidan amaliy nazorat ta'minlanmaganligi oqibatida O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti elektron qabulxonasiga 2016-yilda 318 ta murojaat kelib tushganligi ham, aslida insonlarning qaysidir muammolari o'z yechimini topmaganligi isbotidir.

Tumandagi iqtisodiy islohotlar 2017-yilga kelib yangicha tus olgan. Barcha sohalar kabi iqtisodiyotni ham erkinlashtirish siyosatidan kelib chiqib, yil avvalidagi reja va prognozlar va yil yakunidagi amalga oshirilgan ishlar yuzasidan hisobotlarda ham ijobiy o'zgarishlar sezilgan.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 14-yanvardagi majlisida Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak" – nomli ma'ruzasi[10]da 2016-yilda amalga oshirilgan ishlar, erishilgan yutuqlar va yo'l qo'yilgan kamchiliklar haqida batafsil to'xtalib o'tib, 2017-yilning eng muhim ustuvor vazifalari belgilab berilgan. Vazifalar 2017-2021 yillarda tuman infratuzilmasini rivojlantirish dasturi doirasida belgilab berilgan. Iqtisodiyotni erkinlashtirish va liberallashtirish yanada yaxshilangan.

Yil davomida tumanda sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish 99,9 foizga, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish 102,9 foizga chakana tovar aylanishi 99,5 foizni tashkil qilgan.[11] Erishilgan mahalliy byudjetdan daromadlaridan: Zomin tumani madaniyat sohasiga, ijtimoiy himoya xarajatlariga, iqtisodiy xarajatlarga, qishloq xo'jaligi vazirligi tashkilotlariga, obodonlashtirish ishlariga, davlat hokimiyati boshqaruv organlarini saqlashga doir xarajatlarga, fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlariga, zaxira jamg'arma xarajatlariga ma'lum miqdordagi mablag'lar ajratilgan.

"Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili" da tuman aholisining iqtisodiy muammolari chuqur o'rganilgan. Tuman aholisi bilan muloqot davomida ichki yo'llarni ta'mirlash masalalariga oid 150 dan ortiq murojaatlar kelib tushganligi bois, 2018-yil mahalliy byudjet va respublika yo'l jamg'armasi hisobidan mablag' ajratish rejalashtirilgan. Bu davrga kelib Zomin tumani 4 ta sektor[12]ga bo'linib, ijtimoiy-iqtisodiy ishlar amalga oshirilgan. Ushbu yangi tizimning bir qancha ijobiy tomonlari namoyon etilgan. Masalan, 4 ta sektor rahbari, o'ziga birlashtirilgan hududdagi jamiki masala va muammolarni chuqur hal etishga uringan. Bunda iqtisodiy, ijtimoiy masalalar bo'lsin, ishsizlik, ijtimoiy himoya, yangi tashabbuslar barcha-barchasi aholi xonadonlariga tashrif buyurilib o'rganilgan. Shuningdek, yil davomida "Zomin farm erkin iqtisodiy zonasi" tashkil qilinib, ushbu hududda 2028-2029 yillarda qiymati 185 mln dollar bo'lgan 6 ta farmatsevtika mahsulotlarini ishlab chiqarishga ixtisoslashgan korxonalar barpo etish va yangi ish o'rinlarini joriy etish belgilangan.[13]

Zomin tumanida 2018-yilda jami 63 ta 320 mlrd so'mlik, shundan sanoatda 221 mlrd so'm, 1,5 mln dollar to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiya, qishloq xo'jaligiga 82 mlrd so'mlik, xizmat ko'rsatish sohasida 16 mlrd so'mlik loyihalar amalga oshirilgan bo'lib, 734 nafar yangi

ish o'rinlari yaratilgan.[14] 2018-yilning respublikamizda "Faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash" yili deb nomlanishi sababli, tumanning tadbirkorlikdagi imkoniyatlarini o'rganish, mavjudlarini har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning faoliyatiga asossiz aralashuvlarga chek qo'yish, mavjudlarini yangi ish o'rinlarini yaratish va bu orqali aholining shaxsiy daromadini oshirish, natijada ularning farovonlik darajasini oshirishga qaratilgan. Berilgan imkoniyatlar natijasi o'laroq, "Zomin asl ipak tolasi" korxonasi to'la quvvatda ish boshlashi evaziga, yiliga 400 tonna pillani qayta ishlash va xaridorgir mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyatiga ega bo'ldi. Yangi korxona ishga tushishi bois, 130 dan ortiq yoshlar ish bilan ta'minlangan.[15]

2019-yil Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning Zomin tumaniga tashrifi, tuman soha mas'ullariga yangi topshiriqlarni yuklagan. Jumladan, yangi ish o'rinlari yaratish salmog'ini oshirish, investitsiyalarni jalb qilishni rivojlantirish, oilaviy va yakka tartibdagi tadbirkorlikni taraqqiy toptirish, ijtimoiy bozor infratuzilmasini jadallashtirish kabilar.

Berilgan topshiriqlardan tegishli amaliy ishlar qilingan, Masalan, tumanda xorijiy investitsiyalarni jalb etish borasida bir qator amaliy tadbirlar amalga oshirilib, tuman salohiyatini targ'ib qilish borasida Turkiya, Xitoy, Rossiya, Janubiy Koreya davlatlaridan kelgan tadbirkorlar bilan amaliy ishlar olib borilgan. Natijada 11 ta loyihalarda 2019-2021 yillarda jami 11 ta loyihalarda 93,6 mln dollarlik, jumladan 2019-yilda 2 mln dollarlik o'zlashtirilib, 4 ta loyihalar amalga oshirilgan. Jumladan, Xitoyning, "Long sheng" kompaniyasi bilan farmatsevtika mahsulotlari ishlab chiqarish bo'yicha loyiha qiymati 70 mln dollarlik loyiha, Xitoyning "Bay teya" kompaniyasi bilan choy yetishtirish va ishlab chiqarish bo'yicha qiymati 10 mln dollarlik 1 ta loyiha, Turkiyaning "Dal tek mashina" kompaniyasi bilan qurilish materiallari ishlab chiqarish bo'yicha loyiha, Rossiyalik hamkorlar ishtirokidagi "ААА компани" bilan turizm sohasida 1 ta loyiha, Janubiy Koreyaning "Ukor Zomin" kompaniyasi bilan tibbiyot texnikalarini ishlab chiqarish bo'yicha bitta loyiha, bundan tashqari tumandagi "Komil yagona f/x da Xalqaro Moliya institutining 300 ming dollarlik grant mablag'i hisobidan quyosh panellarida elektr energiya ishlab chiqarib, yer qaridan suv chiqarib, tomchilatib va yomg'ir latib sug'orish tizimi joriy etilgan, Shuningdek, kelgusida "Даичи" korxonasida qishloq xo'jalik texnikalarini ishlab chiqarish bo'yicha 5 mln dollarlik, "Zomin sement" korxonasida esa sement ishlab chiqarish bo'yicha 20,7 mln dollarlik, "Zomin maxsus plita" korxonasida qurilish materiallari ishlab chiqarish bo'yicha 6 mln dollarlik, "Zomin teks eksport" da sun'iy tola ishlab chiqarishda 3 mln dollarlik, "Rostok investment" MCHJ da keng maydonli issiqxona qurilishida xorijiy investitsiyalar jalb qilingan.[16]

Zomin tumanida 2019-yilda erishilgan mahalliy byudjet mablag'lari: aholining ichimlik suvi, elektr energiyasi, yo'l ta'mirlash, umumta'lim maktablari rekonstruksiya, tibbiyot muassasalari ehtiyoji, obodonlashtirish ishlari, irrigatsiya va melioratsiya va boshqa jamoat ishlari uchun ajratilgan.

2020-yilda boshlangan pandemiya tuman iqtisodiyotiga ham o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmadi. Shunga qaramay, hududiy byudjet mablag'lari taqsimlovchilar birinchi navbatda ish haqi va unga tenglashtirilgan to'lovlar, oziq-ovqat va dori-darmon va kommunal xizmatlar xarajatlarining rejalashtirilishini nazarda tutgan holda shakllantirish ishlari nazoratga olingan. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish va qayta ishlash, shu orqali hududdagi oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash asosiy vazifaga aylantirilgan.

Karantin sharoitini hisobga olib, har bir sektor boshlig'i tumandagi ehtiyojmand oilalar holidan xabardor bo'lib turgan. Jumladan, 10 dan ortiq QFY lardagi muhtoj xonadonlarga turli dori-darmon va oziq-ovqatlar yetkazib turilgan. Og'ir vaziyatga qaramay, tuman iqtisodiyotini ko'tarish yo'llari izlandi. Yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyevning "2 ta ish o'rni yaratgan tadbirkorni yelkamda ko'taraman" degan buyuk g'oyasi asosida tumanda tadbirkorlarga, shuningdek, xorijiy investorlarga qulay shart-sharoitlar yaratib berish bosh maqsadga aylandi.

Yangi loyihalar amalga oshirilishi natijasida sanoat sohasida yiliga 5 ming tonna kalava ip, 1000 tonna trikotaj mato, farmatsevtika, qurilish va mebel mahsulotlari ishlab chiqarish yo'lga qo'yilgan.[17] Islohotlar samarasi o'laroq, 2020-yil Zomin tumani hududida bir qancha sanoat zonalarini tashkil topgan. Chunonchi, Sh.Rashidov mahallasida "Zomin" va Dashtobod shahrining Paxtakor mahallasida "Dashtobod" kichik sanoat zonalaridir. Bu hududlar bevosita tuman iqtisodiyotining rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatish bilan birga, tumanning boshqa mintaqalariga tajriba va namuna bo'lib xizmat qilgan. Bu yillarda o'sish, ichki import harqalay qoniqarli bo'lgan bo'lishi mumkin, ammo, chetga eksport qilish talab darajasida bo'lmagan.

2021-2024-yillarga mo'ljallangan "Zomin tumanida Jahon bankining Xalqaro taraqqiyot uyushmasi va Osiyo infratuzilmaviy investitsiyalar banki ishtirokida "Qishloq infratuzilmasini rivojlantirish" loyihasi doirasida mablag'lardan foydalanish bo'yicha "yo'l xaritasi" ishlab chiqilgan bo'lib, unga muvofiq tuman aholisining iqtisodiy ehtiyojlari, ijtimoiy muammoli masalalarni hal etish, qurilish va obodonlashtirish ishlariga yo'naltirilgan. Bundan tashqari, kambag'allikni qisqartirish borasida ko'pgina tashkiliy ishlar amalga oshirilgan. Ehtiyojmand oilalar "Ayollar daftari", "Temir daftar" ga kiritilib, "Saxovat va ko'mak" jamg'armasi tomonidan mazkur daftarga kiritilgan oilalarga yordamlar ko'rsatib kelingan. Eng muhimi, ularga iqtisodiy o'sishlari uchun doimiy tushuntirish ishlari olib borilgan. Natijada, aksariyatining holati yaxshilanib bu daftardan chiqqanliklariga ham ma'lumotlar ko'p.

2021-yil yakuniy iqtisodiy hisobotlarga ko'ra, yil boshidagi rejalar va byudjet prognozi to'liq bajarilgan, va doimiy katta e'tibor, yana tuman sanoat ishlab chiqarish salohiyati, kichik va o'rta biznesni rivojlantirish, mahallalarda oilaviy tadbirkorlikni yo'lga qo'yish, chet el investitsiya qamrovi, tumandagi ehtiyojmand oilalar iqtisodiy va ijtimoiy holatini yaxshilashga qaratilgan.

Keyingi yillardagi qilinajak ishlar 2022-2026 yillarga mo'ljallangan, Prezidentimiz tomonidan belgilab berilgan "Taraqqiyot strategiyasi" ga asoslangan holda davom ettirilmoqda. Iqtisodiy prognozlar yil yakuniga borib, bajarilib, "Har bir hudud – bir mahsulot", "Har bir oila – tadbirkor" dasturlariga tayanib, amaliy ishlar qilingan. 2022-yil 53 ta oila qolgan bo'lib,[18] bu oilalar asosan, nogironligi bor, boquvchisini yo'qotgan yoki yolg'iz keksalar bo'lib, ular holatidan doimiy xabardor bo'lib turilgan va iqtisodiy yordamlar ko'rsatilgan.

2023-yilga kelib, tuman iqtisodiyotini ko'tarish maqsadida, islohotlarni mahallalardagi oilalarda boshlash kerakligi hisobga olinib, kambag'allikni qisqartirish, aholi bandligini ta'minlash bo'yicha tizimli ishlangan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-dekabrdagi "O'zbekiston Respublikasining 2023-2026 yillarga mo'ljallangan investitsiya dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi PQ-459-sonli qarori"[19] ijrosini ta'minlash maqsadida, "Jizzax organik" MCHJ XK "Go'sht sut yo'nalishidagi chorvachilik loyihasida" 2023-yil davomida 15 mln dollarlik xorijiy investitsiya kiritish belgilangan. 2023-yil yanvar-may oylarida 3.8 mln dollarlik mahsulotlar eksport qilingan.

2024-yilda tumanga ajratilgan xorijiy investitsiyalar, asosan, turistik yo'nalishdagi obyektlar qurish va ulardagi xizmat sifatini yaxshilash ishlariga sarflangan.

Zomin tumani mahallalaridagi aholi kambag'allik darajasini kamaytish va oilaviy tadbirkorlik orqali mahsulotni ichki eksportga yo'naltirish ishlarida, shuningdek, ishsizlikni cheklash ishlarida "Mahalla yettiligi"ning ahamiyati beqiyos bo'lgan. Chunonchi, hokim yordamchilariga hududlardagi ishsizlarni ish bilan band qilish bo'yicha topshiriqlar berilgan. Ammo, jarayonda kamchiliklarga ham yo'l qo'yilgan. Jumladan, hokim yordamchisi tomonidan, ayrim hududlarda ishsizliklar bartaraf etilgan bo'lsa, ba'zi hududlarda bu ko'rsatkichlar juda past holatda ekanligi aniqlangan.

Xulosa qilib aytish joizki, Zomin tumanining 2013-2024 yillardagi iqtisodiy o'sish jarayonlari xilma-xil bo'lishi bilan birga, sohada zaruriy vazifalar hozirga qadar ko'p. Shu o'rinda tizimda muammolar ham mavjud. Lekin, soha mutasaddilari yilma-yil tahlillarga tayanib aytadigan bo'lsak, hukumat miqyosidagi qonun, qaror va topshiriqlarning tumandagi to'liq ijrosini ta'minlashga harakat qilganlar. Zomin iqtisodiyotining asosiy tarmog'i: qishloq xo'jalik mahsulotlarini yetishtirish, eksportini oshirish, sanoatda ishlab chiqarishni yaxshilash bilan bir qatorda, so'nggi yillarda xorijiy investitsiyalar turistik zonalar qurilishiga yo'naltirilib, chet el va mahalliy sayyohlar oqimini oshirish, sifatli servis ko'rsatish va bu orqali maqbul daromad qilishga harakat qilinmoqda.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Sharof Rashidov tumani davlat arxivi. Fond-M-440, ro'yxat -23, yig'ma jild-5, varaq-14.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston respublikasining 2013-yilgi investitsiya dasturi to'g'risida"gi qarori//lex.uz
3. Sharof Rashidov tumani davlat arxivi. Fond -M-440, yig'ma jild - 23, ro'yxat- 9, varaq-43.
4. Sharof Rashidov tumani davlat arxivi. Fond -M-440, yig'ma jild - 23, ro'yxat- 51, varaq-19.
5. Sharof Rashidov tumani davlat arxivi. Fond -M-440, yig'ma jild - 24, ro'yxat- 2, varaq-5.
6. Sharof Rashidov tumani davlat arxivi. Fond -M-440, yig'ma jild - 23, ro'yxat- 51, varaq-18.
7. Jizzax viloyati davlat arxivi. Fond -M-440, yig'ma jild - 26, ro'yxat- 1, varaq-12.
8. "Ulkan imkoniyatlar zamoni"//Sharq tonggi gazetasi. №25(7528). 2016-yil.3-b.
9. Jizzax viloyati davlat arxivi. Fond -M-440, yig'ma jild - 2, ro'yxat- 23, varaq-47.
10. 2017-yil 14-yanvardagi majlisida Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak" - nomli ma'ruzasi//president.uz.
11. Jizzax viloyati davlat arxivi. Fond -M-440, yig'ma jild - 4, ro'yxat- 25, varaq-114.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 8-avgustdagi "Hududlarni jadal ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashga doir ustuvor chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3182-sonli va Jizzax viloyat hokimining 2017-yil 11-martdagi 163-sonli qarori ijrosini ta'minlash maqsadida, Zomin tuman hokimligining 2017-yil 17-avgustdagi 1611-sonli qarori qabul qilinib, unga asosan tuman hududi 4 ta rahbarga bo'lib berilgan. Manba: Zomin tumani hokimligining joriy arxiv ma'lumotlari.
13. "Tuman hokimining bayram tabrigi"//Sharq tonggi gazetasi №44(7592).2017-yil.1-b.
14. Xalq deputatlari Zomin tumani kengashining 42-sessiyasi hujjatlari, 16-bet.//Zomin tumani hokimligining joriy arxiv ma'lumotlari.
15. "Aziz va yagonamsan jonajon O'zbekistonim"//Sharq tonggi gazetasi.№31(7626).2018-yil.1-b.

16. Xalq deputatlari Zomin tumani kengashining 42-sessiyasi hujjatlari 49-bet.//Zomin tumani hokimligining joriy arxiv ma'lumotlari.
17. Xalq deputatlari Zomin tumani kengashining 42-sessiyasi hujjatlari 6-bet.//Zomin tumani hokimligining joriy arxiv ma'lumotlari.
18. Jizzax viloyati davlat arxivi. Fond-M-496, ro'yxat-5, yig'ma jild-16. 108-varaq.
19. O'zbekiston Respublikasining 2023-2026 yillarga mo'ljallangan investitsiya dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi PQ-459-sonli qarori//lex.uz.
20. М.И.Калинин. Избранные произведения / Ващенко Ф.Г., Гуськова Л.И. и др. – Москва: Издательство политической литературы, 1975. – С. 29.
21. Минца И.И., Гапонско Л.С., Гимпельсона Е.Г., Кляцкина С.М., Соболева П.Н. Истрия СССР с древнейших времен до наших дней. Том VII. – Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1963. – С. 495.
22. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. III жилд. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2002. –Б.284 –285.
23. Фрид Л.С. По истории развития политико-просветительной работы в РСФСР (1917 – 1929). – Ленинград: 1941. – С. 173-174.
24. Mahmud R. Gulsara // Guliston. – 1935. – № 8-9. – В. 54.

ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ

Норов Шухрат Сувонович,

доктор философии (PhD) по историческим наукам, доцент кафедры Социально-гуманитарных дисциплин и физического воспитания. Навоийский государственный горно-технологический университет. Узбекистан

E-mail: norov1976sh@gmail.com

Tel: +998907322327

ORCID: 0009-0008-4617-706X

Аннотация. В этой статье была проанализирована важность обеспечения экологического образования молодежи на основе передовых инновационных подходов, а также тот факт, что такое образование очень важно, как для сегодняшнего, так и для будущих поколений. Кроме того, были затронуты вопросы роли экологического образования в современной системе педагогического образования Узбекистана, адаптации к изменению климата, пропаганды экологической культуры, формирования экологического сознания среди молодежи и обеспечения непрерывности экологического образования в образовательных учреждениях. Рассмотрены исследования фундаментальных правила моделирования образовательных систем и законы управления социальных систем. Рассмотрены методологические основы разработки и управления моделирования качества образования. Подчеркнуто необходимость развития общих и профессиональных компетенций учащихся в повышении качества образования. В процессе исследования приведены ряд научных трудов по педагогическим вопросам формирования культуры среди молодёжи.

Ключевые слова: экологические проблемы, воспитание молодежи, современные педагогические методы, молодежные организации.

HISTORICAL ANALYSIS FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE AMONG YOUNG PEOPLE

Norov Shukhrat Suvonovich,

Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Disciplines and Physical Education. Navoi State Mining and Technological University, Uzbekistan

Annotation. This article analyzed the importance of providing environmental education to young people based on advanced innovative approaches, as well as the fact that such education is very important for both today and future generations. In addition, the issues of the role of environmental education in the modern pedagogical education system of Uzbekistan, adaptation to climate change, promotion of environmental culture, formation of environmental awareness among young people and ensuring the continuity of environmental education in educational institutions were discussed. The research of the fundamental rules of modeling educational systems and the laws of management of social systems is considered. The methodological foundations of the development and management of educational quality modeling are considered. The need to develop students' general and professional competencies in improving the quality of education was emphasized. In the course of the research, a number of scientific papers on pedagogical issues of culture formation among young people are presented.

Key words: ecological problems, youth education, modern pedagogical methods, youth organizations.

DOI: <https://doi.org/10.47390/Ydif-Res5/No-04>

ВВЕДЕНИЕ

Современной науке известно, что во Вселенной нет природы и форм жизни, подобных природе планеты Земля на других планетах. Влияние и значимость природы на человека и общество огромны и многообразны. Его можно разделить на несколько частей, в зависимости от аспектов удовлетворенности человека. В частности, можно

выделить такое значение, как экономическое, научное, оздоровительное, образовательное и эстетическое. Один из великих мыслителей, Абу Али ибн Сина, сказал, что “здоровье людей тесно связано с внешними условиями” [1]. Он имел в виду именно это свойство природы, которое сегодня нашло свое научное подтверждение. Эстетическое значение природы огромно. В основе всей красоты, совершенства, музыки, изобразительного искусства человека лежит природа. Красота природы — ни с чем не сравнимый источник эстетического воздействия.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Сегодня обучение молодого поколения способам решения экологических проблем на основе современных методов обучения становится более важным, чем когда-либо. По данным ООН, на 15 ноября 2022 года население земли достигло 8 миллиардов человек [2]. Из них сегодняшняя молодежь Мира является самым многочисленным поколением в истории человечества, насчитывающим 2 миллиарда человек [3]. Влияние процессов глобализации отражается не только на науке, культурной жизни, но и на всех процессах, связанных с деятельностью человека. В частности, загрязнение окружающей среды, такое как экологический кризис, до недавнего времени имело локальные особенности. Согласно результатам исследования, опубликованного Департаментом по экономическим и социальным вопросам Организации Объединенных Наций под названием “Краткий обзор перспектив мирового народонаселения в 2022 году”, в период с 1950 по 2050 год численность населения мира росла самыми быстрыми темпами за последние сто лет. В 1962-1965 годах его среднегодовой прирост составлял 2,1 процента. По оценкам, к 2050 году население Земли достигнет 10 миллиардов человек [4].

При решении экологических проблем, конечно, используются современные методы обучения. Среди предметов, которые следует преподавать учащимся в учебных заведениях, особое внимание следует уделить естественным наукам, которые, как одна из самых актуальных проблем сегодняшнего дня, описывают вопросы сохранения природы и окружающей среды, наследования “чистой природы” будущим поколениям. Начальный этап процесса формирования экологической культуры заключается в четком определении целей, как и в любом образовательном процессе. А цель экологического обучения и воспитания - сформировать ответственное отношение к природе и окружающему миру, понять и оценить красоту и богатство природы, рационально вести себя в наших экологических акциях, помочь каждому молодому поколению занять достойное положение [5].

Заслуживает внимания работа, проводимая в Республике Узбекистан с целью повышения экологической культуры молодежи с помощью современных педагогических методов. В этой связи необходимо подчеркнуть общий подход к педагогике. В частности, формирование и развитие профессиональной, квалификационной и гражданской компетентности личности исходит из спроса и нужд общества. Качество образования оценивается с помощью ряда показателей, описывающих различные аспекты учебно-воспитательной деятельности образовательного учреждения. К таким показателям относятся содержание образования, формы и методы обучения, материально-техническая база, кадровый состав, обеспечивающий развитие квалификации учащихся. На данный момент

образование по специальности является одной из главных составляющих качества подготовки кадров и является основным механизмом формирования общественного. Научные исследования по моделированию, управлению и оценке качества образования также активно проводятся учеными из стран СНГ. В частности, В. Байденко, В. Беспалько, Б.Гершунский, В.Лазарев, А.Моисеев, М.Поташник, А.Субетто, П.Третьяков разработали современные принципы управления качеством образования. В ходе этих исследований были выявлены фундаментальные правила моделирования образовательных систем и законы управления социальными системами. В то же время были созданы методологические основы для разработки и управления эффективными подходами к моделированию качества образования. В ходе научных исследований, особенно И. Зимней, Н. Кузьминой, М. Поташника, основной упор делается на развитие и компетентность человека, получающего образование в образовательном процессе. Они подчеркивают необходимость развития не только общей эффективности образовательного процесса, но и общих и профессиональных компетенций учащихся в повышении качества образования. Кроме того, П.Анисимов[6], А.Галимов[7], Е.Листопадова[8], как и КИС, М.Брукс и Н.Бекет[9], А.Папантиму и М.Дарра[10]. Работы таких ученых, как Дж.Менса[11], также помогают глубже проникнуть в суть субъекта. При моделировании образовательного процесса важно учитывать индивидуальные особенности каждого человека и адаптировать их к процессу профессиональной подготовки. Как известно, экологическое образование в системе непрерывного образования Республики Узбекистан осуществляется в соответствии со следующими видами образования: дошкольное воспитание и просвещение; общее среднее и средне-специальное образование; профессиональное образование; высшее образование; послевузовское образование; переподготовка кадров и повышение их квалификации; внешкольное образование [12]. Как видно из приведенной выше информации, образование в Республике Узбекистан осуществляется в несколько этапов. На каждом из этих этапов дается информация об охране окружающей среды, знаниях о растениях и животных, а также экологических знаниях. Включая "Окружающий мир" в первом, втором классах общеобразовательных средних школ, "Естествознание" в третьем, четвертом классах, "Биологию" в пятом, шестом классах, "Биологию" (зоологию) в седьмом классе, "Биологию" (Человек и его здоровье) в восьмом классе, "биология" (основы цитологии и генетики) в девятом классе, "биология" в десятом и одиннадцатом классах. Из приведенной выше информации можно сказать, что экологическое образование в Республике Узбекистан начинает преподаваться с детства, и по мере перехода на высшую ступень образования его объем и содержание знаний обогащаются. Сегодня актуальность проблемы формирования ответственного отношения к природе у подрастающего поколения определяется опасениями загрязнения природы в результате деятельности человека [13]. Конечно, считается, что чистота воды, воздуха и почвы полностью зависит от деятельности человека. Чтобы изменить отношение к природе, необходимо формировать у детей ответственное отношение к природе. Это предполагает, прежде всего, формирование у них теоретических знаний и практических навыков, направленных на охрану природы. По этой причине в современном экологическом образовании главное место отводится формированию ответственного отношения к природе. Это целенаправленный процесс, в ходе которого ребенок

ориентирован на формирование личности, которая своими действиями будет готова отвечать не только перед обществом, но и перед животным миром.

Большинство ученых утверждают, что охрана природы не ограничивается только знанием природных ресурсов, но также включает в себя обучение молодого поколения культуре правильного обращения с растениями и животными. В начальной школе, чем быстрее дети приобщаются к лону природы, тем быстрее они учатся наблюдать, чувствовать и понимать ее, тем быстрее формируются навыки бережного и ответственного отношения к природным ресурсам, а также видение мира живым и прекрасным, желание защитить его от загрязнения и разрушения [14]. В возрасте младшей школы в личности детей формируются чрезвычайно важные качества. В этот период в новом образе жизни ребенка наблюдается переход от игровой деятельности к учебной. В частности, у младших школьников появляется ряд прав и обязанностей, которые необходимо соблюдать и выполнять, реагируя на события. По этой причине они могут не только решать проблемы, наблюдаемые в природе, но и участвовать в этом интересующем их процессе. Естествознание обладает огромным потенциалом в формировании ответственного отношения к природе у детей младшего школьного возраста. Потому что оно привлекает детей к непосредственному общению с родной природой. Сегодня нетрадиционная форма обучения предполагает изучение образа жизни местного населения путем организации поездок со студентами, а также использование образцов местного сырья и растений в качестве наглядного оружия, при этом содержание образования инновационное. Вопрос формирования ответственного отношения к природе в науке и практике педагогики всегда рассматривался как одно из важных направлений образовательного процесса. В частности, естественные науки — это инструмент, который позволяет детям младшего школьного возраста свободно пользоваться нашими природными ресурсами, выражать эмоциональную осведомленность и ответственное отношение к природе. В частности, гордость за свою страну, природу, выражается в его любви к природным богатствам своей земли [15]. Однако сегодня мы можем наблюдать наличие ряда противоречий в вопросах, связанных с формированием ответственного отношения подрастающего поколения к природе. То есть такие объективные трудности, как отсутствие необходимых педагогических условий, вызывают затруднения в образовательном процессе.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

В соответствии с указом президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева “О совершенствовании системы государственного управления в области экологии и охраны окружающей среды” Государственный комитет по экологии и охране окружающей среды Республики Узбекистан был реорганизован [16]. Конечно, важны такие меры, как законодательное регулирование использования природных ресурсов, переход на современные технологии, позволяющие экономить воду, энергию и ресурсы. Но намеченная цель не может быть достигнута без понимания ценности природы у человека, формирования навыков ухода за ее объектами. Это будет достигнуто только путем формирования, в первую очередь, систематических экологических знаний у молодежи, которая составляет основную часть населения, экологической культуры населения, экологически ориентированного мировоззрения. Как мы отмечали выше, для решения этой сложной задачи необходимо создать последовательную и

непрерывную систему экологического образования и воспитательной работы на всех этапах обучения. Это, прежде всего, задача всех образовательных учреждений. Кроме того, к средствам массовой информации относятся кварталы и общественные объединения, которые играют важную роль в формировании личности. На первый взгляд, нам кажется, что инновации и экология отделены друг от друга. Одно связано с промышленностью, а другое — с природой. Однако не имеет смысла противопоставлять их друг другу. Потому что они поддерживают друг друга. Не будет ошибкой, если мы скажем, что живем в такое время, когда нам нужно гораздо более широкое представление об инновациях. На самом деле, верно сказать, что трудность заключается не в новых идеях, а в том, чтобы избегать старых. Легче придумывать новые идеи, чем отказываться от старых. То есть легче находить новые идеи, если вам удастся отказаться от старых.

Экключение

Экологические проблемы - среди наиболее актуальных проблем сегодняшнего дня сохранение природы считается задачей и долгом каждого человека. Но именно в число задач старшего поколения входит передача экологических знаний молодым поколениям, формирование у них рационального отношения к окружающей среде. Как и в других областях, здесь важно ориентироваться на современные подходы к охране окружающей среды. Если мы не сформируем экологическую культуру у нашей молодежи сегодня, то ясно, что завтра такое пренебрежение будет во вред нашим будущим поколениям. Поддержание чистоты атмосферного воздуха, следование принципу "Экоэнергетики" при производстве энергии, рациональное использование водных и природных ресурсов, сохранение биоразнообразия, обеспечение непрерывности экологического контроля, адаптация политики обращения с отходами к требованиям времени, использование самых передовых технологий в области охраны окружающей среды, укрепление международного сотрудничества, обеспечивающий надлежащее место молодежи в решении ряда задач.

Adabiyotlar/Literatuya/References:

1. Xodjayev Sh., Qurbonboyeva H., Tabiatning inson va jamiyat uchun ahamiyatli jihatlari. Toshkent-2022, O'zbekistonda ilmiy tatqiqotlar: davriy anjumanlar, 22-qism. 45-bet. УУК 001 (062) [Электронный ресурс] [URL:https://uniwork.buxdu.uz/resurs/30084_1_6BB651A7CE170EAB898B16DEE9E0F17B5A9D3444.pdf](https://uniwork.buxdu.uz/resurs/30084_1_6BB651A7CE170EAB898B16DEE9E0F17B5A9D3444.pdf) (Дата обращения: 15.04.2025)
2. Birlashgan Millatlar Tashkiloti rasmiy sayti / United Nations official website. URL:<https://www.un.org/en/desa/world-population-reach-8-billion-15-november-2022>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqi, (Nyu-York shahri, 2017-yil 10-sentyabr), Xalq so'zi. 2017-yil 20-sentyabr, №189(6883)
4. Department of Economic and Social Affairs. Population Division. World Population Prospects 2022 Summary of Results. United Nations New York, 2022. UN DESA/POP/2021/TR/NO. 3. [Электронный ресурс] [URL:https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/wpp2022_summary_of_results.pdf](https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/wpp2022_summary_of_results.pdf) (Дата обращения: 16.04.2025)
5. Норов Ш.С., Молодёжные организации в развитие промышленного наследия Зарафшанского оазиса // V Международная научно-техническая конференция

- «Комплексное инновационное развитие Зарафшанского региона, достижения проблемы и перспективы», Навоий – 2024. – С. 351.
6. Анисимов П.Ф., Сосонко В.Е. Управление качеством среднего профессионального образования. (Казань: ИСПО РАО,). 2001. – С. 30.
 7. Галимов М. Организационно-педагогическая система адаптивного управления инновационным развитием вуза: Автореферат. .. Доктор пед. наук. Казань, 2019. – С. 40.
 8. Листопадова Е.В. Система менеджмента качества в Университете менеджмента, Хабаровск, 2015. – С.145.
 9. Brookes M., Becket N. Quality management in higher education: a review of international issues and practice // International Journal for Quality and Standards. 2017. — 1-37 с.
 10. Papanthymou A, Darra M. Quality Management in Higher Education: Review and Perspectives // Higher Education Studies. Vol. 7, No. 3. 2017. – 132-147 с.
 11. Mensah J. Improving Quality Management in Higher Education Institutions in Developing Countries through Strategic Planning // Asian Journal of Contemporary Education, Vol 4. № 1, 2020. – 9-25 с.
 12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-oktabr "Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6097-son. URL: <https://lex.uz/ru/docs/-5073447>
 13. O'zbekiston Respublikasida Ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 27.05.2019-yildagi 434-son [Электронный ресурс] URL: <https://lex.uz/docs/-4354743> (Дата обращения: 5.05.2025)
 14. Suvonovich N. S. Youth employment in Zarafshan oasis: historical experience of Navoi region // British Journal of Global Ecology and Sustainable Development. – 2022. – Т. 11. – С. 12-17
 15. Норов, Ш. С. Исторический анализ трудоустройства молодежи Узбекистана на примере Зарафшанского оазиса. Физическая культура, спорт и молодежная политика в условиях глобальных вызовов, 2023 – С. 337-341.
 16. Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni, 21.04.2017 yildagi PF-5024-son. [Электронный ресурс] URL: <https://lex.uz/docs/-3174498> (Дата обращения: 12.05.2025)

O'ZBEK MILLIY HUNARMANDCHILIGI TARIXI XUSUSIDA

Bazarbayeva Nilufar Anorbayevna

Ichki ishlar vazirligi Jizzax Akademik litseyi

Huquqiy va ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasida tarix fani o'qituvchisi

Tel: +998905154872

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek milliy hunarmandchiligining qadim tarixi haqida so'z yuritilib, avvalo, kasb-hunarning insoniyat va jamiyat hayotidagi o'rni haqida, buyuk sharq va g'arb mutafakkirlarining bu masaladagi fikrlari tahlil qilingan. Shuningdek, mustaqillikdan to hozirgi kunga qadar O'zbekistonda hunarmandchilikni rivojlantirishga oid islohotlar ham yoritilgan.

Kalit so'zlar: Hunarmandchilik, hunar, kasb, misgarlik, zargarlik, chilangarlik, kulolchilik, suvoqchilik, to'qimachilik, kasanachilik.

ABOUT THE HISTORY OF UZBEKISTAN NATIONAL CRAFTS

Bazarbayeva Nilufar Anorbayevna

Jizzakh Academic Lyceum of the Ministry of Internal Affairs

Legal and Social and Humanitarian Sciences Department, History Teacher

Annotation. This article discusses the ancient history of Uzbek national crafts, first of all, the role of crafts in the life of humanity and society, the views of great Eastern and Western thinkers on this issue are analyzed. It also covers reforms related to the development of crafts in Uzbekistan from independence to the present day.

Key words: handicraft, trade, profession, coppersmithing, jewelry, locksmithing, pottery, plastering, weaving, homemaking.

DOI: <https://doi.org/10.47390/Ydif-Res5/No-05>

O'zbek xalqi boy va ulkan tarixga ega bo'lib, bular haqida shu kungacha saqlanib qolgan, o'z ko'rki, fayzini, mahobatini yo'qotmagan asori-atiqalarimiz hamda qadim-qadimdan yurtimizda dehqonchilik, me'morchilik, hunarmandchilik madaniyati namunalari yuksak bo'lganligidan dalolat beradi. Ota-bobolarimizning hayotiy tajribalari, diniy, axloqiy, ma'naviy, ilmiy qarashlarini o'zida aks ettirgan bu merosdan oqilona foydalanish davri keldi.

O'zbek xalqining milliy hunarmandchiligi-san'at va madaniyat merosidir. Bu hunar turlari xalqimizning hayot tarzini, dunyoqarashini, estetik didini, tabiat va jamiyatga bo'lgan munosabatini yaqqol ifodalaydi. O'zbek hunarmandchiligi asrlar davomida avloddan-avlodga o'tib, takomillashib kelgan. Bu san'at turi nafaqat uy-ro'zg'or ehtiyojlarini ta'minlab kelgan, balki milliy o'zlik, urf-odat va qadriyatlarimizni asrashda ham muhim o'rin tutgan. Jumladan, birgina kasb-hunar ta'limining maqsadi ham yangi avlod mutaxassis kadrlarni tayyorlashga qaratilgan, ular yuqori umumiy va kasbiy madaniyatga, ijodiy va ijtimoiy faollikka, ijtimoiy istiqbolli hayotga tez moslasha olish qobiliyatiga ega bo'lishlari zarur.

Hozirgi kunda yangi turdagi o'quv muassasalari hisoblangan kasb-hunar maktablarida ijodkor, ijtimoiy faol, ma'naviy boy, jismoniy va aqliy sog'lom kichik mutaxassislar tayyorlash uchun zarur bo'lgan barcha shart-sharoitlar yaratilmoqda. Sharq mutafakkirlari o'z asarlarida yoshlarning kasb-hunar ta'lim va tarbiyasiga juda katta e'tibor berib, ular hunar o'rganishning jismoniy, aqliy va ma'naviy kamolotga erishish bilan chambarchas bog'liq deb bilib, unga ta'lim va tarbiyaning zaruriy va majburiy tarkibiy qismi sifatida yondashganlar. Xalqning ma'naviy

ruhiy mustahkamlash, rivojlantirish O'zbekistonda davlat va jamiyatning hal qiladigan muhim vazifasidir.

IX – XV asrlar Markaziy Osiyo ma'naviy madaniyati rivojida muhim davr hisoblanadi. Sharq allomalarining ta'lim –tarbiyaga, kasb-hunarga oid qarashlarida ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlarga bo'lgan e'tibor asosiy o'rinda turadi. Buning asosiy sabablarini quyidagicha izohlash mumkin:

Sharq Renessansi deb nomlangan IX-XV asr Markaziy Osiyo ma'naviy madaniyatining yuksaklikka ko'tarilgan, boy davri bo'lib, bu davrda ilm-fanning ikki yo'nalishi birinchisi: inson uchun tabiiy fanlardirki, u aql ko'zi bilan egallanadi, ikkinchisi: bu fanlar inson tomonidan boshqa kishilardan taqlid qilib o'rganiladi, ular asosida sharoit qonunlari yotadi;

— ma'naviy-ma'rifiy qadriyat darajasiga ko'tarilgan xalq hunarmandchiligi san'ati va mehnat qadriyatlari, kulollik, misgarlik, zargarlik, duradgorlik, o'ymakorlik, badiiy-estetik qadriyatlar musiqa, xattotlik va tarjimonlik rivojlanadi;

— muhim madaniy qadriyat hisoblangan madaniy-ma'rifiy muassasalar (masjid, madrasa. Xonaqoh, maqbara va boshqalar), tarixiy obidalar qurishga, xalqini ma'naviy saviyasini oshirishga e'tibor kuchaytirildi;

Buyuk olimlar va fanlar o'rtasidagi o'zaro aloqa va o'zaro ta'sir natijasida sharq ma'naviy qadriyatlarning umuminsoniy va milliy asoslari ishlab chiqildi.

Bu davrda Sharq mutafakkirlarining ko'p qirrali ilmiy qadriyatlarni maydonga kelishida, vatandoshlarimiz Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy (780-850), Abdulhamid ibn Turk al Huttaliy (IX), Abdul Abbos Ahmad al-Farg'oniy (797-865), Ahmad ibn Abdulloh al-Marvaziy (IX), Abu Nasr Farobiy (873-950), Abu Ali ibn Sino (980-1037), Abu Rayhon Beruniy (973-1048) va boshqalarning xizmatlari katta bo'ladi. Inson axloqi aqlga, xulq va xatti-harakati esa ilm-fanni o'rganishga va ma'rifatga asoslangandagina ma'naviy kamolotga, kasbiy madaniyatlilikka erishadi. Mutafakkir allomalarning fikricha, insonparvarlik g'oyalarining amalga oshishi, ma'naviy barkamollikka, kasbiy madaniyatlilikka erishuv chuqur bilim olishga va ma'rifatli bo'lishga bog'liqdir. Shuning uchun ham ular ilmlilikni umuminsoniy qadriyat darajasida ulug'ladilar, jamiyatning barcha a'zolarini ilm egallashga chaqirdilar, ilmning inson ma'naviy hayotida tutgan o'rnini yuksak baholadilar.

Farobiy o'zining "Baxt saodatga erishuv haqida", "Fanlarning tasnifi", "Falsafiy o'zgarishdan oldin nimani bilish kerakligi to'g'risida", "Ilmlar va san'atlar fazilati" kabi ko'plab risolalarda insonning ma'naviy rivojlanish ilm-ma'rifatga bog'liqligini ta'kidlagan.[1]

Abu Rayhon Beruniy bilim umuminsoniy qadriyatlarni o'rganishning muhim manbai ekanligini alohida ta'kidlaydi. Ilm-ma'rifatli odamning taqdiri, insonlar taqdiri uchun kurashuvchan, barcha ahloqsizliklardan uzoqdir. "Ilmning foydasi ochko'zlik bilan oltin kumush to'plash uchun bo'lmay, balki u orqali inson uchun zarur narsalarga ega bo'lishdir".[2]

Al Xorazmiy esa insoning xulq-atvori, xatti-harakati mantiqiy fikrlashga asoslangandagina mukammal shakllanishi mumkin, degan g'oyani ilgari suradi. Amalda qo'llanmaydigan bilim insonni ma'naviy g'ofillikka olib keladi. Ilmga amal qilmagan odamlar nodondir. Ilmsiz odam boylikka, mansabga, har xil tubanlikka moyil, uning qadr-qimmati jamiyatga, insonlarga keltirgan foydasi bilan belgilanadi. Yusuf Xos Hojibning inson aqli, bilimi haqidagi ilmiy-falsafiy mulohazasi mazmunida barcha ezgu ishlarning asosi ilmda ekanligi haqida g'oya asosiy o'rinda turadi.

Komil Xorazmiy o'zining ta'lim-tarbiyaga oid qarashlarida insonning oliy maqsadga erishishi, adolatli jamiyat qurishi uchun ma'naviy qadriyatlar vositasida, tafakkurni shakllantirish, mantiqiy fikrlarni rivojlantirish, kasbiy madaniyatni shakllantirish lozim. Mantiqiy fikrlarni rivojlantirish inson faoliyatida aql-idrokka, tafakkur quvvatiga tayanib ish ko'rmog'i lozim.

Amir Temurning o'z farzandlari-yu, nabiralari qilgan o'gitlari va yo'l- yo'riqlariga umrbod qat'iy amal qilgan.[3]

Ibn Sino fikricha "har bir insonga moyilligidan va iste'dodidan kelib chiqqan holda ta'lim bermoq lozim. Aks holda ta'lim va tarbiya ko'zlagan natijalarni bermaydi. Murabbiy insonning ta'limiga, biror-bir hunar va san'atga bo'lgan intilishini aniqlash lozim, chunki ularga ega bo'lgandan so'ng, u o'zini yashashi uchun zarur vositalar bilan ta'minlay oladi".

Olim va mutafakkirlarning fikriga ko'ra, bola ta'lim-tarbiyasi ilk yoshlik chog'idan boshlanishi, bu yoshda ilm-fan va hunar asoslari juda tez o'zlashtirish bilan belgilanadi.

Buyuk allomalarning ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari ta'lim-tarbiyaga, kasb -hunarga bo'lgan e'tibor asosiy o'rinda turadi. Buning asosiy sabablarini quyidagicha izohlash mumkin:

Markaziy Osiyo va jahon madaniyatining yuqori darajada yuksalishiga, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ahmad Donish, Alisher Navoiy, Mahmud Qoshg'ariy, Suqrot, Yan Amas Komenskiy, Jon-Jak Russo va boshqalarning xizmatlari kattadir. Demak, bu davr o'zining har tomonlama yuksakligi, yaratilgan boy madaniy merosi, milliy qadriyatlari, jahonga mashhur allomalarning yetishib chiqqanligi bilan qimmatlidir.

Kishilik jamiyati shakllanganidan buyon insonlar o'zlarining hayotiy mehnat tajribalarini yosh avlodiga o'rgatib keladi. Qulay yashash uchun boshpanalar tayyorlash, tosh, suyak, bronza (jezdan) keyinchalik esa, temir (po'lat) dan turli xil mehnat qurollari, moslamalari tayyorlash, chorvachilik va dehqonchilikning rivojlanishi ham turli maqsadli faoliyatlarning, ya'ni, kasb-hunarlarining taraqqiy etishiga sabab bo'ladi. Kichik qabilalarining kengayib, yirik xalqlarga, elatlarga aylanishi, mayda davlatlarning turli hududlar uchun qo'shni mamlakatlarga hujum qilishlari urush harakatlarining kelib chiqishiga sabab bo'ldi. Urush harakatlarida esa hujum va himoya qurollari, moslamalari, qurilmalari, jang qurollarining, askarlar va lashkarboshilarning kiyimlari, jihozlarining ko'plab tayyorlanishiga va qo'llanishiga xilma-xil ehtiyojlarni keltirib chiqardi.

Tarixning ko'hna zarvaraqlarida turli mehnat qurollari, urush anjomlari, hujum va himoya jihozlarini mohir hunarmandlar, kasb-hunarlar sulolalari vakillari tayyorlaganlar. Xalq hunarmandchiligining hozirda 150-180 xildan ziyod turlari saqlanib qolgan va rivojlanayotgan bo'lsa-da, sovutichilik, na'lchilik, rixtagarlik kabi turlari deyarli yo'qolib bormoqda. Hunarmandchilikning kulolchilik, temirchilik, sandiqsozlik, beshikchilik, turli xil milliy matolar (beqasam, adras, atlas va boshqa) to'quvchilik, pichoqchilik, ko'nchilik, kashtachilik, zardo'zlik kabi ko'plab sohalari uzoq davrlardan buyon rivojlanib kelgan va hozirda ham taraqqiy etmoqda. Ushbu hunarlarning rivojlanishida ustoz-shogirdlik tizimining o'rni, ahamiyati katta bo'lib, bu tizim asrlar davomida shakllangan va rivojlangan. Ustoz hunarmand o'z tajribalarini, hunarlar sir-asrorlarini nisbatan uzoq vaqt mobaynida (10-14 yil) shogirdlariga o'rgatib borganlar, bu ishda ularga tajribali shogirdlari-xalfalar yordam berganlar.

Mamlakatimiz mustaqilligi yillarida ro'y bergan muhim o'zgarishlardan biri ma'naviy yangilanish kishilar ongi, tafakkuri va dunyoqarashining boyligi, kengayib borayotganligi hamda erkinlik kasb etayotganidir. Xususan yoshlarimizning el-u yurt, xalq, millat va vatan

manfaatlarini anglash, uning shon-shavkatini yanada oshirish, ilm-u fani va madaniyati hamda san'atini gullab yashnatish, mamlakat xavfsizligini ta'minlash, o'tmishni, ajdodlarning boy merosini, tarixi, dini va qadriyatlarini ta'lim muassasalarida o'rganish, munosib baholash borasidagi faoliyatlari muayyan darajada kishini quvontiradi. Zero, mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va siyosiy, ma'naviy taraqqiyoti qanchalar ilgarilab boraversa, navqiron avlodlarimiz tarbiyasiga bo'lgan ehtiyoj zaruriyat ham shunchalik ortib, kuchayib va kengayib boraveradi.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2017-yil 17-noyabrdagi PF-5242-sonli "Hunarmandchilikni yanada rivojlantirish va hunarmandlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida", [4] 2017-yil 17-noyabrdagi PQ-3393-sonli "Hunarmand" uyushmasi faoliyatini yanada takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida", 2017-yil 7-fevraldagi PF-4797-sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmonlari, 2019-yil 28-noyabrdagi "Hunarmandchilikni yanada rivojlantirish va hunarmandlarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4539-son Farmoni,[5] 2021-yil 30-dekabrda "Hunarmandchilik faoliyatini qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-77-son, [6] 2022-yil 21-aprelda "Kasanachilikni rivojlantirish asosida aholi bandligini ta'minlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-214-son qarorlari[7] va sohaga oid boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlar belgilangan. Hozirgi kunga qadar, mazkur qabul qilingan qarorlarning amaldagi ijrosi ta'minlab borilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek milliy hunarmandchiligi – bu millatimizning faxri, xalqimizning iste'dodi va mahoratini ifodalovchi bebaho boylikdir. Uni o'rganish, qadrlash va keyingi avlodlarga yetkazish har birimizning muqaddas burchimizdir. Chunki milliy hunar — bu faqat mehnat emas, balki yurakdan kelgan ijod, milliy o'zlik va tariximizning tirik guvohidir.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent, 1993. – 224 b.
2. Abu Rayxon Beruniy. Mineralogiya. – Toshkent, 1968. – 68 b.
3. Temur tuzuklari / A. Sog'unij tarjimasi. – Toshkent, 1996. – 344 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabrdagi "Hunarmandchilikni yanada rivojlantirish va hunarmandlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5242-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/-3416134>
5. 2019-yil 28-noyabrdagi "Hunarmandchilikni yanada rivojlantirish va hunarmandlarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4539-son. <https://lex.uz/docs/-4622088>
6. 2021-yil 30-dekabrda "Hunarmandchilik faoliyatini qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-77-son. <https://lex.uz/docs/-5807559>
7. 2022-yil 21-aprelda «Kasanachilikni rivojlantirish asosida aholi bandligini ta'minlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ-214-son qarorlari. <https://lex.uz/uz/docs/-5973565>

FARG'ONA VILOYATIDAGI MIGRATSION JARAYONLARNING RETROSPEKTIV TAHLILI VA HUDUDIIY DEMOGRAFIK JARAYONLARGA TA'SIRI

Nazirov Mirjalol Baxodirjon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti katta o'qituvchisi

E-mail: nazirovmirjalol60@gmail.com

Tel: +998911070307

ORCID - 0000-0001-6877-5513

Annotatsiya. Mazkur maqolada XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida Rossiya imperiyasi tomonidan amalga oshirilgan migratsion siyosatning Farg'ona vodiysidagi ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda demografik o'zgarishlar, harbiy-ma'muriy choralar, iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlar retrospektiv tahlil asosida o'rganilgan. Maqola tarixiy manbalar va zamonaviy tadqiqotlar asosida yozilgan bo'lib, migratsion jarayonlarning mintaqaviy o'ziga xos jihatlari ochib beradi.

Kalit so'zlar: migratsiya, kolonial siyosat, Farg'ona vodiysi, Rossiya imperiyasi, demografik o'zgarishlar, siyosiy nazorat.

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF MIGRATION PROCESSES IN FERGANA REGION AND IMPACT ON REGIONAL DEMOGRAPHIC PROCESSES

Nazirov Mirjalol Bakhodirjon oglu

Senior Lecturer, Fergana State University

Annotation. This article examines the impact of the Russian Empire's migration policy in the Fergana region during the late 19th and early 20th centuries. Through a retrospective analysis, it investigates demographic changes, military-administrative actions, and socio-economic consequences. The study is based on historical sources and contemporary research.

Key words: migration, colonial policy, Fergana Valley, Russian Empire, demographic changes, political control.

DOI: <https://doi.org/10.47390/Ydif-Res5/No-15>

KIRISH

XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida Markaziy Osiyoning Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi mintaqada tub siyosiy, ijtimoiy va demografik o'zgarishlarga olib keldi. Ayniqsa, Farg'ona vodiysi imperiyaning mustamlakachilik siyosatida muhim geostrategik hudud sifatida ko'rildi. Rossiyaning Turkistondagi ko'chirish siyosati bu yerda demografik muvozanatni o'zgartirish, harbiy va ma'muriy nazoratni kuchaytirish, iqtisodiy manfaatlarni ko'zlab o'tkazilgan siyosiy harakat edi. Tadqiqotimizda bu siyosatning aynan Farg'ona viloyatidagi namoyon bo'lish shakllari va oqibatlari chuqur tahlil qilinadi.

Rossiya imperiyasining Farg'ona vodiysiga bo'lgan e'tibori, birinchi navbatda, bu hududning tabiiy resurslarga boyligi, sug'orma dehqonchilik uchun qulayligi, shuningdek, harbiy-strategik joylashuvi bilan bog'liq edi. Natijada, bu yerga Rossiyaning ichki guberniyalaridan kelgan aholi to'lqini joylashtirila boshlandi. Bu jarayon ko'p hollarda mahalliy aholi yerlarining tortib olinishi, ijtimoiy ziddiyatlarning kuchayishi, yangi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar tizimining shakllanishi bilan kechdi.

Ko'chirilgan aholining joylashuvi, ularning ijtimoiy tarkibi, davlat tomonidan berilgan imtiyozlar, harbiy posyolkalar (harbiy aholi punktlari) va yangi qishloqlar tashkil etilishi bu siyosatning asosiy jihatlari bo'lib, ular Farg'ona vodiysining tarixiy taraqqiyotiga jiddiy ta'sir

ko'rsatdi. Shu sababli, maqolada aynan ushbu tarixiy jarayonlar retrospektiv yondashuv asosida tahlil qilinadi.

Tadqiqotda tarixiy-muqoyasaviy (har xil davr va joydagi hodisalarni solishtirish), retrospektiv (orqaga qarab tahlil qilish), statistik, tarixiy-manbashunoslik va kontent tahlili metodlaridan foydalanilgan. Asosiy manbalarni Rossiya imperiyasining Turkistondagi harbiy va fuqaroviy boshqaruv hujjatlari, demografik ro'yxatlar, zamonaviy tarixchilarning ilmiy ishlari tashkil qiladi. Tadqiqotda, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi, O'zbekiston Milliy arxivi, xorijiy olimlar (masalan, A. Morrison, A. Khalid, S. Becker) va mahalliy tarixchilarning (N. To'raqulov, Z. Turdimov, A. Yusupov va b.) ishlaridan foydalanilgan. Farg'ona vodiysidagi migratsion jarayonlar XIX asr oxirlarida boshlangan va XX asr boshlariga kelib tizimli xarakter kasb etgan. Bu davrda Rossiyadan kelgan ko'chmanchilar soni ortib, ular uchun alohida yer maydonlari ajratilgan. 1897-yilgi aholi ro'yxatiga ko'ra, Farg'ona vodiysida rus va ukrain ko'chmanchilari soni sezilarli darajada ortgan. Ko'chmanchilar joylashtirilgan hududlarda harbiy posyolkalar tashkil etilgan bo'lib, ular orqali imperiya mintaqani nazorat ostiga olishga harakat qilgan. Rossiya hukumati tomonidan ko'chmanchilarga berilgan soliq imtiyozlari, yer ajratish, xo'jalik yuritish uchun texnika bilan ta'minlash kabi choralar ularning bu hududda barqaror yashab qolishiga xizmat qilgan. Boshqa tomondan, bu jarayon mahalliy aholi, ayniqsa, qishloq aholisi uchun yer tanqisligi, iqtisodiy qiyinchiliklar va ijtimoiy noroziliklarga olib kelgan. Ayrim hollarda etnik qarama-qarshiliklar ham kuzatilgan. Farg'ona vodiysidagi migratsion jarayonlar Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosatining ajralmas qismi bo'lgan. Ushbu siyosat mintaqaning iqtisodiy resurslarini egallash, siyosiy va harbiy jihatdan nazorat o'rnatish maqsadida olib borilgan. Tarixiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, bu migratsion siyosat natijasida Farg'ona vodiysining demografik tarkibi o'zgargan, ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmasi yangilangan, lekin shu bilan birga mahalliy aholining manfaatlariga zid holatlar ham yuzaga kelgan.

Zamonaviy tadqiqotlar ushbu tarixiy jarayonlarni yanada chuqurroq tahlil etishga, migratsion siyosatning hozirgi zamon siyosiy-huquqiy tajribasi bilan solishtirib o'rganishga ehtiyoj borligini ko'rsatmoqda. Shuningdek, bu davrga oid arxiv materiallari, xususan, rus tilidagi hujjatlarning o'rganilishi tarixiy tafsilotlarni to'liqroq anglashga imkon beradi.

XULOSA

XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida Rossiya imperiyasi tomonidan amalga oshirilgan migratsion siyosat Farg'ona vodiysi tarixida muhim iz qoldirgan. Bu siyosat orqali imperiya o'zining siyosiy, harbiy va iqtisodiy manfaatlarini ta'minlashga harakat qilgan bo'lsa-da, mahalliy aholi uchun bu jarayon muvozanatni buzgan va yangi ijtimoiy muammolarni yuzaga keltirgan. Ushbu maqola orqali tarixiy manbalar va zamonaviy tadqiqotlar asosida bu jarayonlar har tomonlama tahlil qilinib, Farg'ona vodiysining kolonial davr tarixidagi o'rni ochib berildi.

Kelajakdagi tadqiqotlar migratsion siyosatning mintaqaviy tafovutlarini o'rganish, ko'chmanchilarning avlodlariga ta'sirini aniqlash va bu tajribani hozirgi demografik siyosat bilan bog'lash imkonini beradi.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Muminov N. Turkiston o'lkasi mustamlakachilik davrida. – Toshkent: Fan, 1991. – 248 b.
2. G'ofurov O. O'zbek davlatchiligi tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 390 b.
3. Shukurov E. Turkistondagi rus migratsiyasi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2019. – 256 b.

4. Nazarov M. XIX asrda Farg'ona vodiysida demografik jarayonlar. – Andijon: Andijon universiteti nashriyoti, 2021. – 182 b.
5. Quronov D. Mustamlakachilik siyosatining ijtimoiy-ruhiy oqibatlari. // Ijtimoiy fanlar, 2020, №2. – B. 34–40.
6. Yo'ldoshev M. Farg'ona vodiysida rus aholisi va ularning ijtimoiy-iqtisodiy ta'siri. – Namangan: Ilm ziyo, 2022. – 211 b.
7. Saidov A. Turkistonda harbiy-mustamlaka siyosati. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2020. – 198 b.
8. Ernazarov A. Imperiya siyosati va migratsiya. – Samarqand: Ma'rifat, 2023. – 167 b.
9. Kappeler A. The Russian Empire: A Multiethnic History. – Harlow: Longman, 2001. – p. 172–198.
10. Sunderland W. Taming the Wild Field: Colonization and Empire on the Russian Steppe. – Ithaca: Cornell University Press, 2004. – 296 p.
11. Morrison A. Russian Rule in Samarkand 1868–1910: A Comparison with British India. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 320 p.
12. Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998. – 398 p.
13. Becker S. Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865–1924. – London: Routledge, 2004. – 240 p.
14. M.Nazirov "Yevropadan ko'chrib keltrilgan aholining Farg'ona vodiysiga joylashtrilishi (Qo'qon xonligi tugatilishi arafasida)" -F.: QDPI xabarlari 2025. – 778
15. M.Nazirov "Rossiya imperiyasi ko'chirish siyosatining Farg'ona viloyati tub aholisining iqtisodiy-ijtimoiy va madaniy hayotiga ta'siri" -: FarDU ilmiy xabarlari 2025. – 257
16. M.Nazirov "Ko'chiruvchilik siyosatining Farg'ona viloyati tubxalqlarining siyosiy, fuqarolik ahvoliga ta'siri" -: FarDU ilmiy xabarlari 2025. – 304

IQTISODIYOT FANLARI

KICHIK BIZNES SUBYEKTLARIDA AYLANMA MABLAG'LARDAN FOYDALANISHNI TAKOMILLASHTIRISH ORQALI IQTISODIY FAOLLIKNI TA'MINLASH YO'LLARI

Qo'chqarov Baxtiyor Xoshimjanovich

Mustaqil izlanuvchi, Namangan Davlat Texnika Universiteti

E-mail: bahtiyorkuchkarov@gmail.com

ORCID: orcid.org/0009-0005-7727-7344

Namangan, O'zbekiston

Annotatsiya. Ushbu tezisda O'zbekistonda kichik biznes subyektlarida aylanma mablag'lardan foydalanishni takomillashtirish orqali iqtisodiy faollikni ta'minlash masalalari o'rganilgan. Aylanma mablag'larning yetishmovchiligi va noto'g'ri boshqarilishi kichik biznes rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Tahlil natijalari ichki boshqaruv tizimini rivojlantirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va davlat qo'llab-quvvatlash choralarini kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi. Maqolada berilgan takliflar O'zbekistonning barqaror iqtisodiy o'sishini ta'minlashda kichik biznesning rolini oshirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: kichik biznes, aylanma mablag'lar, iqtisodiy faollik, moliyaviy boshqaruv, davlat qo'llab-quvvatlash, texnologiyalarni joriy etish, barqaror rivojlanish.

WAYS TO ENSURE ECONOMIC ACTIVITY BY IMPROVING THE USE OF WORKING CAPITAL IN SMALL BUSINESS ENTITIES

Kuchkarov Bakhtiyor Khoshimdjanovich

Independent researcher, Namangan State Technical University

Annotation. This thesis explores the issues of improving the use of working capital in small businesses in Uzbekistan to ensure economic activity. The lack of working capital and its mismanagement hinder the development of small businesses. The analysis results indicate the need to enhance internal management systems, implement modern technologies, and strengthen government support measures. The proposed solutions will help increase the role of small businesses in ensuring stable economic growth in Uzbekistan.

Key words: small business, working capital, economic activity, financial management, government support, technology implementation, sustainable development.

DOI: <https://doi.org/10.47390/Ydif-Res5/No-06>

O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy rivojlanish strategiyasida kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatining roli tobora ortib bormoqda. Mamlakatimiz YaIMning muhim qismini tashkil etuvchi kichik biznes subyektlari iqtisodiyotning muhim sektorlaridan biri hisoblanadi. Biroq, kichik biznes korxonalarining faoliyatida eng muhim muammolardan biri aylanma mablag'lardan samarali foydalanish va ularning yetishmovchiligidir.

Aylanma mablag'lar kichik biznes subyektlarining kundalik faoliyatini ta'minlash, ishlab chiqarish jarayonlarini uzluksiz davom ettirish va bozor talablariga tezkorlik bilan javob berish uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslardir.[1] Bu mablag'larning yetarli miqdorda bo'lishi va ulardan oqilona foydalanish kichik biznes korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish hamda iqtisodiy o'sishni ta'minlashda hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Hozirgi paytda O'zbekistonda kichik biznes subyektlari aylanma mablag'larining yetishmovchiligi, ulardan noto'g'ri foydalanish, moliyaviy boshqaruv tizimining zaifligi kabi

muammolar mavjud. Bu vaziyat korxonalarining ishlab chiqarish quvvatidan to'liq foydalanishiga, yangi texnologiyalar joriy etishiga va bozorni kengaytirishiga to'sqinlik qilmoqda.

Shu sababli, kichik biznes subyektlarida aylanma mablag'lardan foydalanishni takomillashtirish orqali iqtisodiy faollikni ta'minlash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bu masalaning yechimi nafaqat alohida korxonalar, balki butun milliy iqtisodiyot uchun muhim bo'lgan natijalarni keltirib chiqaradi.

Nazariy asoslar va muammoning tahlili

Aylanma mablag'lar nazariyasi bo'yicha turli iqtisodchi olimlar tomonidan keng tadqiqotlar olib borilgan. Klassik iqtisodiy nazariyada aylanma mablag'lar korxonaning joriy faoliyatini ta'minlash uchun zarur bo'lgan, qisqa muddatli aktivlar sifatida ta'riflanadi. Zamonaviy moliyaviy nazariyada esa aylanma mablag'lar boshqaruvi korxonaning likvidligi, rentabelligi va moliyaviy barqarorligi o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash sifatida qaraladi.[2]

Kichik biznes subyektlarida aylanma mablag'lar boshqaruvining o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Katta korxonalardan farqli o'laroq, kichik biznes subyektlari cheklangan resurslar bilan ishlaydi va moliyaviy xatolar uchun kam zaxiraga ega. Shuning uchun, aylanma mablag'lardan samarali foydalanish kichik biznes uchun hayotiy muhim masala hisoblanadi.[3]

O'zbekistonda kichik biznes subyektlarining aylanma mablag'lar bilan bog'liq muammolari bir necha asosiy omillardan iborat:

Aylanma mablag'larining yetishmovchiligi: Ko'pgina kichik biznes subyektlari o'z faoliyatini boshlash va davom ettirish uchun yetarli moliyaviy resurslarga ega emas. Bu vaziyat ishlab chiqarish hajmlarining cheklanishi, buyurtmalarni bajarishda kechikishlar va imkoniyatlarni boy berish kabi salbiy oqibatlarga olib keladi.[4]

Noto'g'ri foydalanish: Aylanma mablag'lardan noto'g'ri foydalanish muammosi keng tarqalgan. Kichik biznes rahbarlarining moliyaviy boshqaruv bo'yicha yetarli bilim va tajribaga ega emasligi mablag'larning noto'g'ri taqsimlanishiga va samarasiz ishlatilishiga olib keladi.

Debitorlik va kreditorlik muammolari: Debitorlik qarzlarning yig'ilishi va kreditorlik majburiyatlarining ortishi kichik biznes subyektlarining moliyaviy holatini yomonlashtirmoqda. Pul aylanmasining sekinlashishi korxonalarining likvidlik muammolariga duch kelishiga sabab bo'ladi.[5]

Bank xizmatlaridan foydalanishda qiyinchiliklar: Bank kreditlari va boshqa moliyaviy xizmatlardan foydalanishda yuqori foiz stavkalari, murakkab rasmiy tartiblar va kafolat talablari kichik biznes subyektlarining moliyaviy resurslarga kirishini cheklaydi.

Zamonaviy texnologiyalarni qo'llash darajasi past: Aylanma mablag'lar boshqaruvida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish darajasi past. Ko'plab kichik korxonalar hali ham an'anaviy usullar bilan ishlaydi va moliyaviy jarayonlarni avtomatlashtirish imkoniyatlaridan foydalanmaydi.

Bu muammolar kichik biznes subyektlarining iqtisodiy faolligini pasaytiradi va ularning barqaror rivojlanishiga to'siq bo'ladi. Ularni hal etish uchun kompleks yondashuv va barcha manfaatdor tomonlarning hamkorligi zarur.[6]

Aylanma mablag'lardan foydalanishni takomillashtirish yo'llari

Aylanma mablag'lardan foydalanishni takomillashtirish kichik-biznes subyektlari uchun kompleks yondashuvni talab etadi. Bunga ichki boshqaruv tizimini rivojlantirish, tashqi moliyaviy muhitni yaxshilash va davlat qo'llab-quvvatlash choralari kiritish kiradi.[10]

Ichki boshqaruvni takomillashtirishda moliyaviy rejalashtirish tizimini joriy etish, zaxira boshqaruvini optimallashtirish va debitorlik qarzlarni samarali boshqarish katta ahamiyatga ega. Kichik bizneslar aylanma mablag'lar zaruratini oldindan hisoblab, pul oqimlarini prognozlashlari zarur. Zaxiralarning ortiqcha yig'ilishini oldini olish uchun optimal zaxira darajalarini belgilash va tez-tez aylanuvchi tovarlarni ajratish muhimdir. Mijozlar bilan hisob-kitoblarni tezlashtirish va qarzlarni undirish tizimini ishlab chiqish ham zarur.

Tashqi moliyaviy muhitni yaxshilashda bank-moliya tizimini takomillashtirish, mikromoliyalashni rivojlantirish va investitsiya fondlari faoliyatini rag'batlantirish kerak. Kichik biznes uchun maxsus kredit mahsulotlarini ishlab chiqish, kafolatsiz kreditlash imkoniyatlarini kengaytirish va moliyaviy texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash muhimdir.[7]

Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash choralari esa soliq imtiyozlari, moliyaviy savodxonlikni oshirish va normativ-huquqiy bazani takomillashtirishni o'z ichiga oladi. Elektron hukumat xizmatlari va raqamli to'lov tizimlarini rivojlantirish ham kichik biznesning aylanma mablag'larini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Iqtisodiy faollikni ta'minlash strategiyasi

Iqtisodiy faollikni ta'minlash uchun kichik biznes subyektlarida aylanma mablag'lardan foydalanishni takomillashtirish zarur. Bu uchun kompleks strategiya ishlab chiqish kerak bo'lib, quyidagi yo'nalishlarga asoslanadi:

1. Moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash: Har bir subyekt o'z faoliyatiga mos holda aylanma mablag'larni optimal taqsimlash formulasini ishlab chiqishi lozim. Bu ishlab chiqarish siklining davomiyligi, mahsulotning turnover vaqti va bozor konyunkturasini hisobga olishni talab etadi.

2. Raqamli texnologiyalarni joriy etish: ERP tizimlari, CRM dasturlari va moliyaviy boshqaruv platformalari aylanma mablag'lar boshqaruvini yaxshilaydi. Bu texnologiyalar moliyaviy holatni real vaqtda kuzatish va qarorlar qabul qilishda yordam beradi.[9]

3. Strategik hamkorlikni rivojlantirish: Kichik bizneslar o'zaro hamkorlik qilib, xaridlarni birgalikda amalga oshirish va logistika xizmatlaridan foydalanish orqali aylanma mablag'lardan samarali foydalanish imkoniyatlarini oshiradi.

4. Diversifikatsiya strategiyasini amalga oshirish: Bir necha yo'nalishda faoliyat yuritish va xilma-xil mahsulotlar taklif etish aylanma mablag'larning risk darajasini kamaytiradi va barqaror daromad manbalarini yaratadi.

5. Moliyaviy monitoring va nazorat tizimini yaratish: Doimiy moliyaviy monitoring aylanma mablag'larning holatini kuzatish va muammolarni erta aniqlash imkonini beradi.

Iqtisodiy faollik ko'rsatkichlari sifatida aylanma mablag'larning aylanish tezligi, likvidlik koeffitsiyentlari, pul aylanmasining davomiyligi, rentabellik ko'rsatkichlari va moliyaviy mustaqillik darajasi muhimdir.[8]

- ushbu strategiya amalga oshirilishi kichik biznes subyektlarida quyidagi ijobiy o'zgarishlarga olib keladi:

- Ishlab chiqarish hajmlarining ortishi: Yetarli aylanma mablag'lar ishlab chiqarish quvvatlaridan to'liq foydalanish imkonini beradi.

- Ish joylari sonining ko'payishi: Faoliyat hajmlarining ortishi yangi ish joylari yaratadi.

- Innovatsiyalar va yangi texnologiyalar joriy etish: Moliyaviy imkoniyatlarning kengayishi korxonalarga yangi texnologiyalarni sotib olish imkonini beradi.

- Eksport salohiyatining oshishi: Aylanma mablag'larning yetarliligi xalqaro bozorlarda faoliyat yuritish imkonini beradi.

- Soliq tushumlari va byudjet daromadlarining ortishi: Kichik biznesning jonlanishi davlat byudjetiga tushadigan soliq va yig'implarni oshiradi.

Xulosa va takliflar

Kichik biznes subyektlarida aylanma mablag'lardan foydalanishni takomillashtirish orqali iqtisodiy faollikni ta'minlash zamonaviy iqtisodiyotning muhim vazifalaridan biridir. O'zbekiston sharoitida bu masalaning yechimi milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi, ish joylari yaratish va aholining farovonligini oshirish uchun zarur.

Amalga oshirilgan tahlillar asosida quyidagi asosiy xulosalarga kelish mumkin:

1. Aylanma mablag'larning yetishmovchiligi: Aylanma mablag'larni noto'g'ri boshqarish kichik biznes subyektlarining rivojlanishiga asosiy to'siq bo'lib qolmoqda. Bu muammoning yechimi kompleks yondashuv va barcha manfaatdor tomonlarning birgalikdagi sa'y-harakatlari orqali mumkin.

2. Moliyaviy boshqaruv tizimini takomillashtirish: Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va moliyaviy savodxonlik darajasini oshirish kichik biznes subyektlari uchun ustuvor vazifalardir.

3. Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash: Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash choralari, bank-moliya tizimini takomillashtirish va moliyaviy bozorlarni rivojlantirish kichik biznes uchun qulay muhit yaratish uchun zarur.

Takliflar

- Maxsus qo'llab-quvvatlash dasturi: Kichik biznes subyektlari uchun maxsus aylanma mablag'larni qo'llab-quvvatlash dasturini ishlab chiqish, kam foizli kreditlar va moliyaviy lasing xizmatlarini rivojlantirish.

- Biznes inkubatorlari va biznes-parklari: Kichik biznes inkubatorlari va biznes-parklarning faoliyatini kengaytirish, ularda kompleks moliyaviy maslahat xizmatlarini yo'lga qo'yish.

- Oliy ta'limda kurslar: Kichik biznes moliyaviy boshqaruvi bo'yicha maxsus kurslar va dasturlarni oliy ta'lim muassasalari va kasb-hunar ta'limi tizimida joriy etish.

- Raqamli moliyaviy dasturlar: Kichik biznes uchun arzon va sodda moliyaviy boshqaruv dasturlarini ishlab chiqish va tarqatish, aylanma mablag'larni boshqarishni avtomatlashtirish.

- Moliyaviy markazlar: Mintaqaviy darajada kichik biznes subyektlari uchun moliyaviy markazlar yaratish, konsalting, ta'lim va moliyaviy yordam ko'rsatish.

- Statistika va monitoring: Kichik biznes subyektlarining moliyaviy holatini muntazam tahlil qilish va takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlash uchun statistik monitoring tizimini takomillashtirish.

- Xalqaro tajriba: Xorij mamlakatlarining muvaffaqiyatli tajribalaridan foydalanish, ularni O'zbekiston sharoitiga moslashtirib joriy etish.

Ushbu takliflarning amalga oshirilishi natijasida kichik biznes subyektlarida aylanma mablag'lardan foydalanish samaradorligi sezilarli darajada oshadi, bu esa o'z navbatida milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga muhim hissa qo'shadi.

O'zbekiston Respublikasining 2030-yilgacha bo'lgan iqtisodiy rivojlanish strategiyasida kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatining o'rni tobora ortib borayotgan sharoitda, aylanma

mablag'lardan samarali foydalanish masalasiga e'tibor qaratish davr talabi hisoblanadi. Bu sohada amalga oshiriladigan islohotlar nafaqat kichik biznes subyektlari, balki butun jamiyat manfaatlariga xizmat qiladi va mamlakatimizning iqtisodiy rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shadi.

Adabiyotlar/Literatypa/References:

1. Аббасова О. М. Совершенствование развития предприятий малого бизнеса // Вестник Академии знаний. 2020. № 3 (38). С. 10–14.
2. Бикметова З. М. Основные направления обеспечения финансовой безопасности предприятия // Актуальные вопросы современной экономики. 2019. № 6 (1). С. 363–370.
3. Burxanov A.U., Hamdamov O.N. "Moliyaviy menejment". Darslik. -Toshkent : Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2020y.
4. Voxobov A., Ibroximov A., Ishonqulov N., "Moliyaviy va boshqaruv taxlili". – Toshkent: "Sharq" Nashriyot – matbaa AK, 2005y.
5. Maxmudov E.X., "Korxona iqtisodiyoti". – Toshkent: "O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti", 2004 y.
6. Moergan T. Liquidity Management Techniques [Elektron manba] /T. Moergan // — 2010. <https://www.ehow.com/about-7411512-liquidity-management-techniques.html>
7. Орехов С.А. Управление основным капиталом предприятия. Молодеж и наука. 2016. № 4.С. 156 б.
8. Паршин А.Б. Финансовые инструменты управления основным капиталом предприятия и особенности их применения в РФ. А. Б. Паршин, О.А. Окурокова. Тхэ Ссиентифис Херитаге. 2021. № 66-3 (66). С. 12-15.
9. Padachi K.,International Review of business research papers, 2006–citeseer. Vo.2 No. 2. October 2006, Pp. 45 -58. "Trends in Working Capital Management and its Impact on Firms' Performance: An Analysis of Mauritian Small Manufacturing Firms.
10. Разинков П.И., Максимова А.Д. Ключевые направления эффективного управления капиталом предприятия. "Тхэория: педагогика, экономика, право". 2021. № 4(5). С. 135-141.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ АВТОМОБИЛЬНЫМИ ТРАНСПОРТНЫМИ УСЛУГАМИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Кайыбеков Парахат Конысбаевич

Независимый исследователь

Ташкент, Узбекистан

Аннотация. В статье рассматриваются меры повышения эффективности системы управления автомобильными транспортными услугами в Узбекистане. Выделены ключевые проблемы отрасли: высокая зависимость результатов перевозок от состояния инфраструктуры, значительные издержки и относительно низкое качество сервиса. Отмечены проводимые институциональные реформы и необходимость обновления нормативно-правовой базы. Особое внимание уделено внедрению цифровых технологий и инноваций. Рекомендованы шаги по развитию логистической инфраструктуры, повышению стандартов обслуживания и широкому внедрению современных технологий в транспортный сектор. Сделан вывод о важности комплексного подхода для повышения конкурентоспособности и устойчивого развития автотранспортной отрасли.

Ключевые слова: логистика; транспортные услуги; сервисное качество; Узбекистан; управление; автотранспорт.

IMPROVING THE MANAGEMENT OF ROAD TRANSPORT SERVICES IN UZBEKISTAN

Kaiybekov Parakhat Konysbaevich

Independent researcher

Tashkent, Uzbekistan

Annotation. The article discusses measures to improve the efficiency of the management system of road transport services in Uzbekistan. The key problems of the industry are highlighted: high dependence of transportation results on the state of the infrastructure, significant costs and relatively low quality of service. The ongoing institutional reforms and the need to update the regulatory framework are noted. Particular attention is paid to the introduction of digital technologies and innovations. Recommended steps are taken to develop logistics infrastructure, improve service standards and widely introduce modern technologies in the transport sector. A conclusion is made about the importance of an integrated approach to improve the competitiveness and sustainable development of the road transport industry.

Key words: logistics; transport services; service quality; Uzbekistan; management; road transport.

DOI: <https://doi.org/10.47390/Ydif-Res5/No-07>

Введение. Транспортная система является важнейшей составляющей экономики Узбекистана, обеспечивая перемещение грузов и пассажиров, связывая регионы страны и интегрируя ее в мировую торговлю. Стабильная и эффективная работа транспорта – залог высоких темпов экономического роста, улучшения уровня жизни населения и успешной интеграции в мировую экономики. Автомобильный транспорт играет ведущую роль во внутреннем сообщении и активно конкурирует с железной дорогой в международных перевозках на короткие и средние расстояния. Так, по итогам 2020 года общий объем международных перевозок грузов Узбекистана составил 47,1 млн тонн (экспорт – 13,3 млн, импорт – 24,7 млн, транзит – 9,1 млн тонн). Несмотря на рост перевозок, в транспортном секторе сохраняется ряд системных проблем, требующих решения.

Проблемы управления автотранспортными услугами. Анализ текущего состояния автомобильных транспортных услуг выявляет несколько ключевых проблем,

сдерживающих развитие отрасли. Во-первых, высоки логистические издержки и низкая эффективность доставки грузов. По оценкам Всемирного банка, в рейтинге индекса эффективности логистики (LPI) за 2018 год Узбекистан занимал лишь 99-е место из 160 стран, что указывает на существенные проблемы в логистике, при этом транспортные расходы отечественных производителей остаются высокими – у некоторых фермерских хозяйств и малых предприятий они достигают 200% от себестоимости продукции¹. Во-вторых, наблюдается недостаточная конкурентоспособность узбекских автоперевозчиков на международном рынке. Ограниченный и устаревающий парк грузовых автомобилей приводит к тому, что около 82% экспортно-импортных перевозок осуществляются иностранными перевозчиками². Данная ситуация не только снижает доходы национальных транспортных компаний, но и обуславливает утечку прибыли за рубеж.

Еще одной проблемой является сильная зависимость отрасли от состояния инфраструктуры. Узбекистан, будучи внутриконтинентальной страной без выхода к морю, вынужден транспортировать внешнеторговые грузы через территории соседних государств, что увеличивает путь и стоимость доставки. По данным ЮНКТАД, транспортные расходы стран Центральной Азии в ряде случаев достигают 60% от стоимости импортируемых товаров. Ограниченная пропускная способность отдельных автодорожных коридоров, износ дорожного покрытия и недостаток современного придорожного сервиса негативно сказываются на качестве и скорости перевозок. Все это повышает издержки участников рынка и снижает привлекательность автомобильного транспорта для клиентов.

Низкое качество сервиса и уровень организации перевозок – еще один вызов. Это проявляется в неудовлетворительном состоянии части автопарка (старые автобусы и грузовики с высоким уровнем выбросов), недостаточном уровне комфорта и безопасности пассажирских перевозок, а также в несвоевременности и непредсказуемости доставки грузов. Ограниченное внедрение современных технологий управления (таких как системы отслеживания и диспетчеризации) затрудняет оперативное управление перевозками и реагирование на форс-мажоры. Таким образом, проблемы отрасли носят комплексный характер – от инфраструктурных и технических до организационных.

Институциональные реформы и нормативная база. Для преодоления указанных проблем правительство Узбекистана осуществляет последовательные институциональные реформы и обновление нормативно-правовой базы управления транспортным комплексом. В 2019 году создано единое Министерство транспорта, призванное вырабатывать и реализовывать единую государственную политику в сфере развития всех видов транспорта, включая автомобильный isrs.uz. Объединение функций управления позволило устранить дублирующие структуры и повысить координацию между автотранспортом, железной дорогой, авиацией и другими видами транспорта.

¹ eurasian-research.org

² eurasian-research.org

Параллельно ведется разработка современного законодательства. Согласно Указу Президента №УП-5647 от 1 февраля 2019 года начата подготовка проекта закона «О транспорте», который определит пути интеграции всех видов транспорта в единую сеть и внедрения эффективных транспортно-логистических систем. Обновление нормативной базы направлено на либерализацию рынка транспортных услуг, стимулирование конкуренции и привлечение инвестиций в отрасль. В рамках реализации «Комплексной программы совершенствования транспортной инфраструктуры и диверсификации внешнеторговых маршрутов на 2018–2022 гг.» уже проводилась системная работа по развитию новых транспортно-транзитных коридоров, расширению сети логистических центров и парка автотранспортных средств. Эти меры формируют основу для дальнейшего роста отрасли.

Важно отметить, что одновременно уделяется внимание кадровому потенциалу. Современное управление требует квалифицированных специалистов в логистике и транспортном менеджменте. В сотрудничестве с Международным союзом автомобильного транспорта в Узбекистане планируется создание регионального учебного центра для подготовки и повышения квалификации кадров в сфере международных автоперевозок. Это позволит обеспечить отрасль компетентными менеджерами и техническими специалистами, способными внедрять инновационные решения.

Логистический подход к развитию транспортных услуг. Одним из ключевых направлений совершенствования управления автотранспортными услугами является внедрение логистического подхода. Логистический подход предполагает оптимизацию всей цепочки доставки грузов «от двери до двери» с целью снизить совокупные издержки и время в пути. В контексте Узбекистана это означает развитие современной транспортно-логистической инфраструктуры: создание сети мультимодальных логистических центров, обеспечивающих перегрузку и хранение товаров, оптимизацию складских операций и таможенного оформления. В последние годы предпринимаются шаги в этом направлении – совместно с зарубежными партнерами планируется строительство крупных логистических хабов в различных регионах страны. Развитие логистических центров позволит концентрировать грузопотоки, повышая эффективность их обработки и распределения.

Кроме того, логистический подход включает интеграцию разных видов транспорта для наиболее выгодного использования преимуществ каждого из них. Узбекистан реализует проекты развития интермодальных коридоров, сочетающих железнодорожные и автомобильные перевозки. Например, создаются условия для организации интермодальных маршрутов с Китаем, Пакистаном и другими странами, где часть пути груз движется по железной дороге, а часть – по автодорогам. Такой подход позволит ускорить транзит грузов через узбекскую территорию и привлечь дополнительный объем перевозок.

На национальном уровне внедрение логистических принципов проявляется в улучшении планирования транспортных потоков и расписаний, развитии складской и распределительной сети внутри страны, а также в применении современных методов управления цепями поставок. Оптимизация маршрутной сети и графиков движения автомобильного транспорта способствуют сокращению холостых пробегов и

равномерному распределению нагрузки на дороги. Повышение логистической эффективности уже заложено в стратегические цели правительства: к 2030 году планируется как минимум вдвое увеличить объем международных грузоперевозок всеми видами транспорта и не менее чем в 1,5 раза повысить долю перевозок грузов в контейнерах, а также поднять позицию Узбекистана в индексе LPI не ниже 55-го места¹. Реализация этих задач требует комплексного развития логистики, включая цифровизацию процессов и улучшение нормативных условий, что в перспективе снизит транспортные издержки для бизнеса и повысит конкурентоспособность узбекских товаров на внешних рынках.

Повышение качества сервиса автотранспортных услуг. Сервисный подход в управлении транспортными услугами ориентирован на удовлетворение потребностей клиентов – пассажиров и грузоотправителей. В Узбекистане назрела необходимость повышения стандартов обслуживания на автомобильном транспорте. Для пассажирских перевозок это означает обновление подвижного состава (приобретение современных автобусов, микроавтобусов), улучшение комфорта и безопасности. Уже предпринимаются меры для обновления автобусного парка и открытия новых маршрутов, в том числе международных и междугородних, с использованием современных транспортных средств. Также осуществляется строительство и реконструкция автовокзалов и придорожной инфраструктуры на основе государственно-частного партнерства, что повышает доступность и качество сервиса для населения.

Для грузовых автоперевозок повышение качества сервиса включает надежность и скорость доставки, прозрачность информации для клиентов, сохранность грузов. Внедряются стандарты качества на транспортные услуги и развивается рынок логистического сервиса. Создание новых придорожных сервисных объектов вдоль основных трасс (таких как зоны отдыха, стоянки для грузовиков с инфраструктурой, сервисные пункты) входит в планы правительства и будет способствовать улучшению условий работы водителей и сохранности грузов в пути. Одновременно повышаются требования к техническому состоянию транспорта и квалификации персонала – водителей, диспетчеров, механиков.

Важным аспектом сервисного подхода является обратная связь с потребителями услуг. Транспортные компании начинают внедрять практику сбора отзывов клиентов, мониторинга удовлетворенности и оперативного реагирования на жалобы. Конкуренция на рынке перевозок стимулирует провайдеров услуг предлагать более выгодные тарифы, дополнительные сервисы (например, страхование груза, отслеживание доставки онлайн) и соблюдать расписания. В итоге повышение качества сервиса способствует росту доверия клиентов к отечественным транспортным компаниям и переключению части спроса на них, что особенно актуально для сокращения доли иностранных перевозчиков в международных перевозках.

Цифровизация и инновации в транспортном секторе. Совершенствование управления транспортными услугами невозможно без активного внедрения цифровых технологий и инноваций. В Узбекистане начата цифровизация ряда процессов в

¹ mintrans.uz

автомобильном транспорте. Одним из примеров является внедрение с 2025 года системы электронной очереди для грузового автотранспорта на пограничных пунктах. Данная система позволит упорядочить пересечение границы, снизить время простоя грузовиков и уменьшить скопление транспорта на КПП.

Также разрабатываются и внедряются автоматизированные системы мониторинга перевозок. В сфере пассажирских перевозок запускаются онлайн-системы диспетчеризации, интегрированные с экстренными службами и электронными системами оплаты проезда. Это повышает прозрачность и безопасность перевозок: контролирующие органы и операторы могут в режиме реального времени отслеживать соблюдение маршрутов, графиков движения и получать информацию о нештатных ситуациях. Пассажиры, в свою очередь, получают удобные сервисы – мобильные приложения для оплаты и отслеживания транспорта.

В грузовой логистике внедрение информационных технологий проявляется в использовании электронных накладных и систем отслеживания грузов. Переход на электронный документооборот (например, электронные товарно-транспортные накладные) упрощает процедуры и сокращает время на оформление перевозок. Применение GPS-трекеров и датчиков позволяет в любой момент узнать местонахождение и состояние груза, а также оптимизировать маршруты с учетом дорожной обстановки. Кроме того, инновации затрагивают сферу безопасности: разворачиваются интеллектуальные транспортные системы, включающие видеонаблюдение на дорогах, системы фото- и видеофиксации нарушений, что улучшает контроль за соблюдением ПДД и снижает аварийность.

Цифровизация способствует повышению эффективности управления – за счет больших данных (Big Data) и аналитических систем можно прогнозировать спрос на перевозки, оптимизировать работу автопарка и планировать развитие инфраструктуры. Правительство поддерживает инновации через пилотные проекты и привлечение инвестиций: так, в Ташкенте реализуются проекты по внедрению электробусов и зарядной инфраструктуры, развитию «умного» светофорного регулирования и пр. В перспективе продолжение цифровой трансформации транспортного комплекса позволит Узбекистану значительно улучшить позиции в международных рейтингах логистики и качества инфраструктуры.

Устойчивое развитие транспортного комплекса. Особое внимание при модернизации автотранспорта уделяется целям устойчивого развития – экологическим и социальным аспектам. Транспортный сектор является одним из крупных потребителей энергии и источников загрязнения воздуха. В 2022 году выбросы загрязняющих веществ от транспорта в Узбекистане составили около 1,4 млн тонн, из них свыше 400 тыс. тонн приходилось на столичный регион¹. Рост автопарка и интенсивности движения усугубляет экологическую нагрузку, поэтому стратегия развития транспорта предусматривает меры по снижению негативного влияния. В их числе – переход на более экологичные виды топлива и техники. Масштабно внедряется использование сжатого природного газа (метана) в качестве моторного топлива для автобусов и грузовиков, что уже позволило снизить выбросы. Сейчас делается упор на

¹ development.asia

электрификацию городского транспорта: в Ташкенте началась эксплуатация электрических автобусов, развиваются сети зарядных станций. Переход на электро- и гибридный транспорт поддерживается на уровне государственных программ, что в долгосрочной перспективе сократит выбросы парниковых газов.

Цели устойчивого развития также включают повышение энергоэффективности перевозок и снижение удельных выбросов на единицу ВВП. Узбекистан поставил задачу к 2030 году снизить удельные выбросы парниковых газов на 35% development.asia. Для этого реализуется комплекс мер: развитие общественного транспорта, чтобы уменьшить долю личных автомобилей; совершенствование логистики, уменьшающее холостые пробеги; модернизация автопарка (внедрение техники, отвечающей современным экологическим стандартам Евро-5 и Евро-6). Кроме того, устойчивое развитие подразумевает социальную устойчивость – повышение безопасности на транспорте и обеспечение доступности транспортных услуг для всех слоев населения. Программы обучения водителей и пропаганда безопасного поведения на дорогах, развитие дорожной инфраструктуры (освещение, разметка, пешеходные переходы) – все это входит в комплекс мер по снижению аварийности и травматизма.

Наконец, устойчивость транспортной системы проявляется в ее способности адаптироваться к изменениям и кризисам. Пандемия COVID-19 показала необходимость иметь гибкие логистические цепочки и надежные внутренние перевозки. Укрепление национальной транспортной системы, развитие местных перевозчиков, создание резервных маршрутов – все это делает экономику более устойчивой к внешним шокам и способствует долгосрочному развитию.

Заключение. Совершенствование системы управления автомобильными транспортными услугами в Узбекистане требует комплексного, многопланового подхода. Необходимо одновременно решать инфраструктурные, организационные, технологические и экологические задачи. Проведенный анализ показал, что ключевые проблемы – высокие издержки, низкое качество сервиса, устаревшая инфраструктура и нормативная база – постепенно находят отклик в государственных реформах и программах. Создание Министерства транспорта и разработка новой редакции закона о транспорте заложили институциональную основу для единой политики в отрасли isrs.uzisrs.uz. Реализация транспортных стратегий до 2030 и 2035 годов, включая развитие логистических центров, цифровизацию процессов и экологические инициативы, должна вывести транспортный комплекс на новый уровень.

Для достижения поставленных целей рекомендуется сконцентрироваться на следующих приоритетах:

- **Развитие логистической инфраструктуры:** строительство мультимодальных транспортно-логистических центров, модернизация дорожной сети, повышение пропускной способности пограничных пунктов.
- **Внедрение инноваций и ИТ:** расширение применения систем электронного управления перевозками, цифровых платформ для взаимодействия участников рынка, умных технологий для безопасности и экологии.
- **Повышение качества сервиса:** обновление автопарка, подготовка квалифицированных кадров, внедрение стандартов обслуживания и контроля качества транспортных услуг.

• **Обеспечение устойчивости:** меры по снижению выбросов, экономии энергии, повышению безопасности движения, а также развитие конкурентоспособного отечественного транспорта, способного гибко реагировать на внешние вызовы.

Комплексное осуществление этих мер позволит значительно повысить эффективность и конкурентоспособность автомобильного транспорта Узбекистана. Улучшение логистики и сервиса, подкрепленное цифровыми технологиями и экологической ответственностью, обеспечит более высокий вклад транспортного сектора в экономический рост страны. В перспективе узбекская транспортно-логистическая система сможет занять достойное место в Центральноазиатском регионе, выступая драйвером устойчивого развития и интеграции в глобальные цепочки поставок. Таким образом, интегрированный логистический и сервисный подход к управлению транспортными услугами станет залогом долгосрочного прогресса отрасли и экономики в целом.

Adabiyotlar/Literatypa/References:

1. World Bank. Uzbekistan – Enhancing the Efficiency of Logistics Services // World Bank Report No. AUS0000971, 2018. <https://documents.worldbank.org>
2. UNCTAD. Review of Maritime Transport 2023. United Nations Conference on Trade and Development. <https://unctad.org>
3. Transport Strategy of the Republic of Uzbekistan until 2035. Ministry of Transport of the Republic of Uzbekistan, 2022. <https://mintrans.uz>
4. Салимов Ш.Ш. Логистика: основы организации и управления цепями поставок. – Ташкент: Iqtisodiyot, 2021. – 336 с.
5. Касымов Ж.Р., Салохиддинов А.Р. Транспортная логистика: учебное пособие. – Ташкент: ТГТУ, 2022. – 278 с.
6. OECD. Improving Transport Connectivity for Central Asia: Regional Report. Paris: OECD Publishing, 2020. <https://www.oecd.org>
7. Ахмедов М.У. Современные проблемы развития транспортной инфраструктуры Узбекистана // Журнал "Экономика и образование", №3(89), 2023. – С. 42–49.
8. Ганиев Б.Б. Устойчивое развитие транспорта: стратегия и инструменты. – Ташкент: Университетская книга, 2020. – 192 с.
9. International Road Transport Union (IRU). Digitalisation of Road Transport. IRU Reports, 2021. <https://www.iru.org>
10. Asian Development Bank. Central Asia Regional Economic Cooperation (CAREC): Transport Sector Strategy 2030. ADB, 2018. <https://www.adb.org>

SANOAT KORXONALARIDA YASHIL INNOVATSIYALARNI JORIY QILISHGA EKSTERMAL IQLIM O'ZGARISHLARI TA'SIRINI BAHOLASH

Ibragimov Jakhongir

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada sanoat korxonalarida yashil innovatsiyalarni joriy qilishga ekstremal iqlim o'zgarishlari ta'sirini mazkur yo'nalishda amalga oshirilgan tadqiqotlarni qiyosiy tahlil asosida baholanilgan. Shuningdek, ushbu jarayonga ta'sir qiluvchi omillar ularni ta'sirini baholash bo'yicha amalga oshirilgan tahlillarni tadqiq qilish asosida aniqlanilgan.

Kalit so'zlar: sanoat, sanoat korxonalar, yashil innovatsiya, patent, iqlim o'zgarishlari, qurg'oqchilik, toshqin.

ASSESSMENT OF THE IMPACT OF EXTREME CLIMATE CHANGE ON THE IMPLEMENTATION OF GREEN INNOVATIONS IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

Ibragimov Jakhongir

Abu Rayhon Beruni Urgench State University, basic doctoral student

Annotation. In this paper assessed impact of extreme climate change on implementation of green innovations in industrial enterprises based on a comparative analysis of studies conducted in this area. Also, identified factors influencing this process based on analysis conducted to assess their impact.

Key words: industry, industrial enterprises, green innovation, patents, climate change, drought, flood.

DOI: <https://doi.org/10.47390/Ydif-Res5/No-08>

Sanoat taraqqiyoti hisobiga iqlim o'zgarishlarida keskinliklarni vujudga kelishi prognoz qilinmoqda [9]. Buning oqibatida kelgusi davrda yo'qotishlar hamda iqtisodiy faoliyat uchun tavakkalchiliklarni kelib chiqishi kutilmoqda. Shu sababdan sanoat korxonalarini faoliyatini tashkil qilish va sanoat taraqqiyotini ta'minlashda yuqorida ta'kidlangan xavflarni hisobga olgan holda moslashuvchanlik va chidamliligini ta'minlash masalasiga e'tibor qaratishlari talab qilinadi [1,3,15].

Bu esa sanoat korxonalarini modernizatsiyalash va innovatsiyalarni ishlab chiqishda salbiy ta'sirlarni kamaytirishga yetarli darajada e'tibor qaratilmayapti [7]. Buning asosiy sababi bu kabi inqirozlar ko'p tarmoqli, mukammal yangi avlod texnologiyalarini shakllantirishni talab qilishi hisoblanadi [10]. Shuningdek, ekstremal o'zgarishlarning yashil innovatsiyalarga qisqa va o'rta muddatli ta'sirlarini tadqiq qilish masalalarini ham talab darajasida emas. Faqat ma'lum yo'nalishlardagi tadqiqotlardagina tabiiy ofatlarni innovatsiyalarga ta'siri tadqiq qilingani holda ko'pincha mamlakatlar miqyosida amalga oshirilmoqda [4,13,17,18]. Aynan tabiiy ekstremal o'zgarishlarning sanoat korxonalaridagi yashil innovatsiyalarga ta'siri va moyilligi juda kam o'rganilgan.

Italiyalik olimlar yuqorida keltirilgan muammoni sanoat korxonalarining katta guruhida tadqiq qilish asosida keltirib o'tilgan bo'shliqni to'ldirishga harakat qilishgan [11]. Buning uchun 2007-2020 yillar mobaynida sanoat korxonalarida tadqiqotlar o'tkaziladi va ular natijalari tadqiqi qilingan. Tadqiqot natijalari iqlim o'zgarishlarini qisqa va o'rta muddatda korxonalaridagi yashil innovatsiyalarga salbiy ta'sirni ko'rsatgan. Tadqiqotni amalga oshirishda bir qator gipotezalar ishlab chiqilgan bo'lib, ular tabiiy ofatlar korxonalar yashil innovatsion faoliyatiga ta'sir qiladi deb qarashadi. Empirik tadqiqotlar natijalariga ko'ra ta'sirini ijobiy yoki

salbiy ekanligi haqida bahsli holatni mavjudligi mazkur gipoteza uchun asos bo'lgan. Natijada mazkur tadqiqot natijalarini tadqiq qilish asosida quyidagi gipotezalarni ilgari surishgan:

H₁: Ekstremal iqlim o'zgarishlarini sanoat korxonalari yashil innovatsiyalarni joriy qilish moyilligiga ta'siri aniq emas. Ya'ni ta'sir ijobiy yoki salbiy bo'lishi mumkin;

H₂: Ekstremal iqlim o'zgarishlari ta'siri korxonalarini tarmoqqa tegishliligiga qarab farqli natijalar beradi.

H_{3.a}: Ta'sir ofatning turi hamda uni sodir bo'lish vaqtiga bog'liq bo'lishi mumkin.

H_{3.b}: Tabiiy hodisalar korxonaning yashil va boshqa innovatsiyalarni joriy qilish moyilligiga farqli ta'sirga ega.

Tadqiqotchilar mazkur yuqorida keltirilgan gipotezalarni tekshirish uchun natijaviy omil vazifasini bajaruvchi yashil patentlar kutilayotgan soniga ta'sir qiluvchi omillar va boshqa potentsial determinantlar ta'sirini nochiqli funksiyadan foydalangan holda baholash masalasi qarab chiqishgan. H₁ gipotezani tekshirish uchun 2007 yildan 2020 yilgacha Italiyadagi sanoat korxonalari benchmark tenglamasi quyidagicha shakllantirilgan:

$$E(GREENPAT_{it}|X_{it}) = \exp\left(\alpha + \beta * EVENT_{pt} + \varphi * Z_{it} + \sum_t \gamma_t T_t + \sum_s \delta_s S_s\right)$$

Bu yerda: GREENPAT – korxonalar darajasidagi yashil innovatsiyalar bo'yicha olingan patentlar soni (birlik); EVENT – korxona joylashgan hududda bir yil mobaynida iqlim bilan bog'liq ekstremal holatlar (qurg'oqchilik, ekstremal harorat, toshqin, muzliklar erishi, ommaviy harakat, bo'ron va yong'in) soni (birlik);

Ekstremal o'zgarishlarni innovatsion faoliyatga ta'sirida vaqt bilan bog'liqligi, boshqacha aytganda kechikish [18] mavjudligini hisobga olib, ularning kechikkan ta'sirlarini baholash masalasiga ham e'tibor qaratilgan. Z vektori sifatida keltirilgan omillar korxonaning yashil innovatsiyalarni joriy qilish moyilligiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan nazorat vositalarini ifodalab, korxonaning o'ziga xos xususiyatlari pul oqimi [5], hajmi [12] hamda faoliyat ko'rsatgan davri [2] kabilarni o'zida jamlaydi. Mintaqaviy joylashuvning o'ziga xos xususiyatlari jon boshiga yalpi ichki mahsulot, aholi zichligi, inson kapitali [6], institutsional sifat indeksi [16] va kredit mavjudligi [13] kabilar asosida qarab chiqilgan. Tarmoqdagi kutilmagan o'zgaruvchanliklar T va S dommi o'zgaruvchilarni kiritish orqali hisobga olingan.

Ikkinchi gipoteza Evrostat tasnifi asosida yuqori, o'rta yuqori, o'rta past va past texnologiyali tarmoqlarga tegishli korxonalar asosida qarab chiqilgan.

Uchinchi gipotezaning birinchi qismi H_{3.a} modeldagi EVENT omili EVENTS, ya'ni tabiiy ofatlarni asosi bo'lgan iqlim o'zgarishi indikatorlari, suv tashqi, muzliklar erishi, bo'ron, yong'in va boshqa hodisalar bilan almashtirilgan.

Uchinchi gipotezaning ikkinchi qismi H_{3.b} ni tekshirish uchun yashil bo'lmagan pantenlar sonini hisobga olingan.

Yashil innovatsiyalarga ta'sirchanlikni tekshirish uchun amalga oshirilgan tadqiqot natijasi ekstremal hodisalar va korxonalarining qisqa va o'rta muddatli istiqboldagi innovatsion qobiliyati orasida salbiy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatgan. Bundan tashqari, keyingi olingan natijalar oldingi ilmiy tadqiqot natijalariga mos keladi, xususan tabiiy ofatlarning energiya bilan bog'liq texnologiyalarning innovatsiyasiga salbiy ta'siri 4 yil davom etishi Zhao va boshqalar [18] tomonidan aniqlanilgan bo'lsa, rekonstruktsiyadagi qisqa muddatli cheklovlar ofatning salbiy oqibatlarining ahamiyati va doimiylikiga katta ta'sir Hallegatte va Dumas [8] tomonidan ta'kidlangan.

Keltirib o'tilgan natijalar muhim ahamiyatga ega bo'lib iqlim o'zgarishlariga moslashish jarayonlari osonlashtiruvchi yashil innovatsiyalar, iqlimga zarar yetkazish xususiy biznesda kamroq kuzatilishi aniqlanilgan. Sababi, yashil innovatsiyalar korxonalardan katta miqdordagi investitsiyalarni, hamda noaniqliklar hisobiga vujudga keladigan yuqori xavflarni o'z zimmlariga olishni talab qiladi. Ekstermol iqlim hodisalarining yuqori chastotasi ikkinchi xavf, ya'ni ular hisobiga vujudga keladigan xavfni kuchaytiradi, ya'ni insonlarni jamg'arish bo'yicha qarorlarni qabul qilishda foydani qadrlamaslik tendentsiyasi, yashil texnologiyalarga suboptimal investitsiyalarni olib keladi.

Mazkur holat korxonalarni strategiyalarni ishlab chiqishdagi ehtiyotkorligini oshirib yangi tadqiqot va ishlanmalarga xarajatlarni kamaytirishga sabab bo'lishi mumkin [14]. Tadqiqot natijalariga ko'ra innovatsiyalarga to'sqinlik qiladigan uchta asosiy mexanizm mavjud. Bular: xalqaro savdo, investitsiyalash imkoniyatlari hamda inson kapitali. Ya'ni, logistika va transport xarajatlaridagi oshish, savdoning ochiqqligiga putur yetkazadi va bu o'z navbatida mahalliy korxonalarni to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar hamda texnologiyalar transferidan oladigan foyda normasini pasaytiradi.

Shuningdek, tabiiy iqlim o'zgarishlari va ofatlar investitsion jarayonlar, noaniq daromadlar bilan tavsiflanuvchi ilmiy tadqiqot tashabbuslariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Rivojlanish darajasi past bo'lgan mamlakatlarda tabiiy ofatlar oziq-ovqat, sog'liqni saqlash va ta'lim tizimini jiddiy ta'sir ko'rsatgan holda innovatsion faoliyatni asosi bo'lgan ta'lim bilan bog'liq muammolarni kelib chiqishi va ular uzoq muddatga cho'zilishiga olib kelishi mumkin.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Antonioli, D., Marzucchi, A., Modica, M., 2022. Resilience, performance and strategies in firms' reactions to the direct and indirect effects of a natural disaster. *Networks and Spatial Econ.* 22 (3), 541–565.
2. Banerjee, R., Gupta, K., 2021. Do country or firm-specific factors matter more to R&D spending in firms? *Int. Rev. Econ. Finance* 76, 75–95.
3. ; Cascarano, M., Natoli, F., Petrella, A., 2023. Entry, exit, and market structure in a changing climate. *Bank of Italy Temi di Discussione (Working Paper)*, No. 1418.
4. Chen, Y.E., Li, C., Chang, C.P., Zheng, M., 2021. Identifying the influence of natural disasters on technological innovation. *Econ. Anal. Policy* 70, 22–36.
5. Cohen, W.M., 2010. Fifty years of empirical studies of innovative activity and performance. *Handbook Econ. Innov.* 1, 129–213.
6. De Winne, S., Sels, L., 2010. Interrelationships between human capital, HRM and innovation in Belgian start-ups aiming at an innovation strategy. *Int. J. Human Res. Manag.* 21 (11), 1863–1883.
7. Gries, T., Naud' e, W., 2021. Extreme events, entrepreneurial start-ups, and innovation: theoretical conjectures. *Econ. Disasters and Climate Change* 5, 329–353.
8. Hallegatte, S., Dumas, P., 2009. Can natural disasters have positive consequences? Investigating the role of embodied technical change. *Ecol. Econ.* 68 (3), 777–786
9. IEA (2023) Italy Climate Resilience Policy Indicator. <https://www.iea.org/articles/italy-climate-resilience-policy-indicator>.
10. Ionescu-Somers, A., 2020. Entrepreneurs and the COVID-19 crisis disruption: an early temperature check. Retrieved August, 2, p. 2020.
11. Mariarosaria Agostino, Sandro Rondinella, 202. Do climate extreme events stimulate or hinder green innovation? Evidence from the Italian manufacturing sector. *Structural*

Change and Economic Dynamics. Volume 73. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2024.12.020>.

12. Mishra, V., 2007. The Determinants of R&D Expenditure of Firms: evidence from a cross section of Indian firms. *Econ. Papers: J. Appl. Econ. Policy* 26 (3), 237–248.
13. Nifo, A., Vecchione, G., 2014. Do institutions play a role in skilled migration? The case of Italy. *Reg Stud* 48 (10), 1628–1649.
14. Okolo, C.V., Wen, J., 2023. Economics of natural disasters and technological innovations in Africa: an empirical evidence. *Environ. Sci. Pollution Res.* 30 (5), 12362–12384.
15. Oliviero, T., Rondinella, S., Zazzaro, A., 2024. Green firms, environmental hazards, and investment. *Sustainability* 16 (2), 542.
16. Rodríguez-Pose, A., Zhang, M., 2020. The cost of weak institutions for innovation in China. *Technol. Forecast Soc. Change* 153, 119937.
17. Wen, J., Zhao, X.X., Fu, Q., Chang, C.P., 2023. The impact of extreme weather events on green innovation: which ones bring to the most harm? *Technol. Forecast. Soc. Change* 188, 122322.
18. Zhao, X., Zheng, M., Fu Zhao, X.X., Zheng, M., Fu, Q., 2022. How natural disasters affect energy innovation? The perspective of environmental sustainability. *Energy Econ.* 109, 105992.

FALSAFA FANLARI**GLOBAL O'ZGARISHLAR SHAROITIDA OILAVIY QADRIYATLAR
TRASFORMATSIYASI****Mamadiyarova Malika**

Navoiy davlat universiteti Ijtimoiy fanlar kafedrası mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonda oilaviy qadriyatlarning shakllanishi va ularga ta'sir etuvchi omillar tahlil qilinadi. Ta'lim darajasi, ijtimoiy holat, texnologik taraqqiyot va globalashuv jarayonlari oiladagi qadriyatlar tizimining o'zgarishiga sabab bo'layotgani ko'rsatib o'tiladi. Zamonaviy madaniyat va ommaviy axborot vositalari orqali tarqalayotgan g'arbcha qadriyatlar oilaviy an'analarni transformatsiyaga olib kelmoqda. Oilaviy rollarning qayta talqin qilinishi, gender tenglik, ota-onalik mas'uliyati va nikohga bo'lgan yondashuvlar yangicha mazmunga ega bo'lmoqda. Maqolada ushbu o'zgarishlarning ijobiy va salbiy jihatlari muvozanatda ko'rib chiqilib, oilaviy qadriyatlarni saqlab qolish zaruriyati asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: barqarorlik, farovonlik, qadriyat, jamiyat, madaniyat, globalashuv, individualizatsiya, texnologiya.

**TRANSFORMATION OF FAMILY VALUES IN THE CONTEXT OF GLOBAL
CHANGES****Mamadiyarova Malika**

Independent researcher, Department of Social Sciences, Navoi State University

Annotation. This article analyzes the formation of family values in Uzbekistan and the factors influencing them. It is shown that the level of education, social status, technological progress and globalization processes are causing changes in the system of values in the family. Western values spread through modern culture and the media are transforming family traditions. Reinterpretation of family roles, gender equality, parental responsibility and approaches to marriage are taking on a new meaning. The article examines the positive and negative aspects of these changes in balance and justifies the need to preserve family values.

Key words: sustainability, prosperity, value, society, culture, globalization, individualization, technology.

DOI: <https://doi.org/10.47390/Ydif-Res5/No-09>

O'zbekiston sharoitida oilaviy qadriyatlarning shakllanishiga ta'lim va ijtimoiy holat muhim ta'sir ko'rsatadi. Oilaning ma'lumot darajasi va jamiyatdagi o'rni ko'pincha uning a'zolarining qadriyat yo'nalishlarini belgilab beradi. Oliy tahsil olgan va jamiyatda yuqori mavqega ega bo'lgan shaxslar, qoida tariqasida, bilim olish va martaba zinapoyasidan ko'tarilishga katta ahamiyat beradilar. Ular o'z oilalari uchun moddiy barqarorlik va farovonlikni yaratishga, shuningdek, o'zaro anglashuv, hamkorlik va teng huquqlilikka asoslangan munosabatlarni shakllantirishga intiladilar. Ayni paytda, ma'lumoti sayozroq va ijtimoiy jihatdan kamroq ta'minlangan insonlar nikohning mustahkamligini saqlash va jinsiy rollarning an'anaviy taqsimotiga ko'proq e'tibor qaratishlari mumkin. Lekin shuni unutmaslik kerakki, ta'lim va ijtimoiy mavqe oilaviy qadriyatlarga ta'sir ko'rsatuvchi yagona omillar emas va turli darajadagi ta'lim va ijtimoiy holatga ega bo'lgan oilalar o'rtasida qadriyatlarda sezilarli farqlar mavjud bo'lishi mumkin [1].

Zamonaviy madaniyatda oilaviy qadriyatlarni o'zgartirish, ayniqsa so'nggi o'n yilliklarga xos bo'lgan hodisa. Ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlar ta'siri ostida oila va uning qadriyatlari haqidagi an'anaviy g'oyalar asta-sekin o'zgarib bormoqda. Bugungi kunda ko'plab oilalar oilaviy hayotning stereotipki modellariga amal qilmaydilar va oilaviy ta'lim qadriyatlarni

tanlashda ko'proq moslashuvchanlik va xilma-xillikni nazarda tutadi [2]. Yangi texnologiyalarning rivojlanishi va internetning keng imkoniyatlari oilaviy qadriyatlarga ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Bu esa turli madaniyat va ijtimoiy guruhlarga mansub insonlarga o'zaro fikr almashish va dunyoqarashlarini baham ko'rish imkoniyatini yaratdi. Oilaviy qadriyatlardagi bunday transformatsiyalar oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlarga, gender rollariga, ota-onalik mas'uliyatiga va oilaviy hayotning boshqa muhim jihatlariga ham o'z ta'sirini ko'rsatishi mumkin.

Zamonaviy madaniyatda oilaviy qadriyatlarni o'zgartirish tadqiqotning dolzarb mavzusidir. Globallashuv, individualizatsiya va texnologiyaning jadal rivojlanishi sharoitida oilaviy qadriyatlar o'zgarib, jamiyatning yangi talablari va qadriyatlariga moslashmoqda. Asosiy o'zgarishlarga erkaklar va ayollar o'rtasidagi munosabatlarning o'zgarishi, kattalar va bolalar rollarining o'zgarishi, nikoh, shahvoniylik, tarbiya va oilaviy ta'limning roli haqidagi g'oyalarning o'zgarishi kiradi. Ommaviy madaniyat, ommaviy axborot vositalari, internet va ijtimoiy tarmoqlarning oilaviy qadriyatlarga ta'siri tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy madaniyatda oilaviy qadriyatlarni o'zgartirish murakkab va qarama-qarshi tendensiya bo'lib, qo'shimcha o'rganishni talab qiladi.

Zamonaviy jamiyatdagi globallashuv oilaviy qadriyatlarga sezilarli ta'sir ko'rsatadi va uzoq muddatli oqibatlarga olib keladi. Global o'zgarishlar va turli madaniyatlar, transmilliy migratsiya va axborot texnologiyalarining rivojlanishi o'rtasidagi aloqalarning kuchayishi sharoitida an'anaviy oilaviy qadriyatlar sezilarli o'zgarishlarga duch kelmoqda. Globallashuv oilaviy qadriyatlar uchun yangi imkoniyatlar va muammolarni taklif etadi. Ko'proq odamlar ish va yaxshi hayot izlab boshqa mamlakatlarga ko'chib borar ekan, oilalar yangi sharoitlarga moslashish va yangi qadriyatlarga moslashish zarurligiga duch kelishmoqda. Bundan tashqari, individualizm va iste'mol kabi G'arb qadriyatlari va xulq-atvor shakllarining tarqalishi boshqa madaniyatlarda an'anaviy oilaviy qadriyatlarga ta'sir qilishi mumkin. Bu avlodlar orasidagi bo'shliqqa va oilalar ichidagi munosabatlarning o'zgarishiga olib kelishi mumkin. Globallashuv jarayonining oilaviy qadriyatlarga uzoq davom etadigan ta'siri oiladagi erkaklar va ayollarning vazifalarining transformatsiyasi, din va an'analarning ta'sirining susayishi, shuningdek, nikoh va oilaviy hayotga bo'lgan qarashlarning evolyutsiyasini qamrab oladi.

Madaniyat zamonaviy jamiyatda oilaviy qadriyatlarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu oilaviy munosabatlar, rollar va xulq-atvor me'yorlari haqidagi tasavvurlar va umidlarga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Madaniyat televizor, internet va kino kabi turli xil media formatlari orqali oilada go'zallik, muvaffaqiyat va baxtning ba'zi ideallarini faol ravishda namoyish etadi va targ'ib qiladi.

Oilaviy qadriyatlarga halokatli ta'sir ko'rsatadigan ommaviy madaniyat ham mavjud. U odamlarga va ularning oilaviy qadriyatlariga halokatli bosim o'tkazishi mumkin bo'lgan stereotiplar va moda tendensiyalarini shakllantiradi. Masalan, ommaviy madaniyat moddiy farovonlik, individual erkinlik va mustaqillikni ideallashtirishga hissa qo'shishi mumkin, bu esa oiladagi ustuvorliklar va qadriyatlarning o'zgarishiga olib kelishi mumkin. Ommaviy madaniyatning oilaviy qadriyatlarga ta'siri murakkab va noaniq. Bu oilaviy an'analarning yo'q qilinishiga, ajdodlarning ma'naviy merosining yo'qolishiga, egotsentrizm, individualizm va shaxsiy erkinlik istagining o'sishiga hissa qo'shishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston sharoitida oilaviy qadriyatlarning shakllanishi va rivojlanishiga ta'lim, ijtimoiy holat, madaniy muhit va texnologik taraqqiyot sezilarli ta'sir

ko'rsatmoqda. Jamiyatdagi o'zgarishlar, globallashuv va ommaviy madaniyat oilaviy qadriyatlarni yangicha ko'rinishda shakllantirayotgan bo'lsa-da, an'anaviy qadriyatlarning saqlanishi hamon muhim ahamiyatga ega. Oliy ma'lumotli va ijtimoiy jihatdan barqaror oilalarda zamonaviy, tenglikka asoslangan munosabatlar shakllansa, boshqa qatlamlarda an'anaviy rollar ustuvor bo'lib qolmoqda. Shunday ekan, oilaviy qadriyatlar murakkab, o'zgaruvchan va ko'p omilli tizim bo'lib, ularni chuqur o'rganish va saqlab qolish bugungi kunning dolzarb masalasidir.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Липин Н.И. Ценности в кризисном социуме. М.: ИФАН, 1991.
2. Халматова М. Оилавий муносабатлар маданияти ва соғлом авлод тарбияси. Тошкент: Ўзбекистон, 2000. –Б.87.
3. Sobirovich, T. B. (2023). Basic Criteria for Building the Third Renaissance in Uzbekistan. Asian Journal of Applied Science and Technology (AJAST), 7(1), 149-157.
4. Turdiyev, B. S. (2019). The role of national harmony in the strategy of spiritual renewal. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(6), 229-233.
5. Sobirovich, T. B., & Norman, Z. D. M. (2023). Harmony of National and Universal Values in Uzbekistan. Harmony, 7(1), 08-16.

ABULHASAN BAXMANYOR MA'NAVIY MEROSIDA TA'LIM VA TARBIYA MASALALARI

Ro'ziyev Maqsud O'rinovich

Buxoro davlat universitet mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada XI asrning yetuk faylasufi va mutafakkiri Abulhasan Bahmanyorning ma'naviy merosi tahlil qilinadi. Aniqrog'i, uning ta'lim va tarbiya masalalaridagi falsafiy qarashlari, axloqiy tarbiyaga, bilim va aqlga bo'lgan yuksak munosabati ochib berilgan. Maqolada Bahmanyorning inson kamoloti uchun bilim, axloq va ruhiy tarbiyani ustuvor deb bilgan qarashlarini tahlil qiladi. Shuningdek, mutafakkirning "At-Tahsil" asari orqali mantiqiy fikrlash, bilimni idrok etish, ma'naviy fazilatlarni shakllantirishga oid g'oyalari yoritiladi. Bahmanyor ta'limni axloqiy yuksalish vositasi sifatida ko'radi va bu boradagi fikrlari zamonaviy pedagogika uchun ham dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Abulhasan Bahmanyor, ta'lim, tarbiya, ma'naviy kamolot, axloq, falsafa, mantiq, idrok nazariyasi, pedagogik meros, bilim.

EDUCATION AND UPBRINGING ISSUES IN ABULHASAN BAHMANYAR'S SCIENTIFIC LEGACY

Ruziev Maqsud Orinovich

Researcher at Bukhara State University

Annotation. This article analyzes the spiritual legacy of the eminent 11th-century philosopher and thinker Abulhasan Bahmanyar. Specifically, it explores his philosophical views on education and upbringing, highlighting his profound regard for moral education, knowledge, and intellect. The article examines Bahmanyar's belief that knowledge, ethics, and spiritual upbringing are essential for human perfection. Furthermore, it sheds light on ideas expressed in his work At-Tahsil, such as logical thinking, comprehension of knowledge, and the cultivation of spiritual virtues. Bahmanyar views education as a means of moral elevation, and his insights remain highly relevant for modern pedagogy.

Key words: Abulhasan Bahmanyar, education, upbringing, spiritual perfection, ethics, philosophy, logic, theory of perception, pedagogical legacy, knowledge.

DOI: <https://doi.org/10.47390/Ydif-Res5/No-10>

Sharq falsafiy tafakkuri tarixi yetarlicha o'rganilmaganligi sababli ayrim tadqiqotchilar o'rta asrlarda Forobiy, Ibn Sino, Beruniydan boshqa yuksak darajadagi aql-zakovatga ega faylasuflar bo'lmagan, bu davr falsafiy tafakkuri u yoki bu darajada faqat alohida shoir va yozuvchilar ijodida aks etgan, degan noto'g'ri fikrni ilgari suradilar. To'g'ri, shoir va yozuvchilarning ijodi falsafiy, axloqiy, estetik tafakkur, badiiy tafakkur, ijtimoiy g'oyalarga boy. Bularning barchasiga qaramay, yuqorida tilga olingan faylasuflar va ayrim shoir va yozuvchilardan tashqari, Bahmanyor, Aynalquzot Miyonijiy, Shihobiddin Yahyo Suhravardiy, Sirojiddin Urmaviy, Nosiriddin Tusiy va boshqalar kabi yirik mutafakkir faylasuflar sharq tafakkur va falsafa tarixining ufqlarini yanada kengaytirdilar.

XI asrda yashab ijod etgan, falsafani bevosita Ibn Sinodan o'rgangan faylasuf va pedagog Abulhasan Bahmanyor falsafa tarixida ham, pedagogik fikrimiz tarixida ham alohida o'rin tutadi. U buyuk allomalar Al-Kindiy, Forobiy, Ibn Sino an'alarini munosib davom ettirdi va rivojlantirdi. O'z davrining ulamolari Bahmanyorni "Olimlar sardori" (Mavlon-i Rais) deb atashgan.

Bular Bahmanyorning eng muhim asarlaridir. “At-Tahsil” (Idrok), “Az-Zinat” (Bezatish), “Al-Bahcha va Saodat” (Quvonch va baxt), “Fi-musika” (Musika haqida), “Fi miratib al-mavjudat” (Mavjudlik darajalari), “Fi mabdi ilm mabadat tabiya”. Allomaning asarlari va qo'lyozmalari Tehron, Bayrut va Londonda saqlanadi. Uning “At-Tahsil” asari Tehron va Qohirada nashr etilgan.

Bahmanyor insonning bilim va ma'naviy olamiga, uning komil bo'lishida axloqiy tarbiyaga katta ahamiyat bergan va uni doimo yuksak qadrlagan. Uning mulohazalariga ko'ra, “Ma'naviy lazzat hech qanday kasallik keltirmaydigan dori va hech qanday kasallik keltirib chiqarmaydigan salomatlik vositasidir. Haqiqiy zavq — ruhiy lazzatdir. Chunki ruhiy lazzatlar — dard ortidan kelmagan davo, kasallik yaqinlashmagan salomatlikdir”. Mutafakkir insonning ma'naviy kamolotida bilim, tarbiya, aqlning rolini yuksak baholagan. U o'z risolalarida kundalik turmushning axloqiy muammolari va idrok masalalarini tadqiq qilib, aql va bilim insonning eng muhim boyligi ekanligini ko'rsatdi. Inson o'z hayotini faqat boylik to'plashga emas, balki bilim olishga bag'ishlashi kerak. Boylik yo'qolishi mumkin, ammo aql va bilim insonning eng ishonchli himoyachisi va eng yaqin do'stidir.

Mutafakkir o'z qarashlarida insonning ma'naviy boylıklariga katta ahamiyat berib, bu xislatlarning ham nasliy, ham keyinchalik orttirilganligini ko'rsatadi. Shu tariqa u insonning shakllanishida ham irsiy omillarga, ham tarbiyaga ustuvor ahamiyat bergan. U ma'naviy xislatlar haqida gapirganda, intizom, mehr-oqibat, maqsadlilik, saxovat, qo'rqmaslik, mehnatsevarlik, bilim olishga katta ahamiyat bergan.

Bahmanyor inson aql-zakovatini yuksak qadrlaydi va buyuk Yaratgan har bir insonga aql-zakovatni ato etgani va shu tufayli inson boshqa tirik mavjudotlardan ajralib turishini aytadi. Faqat aql tufayli odam narsa va hodisalarni tushunishi mumkin. Bahmanyor ilm-fan va falsafani o'rganishdan asosiy maqsad inson odob-axloqini yuksaltirish ekanligini ko'rsatdi. Falsafa mahsuli, fanning asosi inson axloqini yuksaltirishdir. Ilmga yo'l degani ezgulik va saodat yo'lini bildiradi. Bahmanyor bilimni axloq va ma'naviyat bilan bog'lagan. Ilmi bor, ammo axloqi yo'q odamning qadri yo'q, deb hisoblaydi alloma. Bahmanyor ilm kuchiga katta ahamiyat berib, uning inson odob-axloqi, ma'naviyatiga kuchli ta'siri borligini ta'kidlaydi.

Bahmanyor mantiqiy falsafasida idrok nazariyasi muhim o'rin tutadi. Uning fikricha, materiyasiz shakl bo'lmaganidek, materiya ham shaklsiz mumkin emas. Chunki moddada biror shakl yo'qolsa, uning o'rnini boshqasi muqarrar ravishda egallaydi. Bahmanyorning bu g'oyalari pedagogika fanimiz uchun katta ahamiyatga ega. Pedagogikada, xoh o'qitishda, xoh tarbiya nazariyasida shaklsiz mazmun, mazmunsiz shakl ham mumkin emas. Shaklning o'zi ham mazmunga ega ekanligi bizga ayon bo'ladi. Shu jihatdan tarbiyaviy ish shaklining o'zgarishi asar mazmunining ham o'zgarishiga olib keladi. Bu falsafiy qoida Bahmanyor falsafasida juda aniq tushuntirilgan va bu qoidani asos qilib olish pedagogik faoliyatda katta ahamiyatga ega.

Bahmanyorning idrok nazariyasida idrok ham aqliy, ham jismoniy bo'lishi mumkinligi ta'kidlanadi. Bu g'oyalar bilimlarni o'quv jarayonida o'zlashtirishda qimmatli ahamiyatga ega. Bundan bilish mumkinki, bilimni idrok etish his qilish orqali amalga oshirilishi mumkin. Bu fikr o'qitishda ko'rgazmalilikning ahamiyatini yanada oshiradi.

Har bir narsada umumiy va individual xususiyatlarning mavjudligi o'qitish va tarbiyada ham o'zini namoyon qilishi mumkin. Masalan, maktabda faoliyat yurituvchi bolalar va yoshlar tashkiloti asosan tarbiyaviy ishlarni amalga oshiradi. Maktabda tarbiya ishlarini o'qituvchilar, sinf rahbarlari, tarbiya ishining tashkilotchisi ham olib boradi. Biroq bolalar va o'smirlar

tashkilotlari tomonidan sinfdan tashqari olib boriladigan tarbiya ishlarida umumiy va turli jihatlar mavjud bo'lib, ularni tarbiyachi va o'qituvchilar e'tiborga olishlari kerak. Xuddi Bahmanyor falsafasi shuni nazarda tutganidek. Bahmanyor "At-tahsil" asarida mantiqqa ilm quroli, bilim olishning muhim quroli sifatida qaragan. Uning fikricha, asbobsiz biror narsani ishlab chiqarish mumkin emas. Mantiqsiz ilm va bilimga erishib bo'lmaydi. Mantiq bilimga boshqa yo'llar bilan ham yordam beradi va uning mezoni sifatida ishlaydi.

O'qitishning ongli tamoyili, shubhasiz, mantiq tushunchasiga asoslanadi. Bilimni ongli ravishda egallash mantiqdan kelib chiqadi. Shuning uchun ham Bahmanyor o'zidan oldingi Aristotel va Ibn Sino kabi mantiq to'g'ri hukm chiqarish qobiliyati va haqiqatni isbotlash yo'llari haqidagi fan ekanligini ko'rsatadi. Uning fikricha, mantiqning vazifasi tafakkurni xato va noto'g'ri tushunchalardan himoya qilishdir.

Bahmanyor bugungi kundagi ta'lim-tarbiya muammolarini ko'rgandek, "Tahsil" asarida shunday deydi: "Tafakkur – aql foyda oladigan kuch. Tafakkur aqlning shunday harakatiki, ulardan xulosa chiqarish mumkin". Bugungi kunda yoshlarimizning fikrlash va tafakkur qobiliyatini rivojlantirish pedagogika fanimiz oldida turgan muhim masalalardan biridir. Bahmanyordan sakkiz yuz yil o'tib, nemis olimi A.Disterveg bolalarni fikrga emas, balki fikrlashga o'rgatish kerak, degan edi. Bahmanyor ham tafakkurning ong rivojlanishiga kuchli ta'siri borligini qayd etadi. Bu g'oyalarning barchasi o'quv nazariyasidagi qoidalar bo'lib, bilimlarni o'quvchilarga sodda, tushunarli tilda yetkazilishini va o'quv jarayonida fikrlash faoliyatini rivojlantirishga e'tibor qaratishni talab qiladi.

Bahmanyor odatda bilimni ikki qismga ajratadi: ma'lum va noma'lum bilim. Uning ta'kidlashicha, inson faqat "his-tuyg'ulardan kelib chiqadigan yoki his-tuyg'ular bilan tasdiqlangan narsaga" ishonadi. Hissiy idrok orqali beriladigan bilim ma'lum bo'lgani uchun voqelik bevosita his-tuyg'ular — vizual tasvirlar orqali idrok qilinadi. Bilimni his-tuyg'ular bilan qabul qilish kerak. Nazariy fanlarning hali tushunilmagan qoidalari noma'lum. Mantiqning foydasi aniq fikrning ma'lumdan noma'lumga o'tish usullarini ko'rsatishdir. Ta'limda vizuallikdan foydalanish hissiyotlar va his-tuyg'ularga ta'sir qilishdir, buning natijasida bilim mustahkam o'zlashtiriladi va uzoq vaqt esda qoladi.

Bahmanyor inson aqli, aql-zakovati uchun axloqiy qadriyat bergan. U insonning aqli va aql-zakovati inson boyligidan ustun ekanligini ko'rsatdi. Bahmanyor insonning asosiy boyligi uning bilimga ega bo'lishida ekanligini ko'rsatdi. Inson boylig to'plash bilan emas, balki bilim va ta'lim olish orqali boyib ketishi mumkin. Uningcha haqiqiy qashshoqlik — bu insonning ma'naviy qashshoqligidir.

Bahmanyor komil inson bo'lib yetishishida ta'lim-tarbiyaga ustuvor ahamiyat berib: "Inson bu dunyoda eng yaxshi axloqiy fazilatlarni ta'lim orqali egallashi mumkin", degan. Bahmanyor ta'lim-tarbiyani afzal ko'rishi bilan birga, ko'pgina axloqiy fazilatlar tug'ma ekanligini ta'kidlagan. U bunga axloqiy poklik, mehr-oqibat, mardlik, saxovat, mehnatsevarlik, aql-zakovat, xayrixohlik va hokazolarni kiritgan.

Xulossa qilib aytganda, Bahmanyor o'sib kelayotgan yosh avlodning jismonan sog'lom bo'lishiga e'tibor qaratish, ularning jismoniy tarbiyasi bilan shug'ullanishni muhim deb hisoblab, eng katta go'zallik inson salomatligi ekanligini ta'kidladi. U go'zallikni falsafiy jihatdan tahlil qilgan bo'lsa-da, uning g'oyalari ta'lim-tarbiya uchun ham qimmatlidir. Bu fikrlardan ko'rinadiki, Bahmanyor ilm, axloq, go'zallik ezgulikka xizmat qilishini ko'rsatgan.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent: "O'zbekiston", 2021. – B.263.
2. Azərbaycan fəlsəfə tarixi : 4 cildə / AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu; baş red. F. Q. Köçərli. I cild : Qədim dövrdən XIII əsrə qədər / red.: Z. Ə. Quluzadə, A. Ə. Hacıyeva. — Bakı : Elm, 2014. — 456 s.
3. Məmmədov, Zakir Cabbar oğlu. Orta əsr Azərbaycan filosofları və mütəfəkkirləri /Z. Məmmədov ; rəyçi. M. Mahmudov. — Bakı: Azərənəsr, 1986. — 63 s.
4. Məmmədov, Zakir Cabbar oğlu. Orta əsr Azərbaycan filosofları və mütəfəkkirləri /Z. Məmmədov ; rəyçi. M. Mahmudov. — Bakı: Azərənəsr, 1986. — 63 s.
5. A.O.Makovelskiy. Iz istorii filosofii v Azerbaydjane v XI-XII vekax. Trudy Sektora
6. Zakir Məmmədov. Azərbaycanda XI–XIII əsrlərdə fəlsəfi fikir. Bakı, 1978. – B. 28.
7. Zakir Məmmədov. Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi, Bakı, 1994. — B. 43.
8. Bəhmənyar. Metafizikanın mövzusu. Tərcümə edən: Zakir Məmmədov. Şərq fəlsəfəsi (IX–XII əsrlər). Bakı, 1999. səh. 124.
9. Kindi. İlk fəlsəfə. Tərcümə edən: Zakir Məmmədov. Şərq fəlsəfəsi (IX–XII əsrlər). Bakı, 1999. səh. 31.
10. Zakir Məmmədov. Bəhmənyarın fəlsəfəsi. Bakı, 1983. – B. 44.
11. Sobirovich, T. B. (2024). Renewal of Societal Ideosphere: An Analytical Study of Medieval Philosophical Thought. Philosophy, 8(3), 12-18.
12. Turdiyev, B. S. (2021). Cultural and educational development of society in the scientific heritage of world philosophers. Academic research in educational sciences, 2(4), 443-451.

FILOLOGIYA FANLARI

BOLALAR POEMALARIGA OID TADQIQOTLAR TAHLILI

Tursinbaev Ilham Polatbay o'g'li

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universitetining mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: ilhamtursinbaev74@gmail.com

Tel: +998997187328

Nukus, O'zbekiston

Annotatsiya. Maqolada o'zbek va qoraqalpoq adabiyotshunosligida bolalar adabiyoti, xususan, bolalar poemalari bo'yicha tadqiqotlarning yo'nalishlari, ahamiyati haqida qisqacha tahlil va sharhlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: bolalar poemalari, rivojlanish bosqichlari, bolalar adabiyoti.

ANALYSIS OF RESEARCH ON CHILDREN'S POEMS

Tursinbaev Ilkham Polatbay ugli

independent researcher of the Berdakh Karakalpak State University

Annotation. The article provides a brief analysis and commentary on the directions and significance of research on children's literature, in particular, children's poems, in Uzbek and Karakalpak literary studies.

Key words: children's poems, stages of development, children's literature.

DOI: <https://doi.org/10.47390/Ydif-Res5/No-11>

Bolalar adabiyotida poema janrining paydo bo'lishi va rivojlanishi murakkab va uzoq davom etadi. Bolalar adabiyotida poemalar asosan milliy xususiyatlar bilan birga ko'pincha, o'zida ta'lim-tarbiyaviy mazmunni mujassamlashtiradi. Shuning uchun, bolalar adabiyotidagi poemalar haqida so'z ketganda eng avvalo bu janrning shu tomoniga e'tibor qaratish talab etiladi. Chunki bolalar adabiyotida poemalar bolalarning axloqiy va estetik rivojlanishini shakllantirishga qaratilgan. Ulardagi ijodiy g'oya va obrazlar o'quvchilarga ibrat bo'lishga, ularning dunyoqarashini kengaytirishga, umuminsoniy va milliy qadriyatlarining ahamiyatini anglashga qaratilgan. Shu bilan birga, poema janridagi asarlar ko'pincha, bolalarning ma'naviy jihatdan kamol topishini ta'minlash, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va aniq tasvirlar orqali tarbiya berishni maqsad qiladi.

O'zbek adabiyotshunosligi bolalar adabiyoti masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlar bo'yicha turkiy xalqlar adabiyotshunosligiga nisbatan yetakchilik qilmoqda. Unda bolalar adabiyotiga bag'ishlangan o'quv qo'llanmalaridan tashqari, bir necha nazariy masalalar adabiyotshunoslik aspektidan ham, adabiyot bilan folklorning bog'liqligi aspektidan ham alohida e'tiborga olinib, keng tarzda o'rganildi. Xususan, o'zbek bolalar adabiyoti bo'yicha darslik, o'quv qo'llanmalar, monografiyalar, ilmiy-publitsistik asarlar chop etildi [1]. Bularidan tashqari o'zbek bolalar adabiyoti masalalari bo'yicha tadqiqotlarni bir necha yo'nalishlarda ajratib ko'rsatish mumkin. Qator olimlar o'zbek bolalar adabiyotidagi adabiy ertak janri, bolalar adabiyotida tanqidiy realizm, bolalar she'rlarida ma'naviy masalalar, bolalar she'riyatida yumor-satirik obrazlar, bolalar adabiyotida yumor, obrazlar haqida tadqiqotlar olib borgan bo'lsa [2], yana bir qator ishlarda bolalar yozuvchi-shoirilarining yakka ijodi, ularning mahorati [3], boshqalarida o'zbek bolalar adabiyoti xronologik jihatdan ma'lum bir davrdagi rivojlanish

tendensiyalari [4] keng tarzda o'rganildi. Eng muhimi, bu tadqiqotlar orasida o'zbek bolalar adabiyotidagi poemalar ham alohida tadqiqot obyektiga olingan [5]. T.Abduqulovning "70 yillar bolalar poemalari va folklor" nomli filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi (Toshkent, 1977) 1970 yillar o'zbek bolalar adabiyotidagi poemalarning badiiy manbalari bo'lgan folklor asarlari bilan an'anaviy aloqalarini maxsus o'rganishga, X.Egamovning "O'zbek bolalar poemalarining tili va uslubi" (Toshkent, 1974) nomli filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi bolalar poemalarining kattalar adabiyotidagi poemalardan asosiy xususiyatlarini belgilovchi til va uslubiy o'ziga xosliklarini tahlil qilishga, M.Jumaboevning "O'zbek bolalar poemalaridagi ijobiy qahramon masalasi" nomli filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi (Toshkent, 1982) bolalar poemalaridagi qahramon obrazi va uning bolalar tarbiyasidagi ahamiyatini ko'rsatib berishga bag'ishlangan. Bu ishlar qoraqalpoq bolalar adabiyotidagi poemalarning o'ziga xos janr tabiatini, rivojlanish yo'nalishlarini o'rganishda ma'lum darajada metodologik ahamiyatga ega bo'ldi.

Qoraqalpoq adabiyotshunosligida bolalar adabiyotini o'rganish biroz kechikib qolgandek tuyuladi. Bolalarga mo'ljallangan asarlar qoraqalpoq yozma adabiyotida ham, xalq og'zaki adabiyotida ham juda ko'p. Ammo uning o'rganilishini kattalar adabiyotining o'rganilishi bilan taqqoslab bo'lmaydigan darajada past.

Qoraqalpoq bolalar poemalari ham kattalar poemalari qatorida yaratilib, taqdim etib kelinmoqda. Lekin, shu vaqtgacha bolalar poemalari bo'yicha birorta maxsus tadqiqot ishi olib borilmadi. Bolalar poemalari bolalar adabiyoti bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar tarkibida umumiy yo'nalishda sharh mazmunidagina ishlandi. Bu ishlar jumlasiga I.Qurbanbaev [6], T.Mambetniyazov [7], Z.Bekbergenova [8], S.Qazaqbaevlarni [9] ta'kidlash mumkin. Mazkur olimlarning ishlarida qoraqalpoq bolalar she'riyatida poemalarning janr xususiyati, poetikasi, badiiyati, uslubi bo'yicha maxsus o'rganilmagan.

Bu masalaga dastlabkilardan e'tibor qaratgan I.Qurbonboev "Qoraqalpoq bolalar adabiyotining paydo bo'lishi va rivojlanishi" degan mavzuda 1971 yili filologiya fanlari nomzodi dissertatsiyasini himoya qildi. Keyinchalik bu ishini takomillashtirib bir necha bor monografiya holida e'lon qildi. Olim bolalar adabiyotidagi poema janriga alohida to'xtamasa ham, poemalarning badiiy manbalari bo'lgan qoraqalpoq xalq eposlarining bolalar turmushida tutgan o'rniga alohida e'tibor qaratadi. Bu ish asosan xronologik usulda strukturalashtirilgan bo'lib, xalq og'zaki ijodidan boshlab 1990 yillargacha bo'lgan bolalar adabiyoti yozuvchi-shoirlarining ijodini tarixiy-adabiy kontekstda tizimlashtiradi. Monografiya o'quv qo'llanma tarzida tuzilgan. Shuning uchun, bu ishda yozma adabiyotdagi bolalar adabiyoti janrlari alohida maxsus o'rganilmasdan, yozuvchi-shoirlar ijodi misolida g'oyaviy-tematik xususiyati va qisqacha mazmunini aytib berish bilan cheklangan. Bu o'sha davrdagi siyosiy mafkuraning badiiy adabiyotni va adabiyotshunoslik ilmini siyosiy qurol sifatida foydalanishning ta'siridir. Biroq, bu tadqiqotda shoir-yozuvchilar ijodida poemalar qachondan yaratila boshlangani, ularning g'oyaviy-tematik yo'nalishi, obrazlari va bolalar tarbiyasidagi ahamiyati haqida qimmatli ilmiy ma'lumotlar olish mumkin [6].

Qoraqalpoq bolalar adabiyotida poema janriga ilmiy jamoatchilikning e'tiborini qaratgan olim T.Mambetniyazov bo'ldi. U o'zining "Qoraqalpoq bolalar poeziyasi va uning muammolari" (Nukus: Bilim, 1992) asarini to'lig'i bilan qoraqalpoq bolalar adabiyoti masalalariga bag'ishlaydi. Bir necha bolalar shoirlarining ijodiga e'tibor qaratadi, she'r va

poemalarini sharhlaydi, badiiy tahlil qiladi. Bu kitobdagi “Bolalar poemalari” degan maqolasi (118-136-betlar) qoraqalpoq bolalar adabiyotida poema janrini alohida o'rganishga tortgan maqola bo'ldi. Ushbu maqolada muallif qoraqalpoq bolalar poemalarining shakllanishiga qisqacha sharh qilgan va bolalar poemalari bilan tanishtirib o'tgan. 1920-1930

yillardagi eng dastlabki poemalardan boshlab, 1980 yillargacha qoraqalpoq bolalar poemalari, ularning mavzulari, ayrim poemalarning qisqacha mazmunini aytib o'tish va shoirlarning poema yozishdagi mahorati masalasi bilan chegaralanadi, ammo, bolalar poemalaridagi obrazlar tizimi, poemalarning badiiyligi, janr xususiyatlari bo'yicha chuqur nazariy xulosalar bermaydi. Ish obzor xarakterga ega bo'lib, bolalar adabiyotida poemaning janr tabiati to'liq ochib berilmagan. Olimning bundan boshqa asarlarida bolalar poemalari, bolalar shoirlarining ijodiga bag'ishlangan taqrizli maqolalarida mazmuni, go'ya-tematikasi, qahramon obrazlari doirasida tahlil qilingan [10].

Qoraqalpoq bolalar adabiyotini o'rganishda Z.Bekbergenova ham o'z tadqiqotlari bilan ishtirok etib kelmoqda. Uning “Bola tili bol...” (1997) va K.Palimbetov muallifligidagi “Bolalar adabiyoti” (2012) kasb-hunar kollejlari uchun darsligida qoraqalpoq bolalar adabiyoti vakillari ijodiga umumiy yo'nalishda sharhlar qilinib, ayrim asarlar tahlilga tortiladi. Bularning ichida bolalar uchun poema yozgan shoirlarning ijodini tanishtirish jarayonida ayrim poemalarining g'oyaviy-tematik xususiyatlari va bolalar tarbiyasida tutgan o'rni, obrazlari haqida qimmatli fikrlar o'rin oladi [8].

Xulosa qilib aytganda, bolalarga adabiyotida poema janri yuzasidan yetarlicha ijodiy tajribalar mavjud. Ayniqsa, mustaqillikdan keyingi davrda bolalar poemalari janriy jihatdan mukammallashdi. Ammo, bolalar adabiyotidagi poemalarning tadqiq qilinishi yetarlicha emasligi yuqoridagi tahlillardan ma'lum bo'ldi.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Ўзбек болалар адабиёти тарихи очерки. – Тошкент: Фан, 1978. – 280 б.; Ўзбек болалар адабиёти ва адабий жараён. – Тошкент: Фан, 1989. – 312 б.; Болалар адабиёти ва замонавийлик. – Тошкент: Фан, 1991. – 212 б.; Болалар олами: Ўзбек болалар адабиёти ҳақида мақолалар тўплами. К. 1. – Тошкент: Ёш гвардия, 1988. – 112 б.; Болалар олами: Ўзбек болалар адабиёти ҳақида мақолалар тўплами. К. 2. – Тошкент: Ёш гвардия, 1989. – 96 б.; Қаҳрамонов Қ. Адабий танқид ва ўзбек болалар адабиёти. – Тошкент: Фан, 1991. – 120 б.; Эгамов Х. Дидактика ва услуб. – Тошкент: Ўзбекистон, 1975. – 42 б.; Ўша муаллиф. Болалар дунёси. – Тошкент: Ёш гвардия, 1976. – 47 б.; Ирисхўжаева С. Болалар адабиётида дидактика. – Тошкент: Фан, 1977. – 48 б.; Ўша муаллиф: Шоир ва мураббий. – Тошкент: Ўзбекистон, 1977. – 31 б.; Ўша муаллиф: Кичкинтойлар олами. – Тошкент: Ёш гвардия, 1982. – 32 б.; Жумобоев М. Ўзбек ва чет эл болалар адабиёти. – Т.: Ўзбекистон, 2002. – 232 б. Ўша муаллиф: Ўзбек болалар адабиёти. – Т.: Ўзбекистон, 2002. – 242 б.
2. Алимов С. Ўзбек адабий эртақларининг шаклланиши ва тараққиёти: Филол. фан. номз. дисс. автореф. – Тошкент, 1984; Кахрамонов К. Роль литературной критики в развитии реалистических принципов в узбекской советской детской литературе: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Тошкент, 1988. – 20 с.; Турдиева К. Ҳозирги замон болалар шеърларида маънавий масаласи: Филол. фан. номз. дисс. автореф. – Тошкент, 1994. – 26 б.; Иброҳимова З. Кичкинтойлар адабиётининг хусусиятлари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1994. – 120 б.; Ўша муаллиф: Қувноқликка яширинган изтироблар. – Тошкент: Ўзбекистон миллий кутубхонаси, 2005. – 32 б.; Жўраева Г.

- Ўзбек болалар шеърлятида ҳажвий образ яратиш маҳорати: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2010. – 22 б.; Жураева Г.А. Ўзбек болалар шеърлятида ҳажвия (XX-XXI аср материаллари асосида): Филол. фанлари доктори (DSc)... дисс. Автореф. – Тошкент, 2022 – 52 б.; Ирисходжаева С. Специфические особенности узбекской детской поэзии: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Ташкент, 1974. – 21 с.; Азимов И.У. Мастерство создания художественного образа в современной узбекской детской поэзии: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Ташкент, 1986. – 23 с.
3. Баракаев Р. XX аср бошларидаги ўзбек болалар адабиёти ва Абдулла Авлоний ижоди: Филол. фан. номз. ...дисс. автореф. – Тошкент, 1994. – 32 б.; Нусратова Ҳ. Сафар Барноевнинг бадий маҳорати: Филол. фан. бўйича фалсафа д-ри (PhD)... дисс. автореф.– Самарқанд, 2017.– 45 б.; Тўраева Д. Қудрат Ҳикматнинг бадий маҳорати: Филол. фан. бўйича фалсафа д-ри (PhD)... дисс. автореф.– Тошкент, 2017.– 53 б.; Сафаров А. Шукур Саъдулла – детский писатель: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Самарқанд, 1971. – 19 с.; Ашуров Б.Т. Адашбоев шеърлари поэтикаси: Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2008. – 156 б.; Ашуров Б. Турсунбой Адашбоев шеърляти поэтикаси: Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2008. – 156 б.; Маматалимов З. Анвар Обиджон шеърлятининг бадий-маърифий хусусиятлари: Филол. фан. бўй. фалс. док. (PhD) дисс. автореф. – Тошкент, 2021. – 56 б.; Баракаев Р. Абдулла Авлоний ва ўзбек болалар адабиёти. – Тошкент: Фан, 2004. – 158 б.; Қўшжонов М. Қуддус Муҳаммадий. Қудрат Ҳикмат. – Тошкент, 1969. – 30 б.; Шарипов М. Шукур Саъдулла. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1971. – 96 б.; Кобулов Н. Кичкинтойларнинг катта шоири (Султон Жўра). – Тошкент: Ёш гвардия, 1973. – 71 б.; Шермухамедов П. Ижод дарди. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1973. – 163 б.; Ўша муаллиф: Она сутидек покиза. – Тошкент: Ёш гвардия, 1975. – 80 б.; Яна ўша. Истеъдод сеҳри. – Тошкент: Ёш гвардия, 1977. – 135 б.; Сафаров О. Болалик куйчиси. – Тошкент: Фан, 1978. – 168 б.; Имомов Б. Пўлат Мўмин. – Тошкент: Ёш гвардия, 1980. – 96 б.; Ҳўжаева Р. Қуддус Муҳаммадий. – Тошкент: Фан, 1980. – 56 б.; Матжонов С. Тириклик суви. – Тошкент: Ёш гвардия, 1986. – 176 б.; Ўша муаллиф: Китоб ўқишни биласизми? – Тошкент: Ўқитувчи, 1993. – 144 б.
 4. Ражабов Д. 80-йиллар ўзбек болалар шеърлятида поэтик маҳоратнинг айрим масалалари: Филол. фан. номз. ... дис. автореф. – Тошкент, 1995. – 29 б.; Жамилова Б. Ўзбек болалар публицистикаси ва унинг ривожланиш тамойиллари: Филол. фан. номз. дисс. ... автореф. – Тошкент, 2004. – 23 б.; Тўхтаева Н. Истиқлол даври ўзбек болалар шеърлятининг етакчи хусусиятлари: Филол. фан. бўй. фалс. док. (PhD) дисс. автореф. – Тошкент, 2019. – 56 б.; Баракаев Р. Жонажоним, шеърлят (80-йиллар ўзбек болалар шеърляти ҳақида баъзи қайдлар). – Тошкент: Чўлпон, 1997. – 88 б.
 5. Абдуқулов Т. 70-йиллар болалар поэмалари ва фольклор: Филол. фан. номз...дисс. автореф. – Тошкент, 1977; Эгамов Х. Язык и стиль узбекских детских поэм: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Ташкент, 1974. – 25 с.; Жумабаев М. Проблема положительного героя в узбекских детских поэмах: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Ташкент, 1982. – 22 с.
 6. Қурбанбаев И. Қарақалпақ балалар әдебияты тарийхының очерки. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1974; Қурбанбаев И. Қарақалпақ балалар әдебияты. – Нөкис: Билим, 1992.
 7. Мәмбетниязов Т. Қарақалпақ балалар поэзиясы хәм оның машқалалары. – Нөкис: Билим, 1992. – 164 б.; Усы автор. Шайыр жолы (С.Аббазовтың өмири хәм дәретиўшилиқ жолы туўралы). – Нөкис: Билим, 2001.
 8. Бекбергенова З. Бала тили пал... Нөкис: Қарақалпақстан, 1997; Pali'mbetov K., Bekbergenova Z. Balalar a'debiyati'. – No'kis: Bilim, 2012.

9. Qazaqbaev S. XX ásirniń aqırı XXI ásirniń basındaǵı qaraqalpaq balalar ádebiyatınıń evolyuciyası, janrlıq qásiyetleri hám poetikası. – Nókis: Bilim, 2016.
10. Мәмбетниязов Т. Жаңа қарақалпақ поэзиясы ҳәм дәўир талабы. – Нөкис: Билим, 1994.

HOW DO UZBEK LEARNERS USE DISCOURSE MARKERS IN ENGLISH SPEAKING: A LEARNER CORPUS ANALYSIS

Pulatjonova Muxtasar

Master's graduate at Webster University in Tashkent

E-mail: mukhtasar.jalolova@gmail.com

Phone: + 998 99 872 72 98

Tashkent, Uzbekistan

Annotation. Discourse markers (DMs) are an essential element in the organization of spoken communication. The usage of DMs reflects not only linguistic competence among EFL learners but also their ability to manage spoken interaction skillfully. By founding and analyzing a spoken language learner corpus, this paper tries to study the Uzbek learners' use of DMs in English speech. The study reveals such overuse, underuse and misuse patterns as: additive, causal, temporal, contrastive DMs. It concludes that the Uzbek learners rely heavily upon a limited set of markers. So they make free use of "And then" but avoid more nuanced markers like "However, when" or "Yet More importantly". The Uzbek learners have a bias towards their own source language in matters of pause space, cohesive devices and repetition.

Key words: discourse markers, spoken English, Uzbek learners, learner corpus, pragmatics, fluency, contrastive analysis.

O'ZBEK O'RGANUVCHILARI INGLIZ TILIDA OG'ZAKI NUTQDA DISKURS MARKERLARDAN QANDAY FOYDALANADI: BIR O'QUVCHI MISOLIDA KORPUS TAHLILI

Pulatjonova Muxtasar Eminjon qizi

Toshkent shahridagi Vebster universiteti magistri

Annotatsiya. Diskurs markerlar (DM) og'zaki muloqotni tashkil etuvchi muhim element hisoblanadi. Diskurs markerlardan foydalanish ingliz tili o'rganuvchilarining nafaqat lingvistik mahoratini, balki ularning og'zaki muloqotni mohirona boshqarish qobiliyatini ham aks ettiradi. Og'zaki til o'rganuvchilar korpusini yaratish va tahlil qilish orqali ushbu maqola o'zbek o'quvchilarining ingliz tilidagi nutqda diskurs markerlardan foydalanishini o'rganishga harakat qiladi. Tadqiqot nutqqa qo'shimcha kirituvchi, sababni ko'rsatuvchi, vaqtincha nutqni cho'zib turuvchi hamda kontrastni ifodalovchi nutq vositalaridan "haddan tashqari ko'p foydalanish", "kam foydalanish" va "noto'g'ri foydalanish" shakllarini ochib beradi. Tadqiqotdan xulosa qilish mumkinki, o'zbek o'rganuvchilari inglizcha muloqotda cheklangan miqdorda diskurs markerlardan foydalanishadi. Shunday qilib, ular "And then" dan ko'p foydalanadilar, lekin "However, when" yoki "Yet More importantly" kabi nozikroq hamda yuqori darajadagi belgilardan kam foydalanishadi. O'zbek o'quvchilari muloqot paytida pauza qilishda, ma'naviy bog'lovchilar ishlatishda va takrorlash holatlarida birinchi til, ya'ni o'zbek tiliga nisbatan yondashadilar.

Kalit so'zlar: diskurs markerlar, inglizcha og'zaki nutq, o'zbek o'rganuvchilar, o'rganuvchi korpusi, pragmatika, nutqda ravonlik, qarama-qarshi tahlil.

DOI: <https://doi.org/10.47390/Ydif-Res5/No-12>

Introduction. As essential tools for organizing thoughts, signaling transitions, and maintaining coherence in conversation, discourse markers (DMs) such as "well", "so," "you know," and "actually" can be heard in spoken English. Their role in spontaneous speech is crucial for turn-taking, hedging, clarification, and topic management. Yet non-native speakers often baulk at using these markers naturally, which can often impede on the fluency and pragmatics of their output.

In this study, researcher wants to find out how well Uzbek learners can use English discourse markers. Through examining the choice and frequency of DMs in their speech, as well as

pragmatic competence of Uzbek learners when it comes to differences between L1 and L2 spoken discourse we hope to gain some fresh insights. This learner corpus-based study is part of a weak line of research on spoken interlanguage discourse by Central Asian EFL learners.

Literature review. Discourse markers have received wide attention not only in the field of pragmatics but also in that of Discourse Studies (Schiffrin, 1987; Fraser, 1999). In spoken texts, they take on crucial responsibilities—among them putting narrative strings together, directing the flow of conversation and expressing speaker attitude. Although research on written discourse has developed rapidly, little has been done on the use of DMs by EFL learners who speak different languages. Studies by Trillo (2002) and Müller (2005) indicate that EFL learners tend to fossilize a limited set of DMs and underuse those which require delicate pragmatic judgements. Research on spoken corpora such as MICASE and LINDSEI has revealed differences between native speaker and learner DM usage. However, there has been no empirical research on Uzbek learners, whose first language incorporated different mechanisms—from suffixation to word order—for securing cohesion between literal sentences.

Methods. A spoken learner corpus was set up for such purposes, consisting of 40 recorded interviews and monologic speech samples by students in Uzbek universities with an estimated proficiency ranging from B1-C1 (see Common European Framework of Reference for Languages). The subjects included personal narratives, problem-solving prompts and argumentation speeches. Each recording lasted about 3-5 minutes long, and was later transcribed by hand using ELAN software.

Discourse markers were identified and classified according to a modified version of the typologies proposed by Fraser (1999). The categories used here are as follows:

Additive: and, also, in addition Adversative: but, however, on the other hand Causal: because, so, therefore Temporal: and Timed Quantitative analysis was used to evaluate the frequency and variety of discourses. By way of contrast, the MICASE corpus provided a control data set comprising transcripts native speaker speech.

Results. The data revealed the following trends:

Overuse of “and” and “so” as default markers across all contexts.

Underuse of nuanced adversatives like “however” or “on the other hand.”

Frequent hesitations and repetition instead of temporal or additive DMs.

Pragmatic markers like “you know,” “I mean,” and “actually” were rare or used unnaturally.

Literal translation of Uzbek discourse sequencing led to awkward transitions (e.g., “then I going there and after that I think maybe good.”)

Discussion. The Uzbek learners’ scarce use of DMs is a combination of first language interferences and lack of enough first-hand contact with natural spoken English. Although the simplest DMs such as “and,” “so” and “because,” are used without fail, as the DM gets more complex it is hardly used at all. This at the same time affects fluency and variety of speech. The oral data hints that some learners habitually use pauses or fillers instead of the right DMs when they speak. This damage the continuity and listener response in extended speech.

These findings accord with the earlier research on DM fossilization and pragmatic competence underdevelopment of EFL learners. Uzbek linguistic norms – which often have cohesion as being implicit morphological rather than explicit meaning – perhaps put up an additional barrier to the learning of English DM.

Conclusion. The study has shown that Uzbek learner of English have a distinct discourse features using pattern in their speaking as well. The use of basic markers is too frequent while subtle ones are overlooked, which indicates that there are gaps in pragmatic skills as well as teaching curriculum. By specifically working out ways to cover these areas step by step, students may increase their fluency, coherence and confidence in speaking English. Further research should investigate rather than simple 'index off', "DM time from acquisition" data, and whether teaching discourse markers can raise spoken fluency.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Fraser, B. (1999). What are discourse markers? *Journal of Pragmatics*, 31(7), 931–952. [https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(98\)00101-5](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(98)00101-5)
2. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.
3. Müller, S. (2005). *Discourse markers in native and non-native English discourse*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
4. Schiffrin, D. (1987). *Discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Trillo, J. R. (2002). The pragmatic fossilization of discourse markers in non-native speakers. *Journal of Pragmatics*, 34(6), 769–784. [https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(02\)00009-X](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(02)00009-X)

TRANSLATION OF REALIA IN SIMULTANEOUS INTERPRETATION

Abdulkhaeva Nodirabegim

Nordic International University

Teacher of Foreign languages department

E-mail: abdulxayevabegum@gmail.com

Tel: +998995343118

Toshkent, Uzbekistan

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9988-9626>

Annotation. This thesis explores the challenges involved in translating realia during simultaneous interpretation and discusses the methods commonly used to render such culturally specific terms. Realia, being deeply rooted in a nation's cultural, historical, religious, and social context, often have no direct equivalents in the target language, making their translation particularly demanding. In simultaneous interpretation, where time constraints are critical, the accurate and meaningful translation of realia becomes even more complex. This paper highlights the importance of a translator's cultural competence and background knowledge of both source and target cultures to ensure accurate interpretation. Examples from Uzbek and English are provided to illustrate the nature of realia and the application of translation strategies such as transcription, transliteration, calque, and descriptive translation. The paper emphasizes that a deeper understanding of cultural nuances enables interpreters to convey realia more effectively to diverse audiences, thereby reducing the risk of miscommunication during international conferences and cross-cultural interactions.

Key words: realia, simultaneous interpretation, translation methods, cultural competence, cross-cultural communication, national identity, religion, organization.

SINXRON TARJIMADA REALIA TARJIMASI

Abdulxayeva Nodirabegim Ixtiyorjon qizi

Nordik Xalqaro Universiteti

Xorijiy tillar kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu tezis sinxron tarjima mobaynida realiyani tarjima qilish bilan bog'liq qiyinchiliklarni o'rganadi va bunda madaniy jihatdan o'ziga xos atamalarni berish uchun keng tarqalgan usullarni muhokama qiladi. Millatning madaniy, tarixiy, diniy va ijtimoiy kontekstida chuqur ildiz otgan realiya ko'pincha tarjima tilda to'g'ridan-to'g'ri ekvivalentiga ega emas, bu esa ularning tarjimasini murakkablashtiradi. Vaqt muhim bo'lgan sinxron tarjimada realiyaning aniq va mazmunli tarjimasi yanada qiyinlashadi. Ushbu tezis realialar to'g'ri talqin qilinishini ta'minlash uchun tarjimonning tarjima tildagi madaniyatni bilishi kerakligini ta'kidlaydi. Realianing mohiyatini transkripsiya, transliteratsiya, kalka va tavsifiy tarjima kabi tarjima strategiyalarini qo'llash orqali o'zbek va ingliz tillaridan misollar keltirilgan. Tezisdagi ta'kidlanishicha, madaniy nuanslarni chuqurroq tushunish tarjimonlarga realiyani turli auditoriyalarga samaraliroq yetkazish imkonini beradi va shu bilan xalqaro konferensiyalar va madaniyatlararo o'zaro aloqalar paytida tushunmovchilik xavfini kamaytiradi.

Kalit so'zlar: realiya, sinxron tarjima, tarjima usullari, madaniy kompetentsiya, madaniyatlararo muloqot, milliy o'ziga xoslik, din, tashkilot.

DOI: <https://doi.org/10.47390/Ydif-Res5/No-13>

Every nation has its own language and its own history. In the course of development, its language also changes under internal and external influences. The translation of realia is a problem of transferring national and historical peculiarities. We encounter the problem of realia not only when doing written translation but also when doing simultaneous interpretation.

So, what is realia? What category of words does it include Ketevan Djachy describes realia as "... words and phrases that designate objects and concepts closely linked with a

particular national culture. The main features of realia are their national and historical overtones" [2; p.5.]. I believe that the given conception expresses what realia is. I can state from the mentioned definition that all nations have some words related to their culture that may be strange to others. Not only can the words be unfamiliar, but also their notions can be incomprehensible. To tell the truth, before being informed about what realia is, I had no idea about culture-specific words and how to translate them. When discussing the problems of correspondence in translation, I realized that "differences between cultures may cause more severe complications for the translator than do differences in language structure" [3. p.38.]. While looking for information about realia and the ways of translating culture-specific words, I understood how difficult it is to translate realia. In addition, in order to translate realia, interpreters should possess enough background knowledge about the culture of the nation whose language is being translated.

As we know, in simultaneous translation there is no time to think about what the word's meaning is. In that case, while translating a text from a source language to a target language simultaneously in some conferences, simultaneous interpreters encounter difficulties in explaining the meaning of realia to representatives of other nations, provided that the interpreter is not familiar with the notion of realia. It is true that translating realia or cultural terms causes many translation difficulties, but this does not mean that they cannot be translated. My purpose is to elucidate the difficulties and problems of translating realia.

While studying realia, I found out that this type of nonequivalent vocabulary mainly includes the following groups of words:

1. Words that denote objects, concepts, and situations nonexistent in the practical experience of groups of people speaking other languages.
2. Words that denote objects characteristic of the material and spiritual culture of a particular nation, such as national dishes, clothes, shoes, etc.
3. Words and set expressions denoting the political institutions and social events characteristic of a particular nation [1; p.23.].

Before giving examples of translating culture-specific words, I am going to mention the methods of rendering realia. As Ketevan Djachy and Mariam Pareshishvili state, "It is the translator who decides on the strategy of translating realia... all of the translations can be correct if they accurately convey the meaning..." [2; p.7.].

In addition, Zoya Proshina (2008) offered some ways to render realia, such as transcription, transliteration, calque, and descriptive translation in her book titled Theory of Translation.

The largest part of Uzbekistan's population practices Islam. Therefore, Uzbek people have some words related to religion used in daily life. Evidently, these kinds of words may be unfamiliar to representatives of other religions. For instance, the word "Qibla" denotes the side oriented toward Mecca, the holy city for Muslims. Moreover, Muslims must pray facing this direction. In conferences devoted to Islam, if this word is rendered as "Qiblah" using the method of transliteration, the essence of the realia cannot be fully understood. Therefore, descriptive information, such as "the side oriented toward Mecca," should be added.

Not only religious words, but also words related to specific nations' customs and traditions can be examples of realia. For instance, historically, in Uzbek culture, there is a notion named "Qalin," observed during wedding ceremonies. According to this Uzbek tradition, the

bridegroom's parents used to give a sheep, a cow, or a horse to the fiancée's parents in order to help the bride's family avoid financial troubles during wedding ceremonies. This animal was considered a form of "qalin." However, nowadays, money is given instead of an animal. In other cultures, there is no such notion, so it is considered realia. In other words, it can be translated from Uzbek into English as "money given to the bride's parents by the groom's parents" in a descriptive way.

Just as in Uzbek, English is also rich in this type of nonequivalent words.

Firstly, it is known from history that the English were involved in many wars; likewise, the countries where English people live possess developed armed forces. Therefore, in conferences, political or military matters can be discussed. During those disputes, an interpreter can encounter realias that denote ranks, branches, and so on. For instance, in most countries, including England and the USA, there is a military title of "Lance Corporal," which is considered a rank of a non-commissioned officer who has not earned a commission and can also be called a sub-officer. In Uzbekistan, we don't have such a rank; therefore, it can be translated as "Kichik kapral" using the method of calque.

Furthermore, names of organizations existing in a particular country can be considered realia. For instance, in the United States, there is an organization well-known throughout the country named the KKK (or Ku Klux Klan). "The three Ks stand for three distinct movements that have advocated extremist reactionary positions such as white supremacy..." (Wikipedia, n.d.). Obviously, the title of the organization may be absolutely unfamiliar to our people; in the process of translating a text from English to Uzbek, we can sometimes just translate this word as "Ku Kluks Klan" using the method of transcription. However, rendering such titles of organizations using transcription may not be enough for a full understanding of the text. Therefore, we should provide a definition or explain what kind of organization the Ku Klux Klan is.

In conclusion, during the process of simultaneous interpretation, a translator can encounter various difficulties, and one of these problems can be realia. Thus, to translate realia intelligibly to participants in conferences, the interpreter must be aware of the culture of the nations whose languages are being translated.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Barkhudarov L. S. Yazyk i perevod: Voprosy obshchey i chastnoy teorii perevoda. – Moscow: Mezhdunarodnye Otnosheniya, 1982.
2. Djachy K., Pareshishvili M. Realia as carriers of national and historical overtones // Theory and Practice in Language Studies. – Leiden: Brill, 2014. – Vol. 4, No. 1. – P. 8–14.
3. Nida E. A., Taber C. R. The theory and practice of translation. – Leiden: E. J. Brill, 1969.
4. Proshina Z. G. Theory of translation. – 3rd ed. – Vladivostok: Far Eastern University Press, 2008.
5. Steiner G. After Babel: Aspects of language and translation. – 1st ed. – Oxford: Oxford University Press, 1975.
6. Venuti L. Translation changes everything: Theory and practice. – New York: Routledge, 2013.

KOREYS TILI O'RGATISHDA O'QUVCHI MOTIVATSIYASIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR: IJTIMOY-PSIXOLOGIK VA MADANIY KONTEKST

Absalomova Feruza Sharif qizi

Samarqand Des Education O'quv markazi o'qituvchisi

E-mail: 1feruzchik3@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada koreys tilini o'rganishda o'quvchi motivatsiyasiga ta'sir etuvchi ijtimoiy, psixologik va madaniy omillar har tomonlama tahlil qilinadi. Global tendensiyalar, xususan, Janubiy Koreya Respublikasining iqtisodiy va madaniy nufuzi ortib borayotgani fonida koreys tiliga bo'lgan qiziqish sezilarli darajada oshgan. Tadqiqot doirasida til o'rganishda integrativ va instrumental motivatsiya modellariga asoslangan yondashuvlar, Vygotskiy, Gardner, Dörnyei, Bandura, Kramersch va Byram kabi olimlarning nazariy qarashlari orqali o'quvchi motivatsiyasining shakllanishi va barqarorligi izohlangan. Shuningdek, madaniy komponentning til o'rgatishdagi o'rnini, stereotiplarni yengishning metodik yo'llari, interaktiv hamda psixodidaktik yondashuvlarning samaradorligi asoslab berilgan. Maqolada zamonaviy texnologiyalar va virtual madaniy muhitlar vositasida koreys tilini muvaffaqiyatli va barqaror o'rgatish uchun kompleks yondashuv zarurligi asoslangan.

Kalit so'zlar: koreys tili, o'quvchi motivatsiyasi, ijtimoiy-psixologik omillar, madaniy kontekst, interaktiv metodlar, psixodidaktika, integrativ motivatsiya, madaniyatlararo kompetensiya, stereotiplar, texnologik vositalar.

FACTORS AFFECTING STUDENT MOTIVATION IN KOREAN LANGUAGE TEACHING: SOCIO-PSYCHOLOGICAL AND CULTURAL CONTEXT

Absalomova Feruza Sharif kizi

Teacher of the Samarkand Des Education Training Center

Annotation. This article provides a comprehensive analysis of the social, psychological, and cultural factors influencing student motivation in learning the Korean language. In light of global trends, particularly the increasing economic and cultural influence of the Republic of Korea, interest in learning Korean has grown significantly. The study explains the formation and sustainability of learner motivation based on integrative and instrumental motivation models, drawing on the theoretical perspectives of scholars such as Vygotsky, Gardner, Dörnyei, Bandura, Kramersch, and Byram. The article also substantiates the importance of the cultural component in language teaching, methodological strategies for overcoming stereotypes, and the effectiveness of interactive and psychodidactic approaches. It emphasizes the necessity of a comprehensive approach to successful and sustainable Korean language education through modern technologies and virtual cultural environments.

Key words: korean language, learner motivation, socio-psychological factors, cultural context, interactive methods, psychodidactics, integrative motivation, intercultural competence, stereotypes, technological tools.

DOI: <https://doi.org/10.47390/Ydif-Res5/No-14>

Zamonaviy globallashuv jarayonida xorijiy tillarni o'rganishga bo'lgan talab va ehtiyoj keskin oshib borayotgan bir paytda, koreys tiliga bo'lgan qiziqish alohida e'tiborni tortmoqda. Bu holatni Janubiy Koreya Respublikasining iqtisodiy, texnologik va madaniy jihatdan jahon maydonida kuchli mavqega ega bo'lishi bilan bog'lash mumkin. Ayni paytda Koreyaning yumshoq kuch (soft power) siyosati – xususan, K-pop, K-dramalar, koreys oshxonasi va zamonaviy dizayn orqali olib borilayotgan madaniy diplomatiya natijasida xorijlik o'quvchilarda bu tilni o'rganishga bo'lgan ijtimoiy va shaxsiy motivatsiyalar ortmoqda [1]. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, xorijiy til sifatida koreys tilini o'rganayotgan talabalar orasida motivatsiyaning shakllanishida madaniy ta'sir va kommunikativ ehtiyojlar asosiy rol o'ynaydi.

Shunga qaramay, bu motivatsiya vaqt o'tishi bilan barqaror saqlanib qolmasligi, balki ijtimoiy-psixologik, ta'limiy va madaniy omillarga qarab o'zgaruvchan bo'lishi kuzatilmoqda [2]. Til o'rganishdagi motivatsiya tushunchasi ko'plab pedagogik va psixologik nazariyalarda chuqur o'rganilgan bo'lib, masalan, Gardnerning (1985) integrativ va instrumental motivatsiya modeli xorijiy til o'rganishdagi ichki va tashqi rag'batlantiruvchi omillarni ajratib ko'rsatadi. Bu modelga ko'ra, o'quvchining til o'rganishga bo'lgan qiziqishi nafaqat amaliy foyda (ish topish, ta'lim olish), balki o'sha tilda so'zlashuvchi jamiyatga madaniy jihatdan integratsiyalashishga bo'lgan istak bilan ham bog'liqdir. Koreys tilini o'rganishda ushbu ikki yo'nalish – ya'ni instrumental va integrativ motivatsiya bir-birini to'ldirib boradi. Har bir o'quvchining motivatsiyasi individual tarzda shakllanadi va bu holatga uning shaxsiy ehtiyojlari, ijtimoiy muhiti, psixologik holati, hamda madaniy tajribalari bevosita ta'sir qiladi. Shuning uchun ham koreys tilini o'rgatishda motivatsiyani tizimli tahlil qilish, uni qo'llab-quvvatlovchi metodik strategiyalarni ishlab chiqish o'qituvchilarning zamonaviy yondashuvlar asosida ishlashini talab etadi (Ushioda, 2011). Demak, til o'rganish jarayoni oddiy bilim olish emas, balki murakkab ijtimoiy-madaniy va psixologik omillarni o'z ichiga olgan integrativ jarayondir.

Til o'rganish motivatsiyasini shakllantirishda ijtimoiy omillar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ota-onalarning ijobiy munosabati, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, tengdoshlar orasida tilni bilishning ijtimoiy prestiji, shuningdek, global mehnat bozorida koreys tilining ahamiyati o'quvchining tashqi motivatsiyasini kuchaytiruvchi omillar sifatida namoyon bo'ladi. Vygotskiyning sotsiokultural nazariyasiga ko'ra, o'rganish doimo ijtimoiy kontekstda yuz beradi, shuning uchun ijtimoiy aloqalar o'quvchilarning bilimga bo'lgan yondashuviga bevosita ta'sir ko'rsatadi Gardner [3] ham xorijiy til o'rganishda ijtimoiy muhitning, ayniqsa, oila va tengdoshlar ta'sirining motivatsiyadagi rolini alohida ta'kidlagan. Janubiy Koreyaning yuqori texnologik taraqqiyoti, ta'lim sifati, xalqaro grantlar va almashinuv dasturlarining mavjudligi yosh avlod orasida bu tilni o'rganishni "ijtimoiy lift" sifatida qabul qilishiga olib kelmoqda. Shuningdek, media orqali koreys madaniyatining (K-pop, K-drama, YouTube kanallari va boshqalar) ommalashuvi ijtimoiy identifikatsiya jarayonida koreys tilini zamonaviylik, muvaffaqiyat va kreativlik timsoliga aylantirmoqda [4]. Natijada, o'quvchining koreys tiliga bo'lgan qiziqishi nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy maqom va madaniy yaqinlik asosida shakllanmoqda.

Bundan tashqari, psixologik omillar – o'quvchining shaxsiy ehtiyojlari, ichki motivatsiyasi, o'ziga bo'lgan ishonchi va o'z-o'zini anglash darajasi – til o'rganish samaradorligining ichki asosini tashkil etadi. Dörnyei (2005) o'zining "L2 Motivational Self System" modelida o'quvchining til o'rganishdagi motivatsiyasini "ideal o'zlik", "kerakli o'zlik" va "o'rganishga bo'lgan tajribalar" orqali tahlil qilgan. Ushbu yondashuvga ko'ra, o'quvchining o'zini kelajakda koreys tilida erkin so'zlashuvchi shaxs sifatida tasavvur qilishi uning o'quv faoliyatiga faol kirishishiga turtki bo'ladi. Shuningdek, Bandura (1997) ta'kidlaganidek, o'z-o'ziga ishonch (self-efficacy) yuqori bo'lgan o'quvchilar til o'rganishda qiyinchiliklarga nisbatan bardoshliroq va faolroq bo'ladilar. Psixologik to'siqlar – noto'g'ri urinishlar, qo'rquv, qoniqarsiz natijalar – motivatsiyani pasaytiruvchi omillar bo'lishi mumkin, ammo pedagogning hissiy-psixologik qo'llab-quvvatlovi bu to'siqlarni yengishda muhim rol o'ynaydi. Shunday ekan, koreys tilini o'rgatishda har bir o'quvchining shaxsiy psixologik xususiyatlariga mos yondashuvlar ishlab chiqilishi lozim, chunki samarali ta'lim – bu shaxsiy ehtiyojlar va o'rganish maqsadlari uyg'unlashgan jarayondir.

Koreys tilini o'rganish jarayonida madaniy kontekstni chuqur integratsiyalash til motivatsiyasini barqaror va samarali tarzda shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Kramersch (1993) ta'kidlaganidek, til va madaniyat o'zaro ajralmas birlik bo'lib, tilni o'rganish jarayonida madaniyatni anglash – bu nafaqat kommunikativ kompetensiyani, balki madaniyatlararo kompetensiyani ham rivojlantiradi. Xorijiy til sifatida koreys tilini o'rganayotgan o'quvchilar koreys milliy qadriyatlari,

oshxonasi, urf-odatlar, san'at, kino, adabiyot va kundalik turmush madaniyati bilan tanishgani sayin, ularning tilga bo'lgan qiziqishi hamda identifikatsiya darajasi ortadi.

Bu jarayon tilni faqat grammatik strukturalar orqali emas, balki kontekstual va estetik jihatdan qabul qilishga xizmat qiladi. Shuningdek, Hofstede [5] tomonidan ilgari surilgan madaniy o'lchovlar nazariyasiga tayangan holda aytish mumkinki, koreys tilidagi ierarxiya, kollektivlik va ehtiyotkorlik kabi madaniy belgilarni o'rganish o'quvchiga kommunikativ holatlarda yanada samarali harakat qilish imkonini beradi. Bu kabi madaniy integratsiya o'quvchilarning darsdagi ishtiroki, darsdan tashqari faoliyati va mustaqil o'rganish motivatsiyasiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, koreys tilini o'qitishda madaniy komponent – bu yordamchi emas, balki asosiy tarkibiy qism sifatida qaralishi lozim.

Shu jihatdan ham, til o'rgatishda interaktiv va psixodidaktik yondashuvlar motivatsiyani saqlab qolish va mustahkamlashda ayniqsa samaralidir. Interaktiv metodlar, xususan, rol o'yinlari, guruhli muhokamalar, vizual vositalar, o'yinli yondashuvlar o'quvchilarning emotsional holatini barqarorlashtirib, darsni jonli va samarali o'tkazishga zamin yaratadi. Ushioda fikricha, o'quvchi motivatsiyasi faqatgina maqsadlar bilan emas, balki o'qituvchining individual yondashuvi va o'quvchi hissiyotlarini tushunishga bo'lgan qobiliyati bilan ham chambarchas bog'liq.

Psixodidaktika esa aynan shu yondashuvni asoslaydi: u o'quvchining emotsional-intellektual ehtiyojlari, o'zini anglash jarayoni va o'zaro kommunikatsiyani ta'lim markaziga qo'yadi. Bu uslub, ayniqsa, chet tili sifatida koreys tilini o'rganayotganlar uchun qulay, chunki u motivatsiyani shaxsiylashtirish imkonini beradi. O'quvchilarning o'z fikrini erkin ifoda etishi, madaniy holatlarga o'z munosabatini bildirishga rag'batlantirilishi ularning til o'rganish jarayonini faollashtiradi. Shu sababli koreys tili ta'limida interaktiv va psixologik jihatdan sezgir yondashuvlar nafaqat til kompetensiyasini, balki o'quvchi shaxsini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Til o'rganish jarayonida stereotiplar va madaniyatlararo farqlar o'quvchining motivatsiyasi va o'z-o'ziga bo'lgan ishonchiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Xorijiy til, xususan koreys tili haqida mavjud stereotiplar – masalan, "koreys tili juda murakkab", "madaniyati bizdan butunlay farqli", "fonetikasi o'zlashtirib bo'lmaydi" kabi qarashlar – ko'pincha o'quvchilarda til o'rganishdan voz kechish, o'zini past baholash, yoki yuzaki yondashuvni keltirib chiqaradi. Bunday psixologik to'siqlarni yengish uchun o'qituvchi o'z darslarida madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishga alohida e'tibor qaratishi zarur. Byram (1997) ta'kidlaganidek, madaniyatlararo kompetensiya – bu nafaqat boshqa madaniyatni tushunish, balki o'z madaniyatini ham tan olish va ularning o'zaro o'xshash hamda farqli jihatlarini anglash qobiliyatidir.

Shu jihatdan olib qaraganda, koreys va o'zbek madaniyatlari orasida mavjud bo'lgan ijtimoiy qadriyatlar (masalan, oila institutining muqaddasligi, kattalarga hurmat, mehnatsevarlik va jamiyatga sadoqat) kabi umumiyliklarni ta'kidlash orqali til o'rganuvchida begonalik hissini kamaytirish va til o'rganishga nisbatan ijobiy ichki qiziqishni uyg'otish mumkin. Bu jarayon, o'z navbatida, til o'rganishdagi psixologik to'siqlarni yengishga va motivatsiyani mustahkamlashga xizmat qiladi.

Zamonaviy texnologiyalar va virtual madaniy muhitlar xorijiy til o'rgatishda innovatsion vosita sifatida keng qo'llanilmoqda va koreys tilini o'rganishda bu resurslarning o'zni beqiyosdir. Digital texnologiyalar yordamida taqdim etiladigan mobil ilovalar (Duolingo, Memrise, TOPIK testlari), onlayn lug'atlar (Naver Dictionary), video platformalar (YouTube, V-Live) hamda ijtimoiy tarmoqlardagi interaktiv kontentlar o'quvchining mustaqil o'rganish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi. Warschauer & Kern (2000) qayd etganidek, texnologik vositalar yordamida tashkil etilgan ta'lim muhiti o'quvchilarni ko'proq muloqotga jalb qiladi, ularning nutqiy ko'nikmalarini amaliyot orqali mustahkamlaydi va o'rganilayotgan tilni real kommunikatsion vosita sifatida qabul qilish imkonini beradi.

Ayniqsa, koreys tilidagi filmlar, seriallar, musiqalar, podkastlar va "K-wave" fenomeniga oid kontentlar orqali o'quvchilar nafaqat tilni o'rganadilar, balki til ortidagi madaniyatni ham chuqurroq anglay boshlaydilar [5,6]. Bu esa ularning motivatsiyasini kuchaytiribgina qolmay, balki til o'rganishni

shaxsiy hayotining ajralmas qismiga aylantirishga yordam beradi. Demak, texnologik vositalar orqali yaratilgan virtual madaniy muhit – bu o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida samarali, doimiy va madaniy jihatdan boy o'zaro muloqotni ta'minlaydigan zamonaviy platformadir.

Til o'rganishda o'qituvchining roli, ayniqsa, motivatsiyani shakllantirish va saqlab qolishda, markaziy ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi nafaqat bilim uzatuvchi, balki o'quvchini ilhomlantiruvchi, emotsional va madaniy jihatdan qo'llab-quvvatlovchi shaxs sifatida maydonga chiqadi. Dörnyei [7,8] o'z tadqiqotlarida o'qituvchining shaxsiyati, emotsional barqarorligi va o'zaro muloqotga tayyorligi o'quvchining motivatsion darajasiga bevosita ta'sir qilishini ta'kidlaydi.

Shuningdek, Brophy (2010) ijobiy psixologik muhit yaratish, o'quvchining yutuqlarini e'tirof etish, tanqid va bahoni konstruktiv shaklda berish orqali motivatsiyani saqlab qolish mumkinligini ko'rsatadi. O'qituvchining kommunikativ strategiyalari – ya'ni o'quvchini faol tinglash, fikriga hurmat bilan yondashish, o'quv ehtiyojlariga individual javob berish – o'quvchida “men qadrlanaman” degan hissiy taassurot uyg'otadi. Bunday muhitda o'quvchi o'z fikrini erkin ifoda etishga, xatolardan qo'rqmasdan o'rganishga va tilni faol amaliyotda qo'llashga tayyor bo'ladi. Ayniqsa, chet tili, xususan koreys tili ta'limida madaniyatlararo murakkabliklar mavjud bo'lganligi sababli, o'qituvchining madaniy vositachi sifatidagi roli ham alohida ahamiyat kasb etadi (Byram, 1997). Demak, o'qituvchining yondashuvi o'quvchining nafaqat bilimini, balki o'ziga bo'lgan ishonchini, tilga bo'lgan mehrini va ijtimoiy faolligini shakllantiradi.

Shu boisdan, koreys tilini samarali va barqaror o'rganish uchun faqat grammatik bilimlar va darsliklar bilan cheklanib qolmasdan, o'quvchining shaxsiy, psixologik, ijtimoiy va madaniy ehtiyojlarini hisobga olgan holda kompleks yondashuv qo'llanilishi lozim. Ushioda (2011) va Littlewood (2004) kabi tadqiqotchilar ta'limda motivatsiyaning uzluksizligi faqatgina dastlabki bosqichda emas, balki butun ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqot, shaxsiylashtirilgan metodika va ijtimoiy-madaniy integratsiya orqali qo'llab-quvvatlanishi kerakligini urg'ulaydilar. Bunday yondashuvda o'quvchining bilimga bo'lgan qiziqishi o'quv jarayonining markazida bo'lib, til o'rganish faoliyati uning shaxsiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Demak, motivatsiyani kuchaytirish va uni barqaror holatda saqlab qolish – bu yagona metod emas, balki o'qituvchi, o'quvchi va ta'lim muhitining uzviy, faol hamkorligiga asoslangan ko'p komponentli tizimdir. Bunday sharoitda koreys tilini o'rganish jarayoni nafaqat samarali natijalarga olib keladi, balki o'quvchilar uchun emotsional va intellektual jihatdan boy, ilhomlantiruvchi tajribaga aylanadi.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Gardner R.C. Social psychology and second language learning: The role of attitudes and motivation. – London: Edward Arnold, 1985. – 216 p.
2. Dörnyei Z. The Psychology of the Language Learner: Individual Differences in Second Language Acquisition. – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2005. – 270 p.
3. Ushioda E. Language learning motivation, self and identity: Current theoretical perspectives // Computer Assisted Language Learning. – 2011. – Vol. 24, No. 3. – P. 199–210.
4. Kramsch C. Context and Culture in Language Teaching. – Oxford: Oxford University Press, 1993. – 303 p.
5. Byram M. Teaching and assessing intercultural communicative competence. – Clevedon: Multilingual Matters, 1997. – 124 p.
6. Bandura A. Self-efficacy: The exercise of control. – New York: W.H. Freeman and Company, 1997. – 604 p.
7. Hofstede G. Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context // Online Readings in Psychology and Culture. – 2011. – Vol. 2, No. 1. – P. 1–26.

8. Chun E., Choi H. Cultural representation and language learning: Effects of K-pop and K-drama exposure on Korean L2 learners' motivation // Journal of Language and Cultural Education. – 2020. – Vol. 8, No. 2. – P. 18–32.
9. Jin D.Y., Ryoo W. Critical interpretation of K-pop: Globalization, identity, and culture // Media, Culture & Society. – 2014. – Vol. 36, No. 5. – P. 629–644.
10. Warschauer M., Kern R. Network-based Language Teaching: Concepts and Practice. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 256 p.

YURIDIK FANLARI

MEDIATSIYADA ADVAKATNING RO'LI

Tog'onova Jemala Maksat qizi

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urangch Davlat Univarsitet "Huquq" kafedrası
Yurisprudensiya yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada advokatning mediatatsiya jarayonidagi roli, ya'ni malakali yuridik yordam ko'rsatish huquqiga ega shaxs sifatida mediatatsiya faoliyatini amalga oshirishi tahlil etiladi. Maqolada advokat-mediatorning vazifalari, ularning ishtirokining huquqiy asoslari va nizolarni hal etishdagi samaradorligi ko'rib chiqiladi. Bugungi kunda mediatatsiya jarayonida advokat ishtirokining dolzarbligi va istiqbollari alohida ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: advokatlik faoliyati, mediator faoliyati, mediatatsiya, qonun, mediator, advokat, nizo, advokat-mediator, taraflar, professional.

THE ROLE OF A LAWYER IN MEDIATION

Taganova Zhemala Maksat qizi

Urgench State University named after Abu Rayhon Beruni, Department of Law, Student of Jurisprudence

Annotation. This article analyzes the role of a lawyer in the mediation process, that is, the activity of acting as a mediator by a person officially authorized to provide qualified legal assistance on a professional basis. The article discusses the functions of a lawyer-mediator, the legal foundations of their involvement, and their effectiveness in resolving disputes between parties. The relevance and prospects of lawyer participation in mediation are particularly emphasized in today's legal practice.

Key words: legal profession, mediation activity, mediation, law, mediator, lawyer, dispute, lawyer-mediator, parties, professional.

DOI: <https://doi.org/10.47390/Ydif-Res5/No-16>

Mediatatsiya davlatlararo aloqalarda, oilalar, qo'shnilar, siyosiy partiyalar, professional, diniy va boshqa jamoatchilik guruhlarida o'rtasida va parlamentda yuzaga keladigan nizolarni bartaraf etishda ko'p asrlar davomida muvaffaqiyatli qo'llanilgan.

O'zbekistonda hozirgi paytda yangi mediatatsiya institutini rivojlantirish dolzarb va tobora muhokamaga sabab bo'layotgan huquqiy masalalardan biri — mediatatsiyani keng aholiga yetkazish va undan foydalanishning maqsadga muvofiqligi hisoblanadi. Ushbu jarayon sud jarayoniga nisbatan muqobil deb tan olinadi va taraflarning o'zaro kelishuvga erishish va o'zaro manfaatli yoki o'zaro maqbul kelishuvga erishish uchun mustaqil va xolis mediator — vositachi ishtirokida ular o'rtasida yuzaga kelgan kelishmovchiliklarni hal qilish bo'yicha nizo taraflarining o'zaro muzokaralar o'tkazishlarida yotadi. Hozirgi davrda sudlarga kelib tushayotgan ishlar soni ortib borayotganligi sababli jamiyat nizolarni hal etishning muqobil usullarini qidirmoqda. Odatda davlat sudlari nizolarni hal etishning muqobil usullarini rivojlantirishga har tomonlama ko'mak beradi, sababi ular davlat sudlaridagi ishlar sonini normallashtirishga shuningdek, odil sudlovni samarali amalga oshirish uchun zarur sharoit yaratishga imkon tug'diradi. Bahsli munosabatlar subyektlarining dispozitivligi chegaralarini kengaytirish va ziddiyatlarning umumiy darajasini pasaytirishga bo'lgan aniq ehtiyojni hisobga

olgan holda, mediatsiyaning O'zbekiston huquqiy tizimiga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi davlat va fuqarolik jamiyati institutlarining muhim vazifasidir.

Shu munosabat bilan, 2019 yil 1 yanvardan e'tiboran kuchga kirgan 2018 yil 3 iyul kuni qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "Mediatsiya to'g'risida"gi O'RQ-482-sonli qonuniga (keyinchalik "Mediatsiya to'g'risida"gi qonun) e'tiborimizni qaratishimiz lozim. Ushbu qonunning 12-moddasiga ko'ra, mediatorning faoliyati professional yoki noprofessional asosda amalga oshirilishi mumkin. Ya'ni, Qonunda nizolashuvchi taraflar tomonidan yuzaga kelgan kelishmovchiliklarini hal qilishda yordam berish uchun professional mediatorni taklif qilishlari mumkinligi nazarda tutilgan. Professional mediatorlarning faoliyati "Mediatsiya to'g'risida"gi qonunni ishlab chiquvchilar tomonidan mediatsiyaning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida ko'rib chiqiladi va O'zbekistonda mediatsiya taqdiri ko'p jihatdan professional mediatorlarga, ularning mavjudligi va ularning ish sifatiga bog'liq bo'ladi deb taxmin qilish o'rinli bo'ladi.

Mediatsiyaning maqsadi – nizo ishtirokchilarining o'z kelishmovchiliklarini mustaqil hal qilish layoqatiga, o'zaro talablarini qondirishga va har ikki taraf uchun baravar foydali bo'lgan kelishuvga erishishlariga ko'maklashishdan iboratdir.

Jamiyatning mediatsiyaga bo'lgan talabi shunga olib keldiki, natijada dunyoda sekin-asta yangi kasb – mediator kasbi shakllana boshladi. Shu bilan birga, mutlaqo tabiiy savol tug'iladi, qaysi mutaxassisliklar va faoliyat sohalari vakillari professional mediatorlar toifasiga kiradi. "Mediatsiya to'g'risida"gi qonunda mazkur yo'nalishda hech qanday cheklovlar mavjud emas. Qonunning 12-moddasi ikkinchi qismiga asosan professional asosdagi mediator faoliyatini O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan tasdiqlanadigan mediatorlarni tayyorlash dasturi bo'yicha maxsus o'quv kursidan o'tgan, shuningdek Professional mediatorlar reestriga kiritilgan shaxs amalga oshirishi mumkin. Shu bilan birga, "Mediatsiya to'g'risida"gi qonunning amal qilish sohasi 3-moddasida ko'rsatilgan bo'lib, huquqiy nizolar bo'yicha vositachilik qilishga qaratilgan, bu esa, o'z navbatida, nizolashuvchi taraflarning erishgan kelishuvi mediativ kelishuvni ishlab chiqish, shuningdek, erishilgan kelishuvlarni to'g'ri shakllantirish va to'g'ri mustahkamlash uchun taraflarga malakali yuridik yordam olish zarurligini taqozo etadi.

Aynan shu sharoitdan kelib chiqib, ya'ni malakali yuridik yordam ko'rsatishning rasmiy e'tirof etilgan subyekti advokatning mediator faoliyatini professional asosda amalga oshirishi ham nazariy, ham amaliy jihatdan manfaatdorlik hisoblanadi. "Mediatsiya to'g'risida"gi qonunning 12-moddasi oltinchi qismiga ko'ra, mediatorning faoliyati tadbirkorlik faoliyati hisoblanmaydi. Mediator bir vaqtning o'zida nizoning barcha taraflarining manfaatlarini ko'zlab harakat qilishi va taraflarning manfaatlariga zarar yetkazmaganligi sababli, advokat-mediator faoliyatida manfaatlar to'qnashuvi yuzaga kelmaydi. Biroq, buning uchun advokat-mediator mutlaqo betaraf bo'lishi kerak, ya'ni taraflardan biriga yoki ularning har biriga alohida yuridik yoki boshqa yordam ko'rsatmasligi lozim.

O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida advokatlarning mediator faoliyati bilan shug'ullanishlariga cheklovlar mavjud emas. O'zbekiston Respublikasi 1996 yil 27 dekabr kuni qabul qilingan "Advokatura to'g'risida"gi qonunining 3-moddasi uchinchi qismi uchinchi bandiga asosan advokatga patent vakili va mediator sifatidagi faoliyat bilan shug'ullanishga haqli ekanligi belgilangan. Binobarin, advokatning mediator faoliyatini amalga oshirishiga faqat advokatlik faoliyati doirasida yo'l qo'yiladi.

Ushbu g'oyaga tayanib, shuni ta'kidlash kerakki, advokatlik faoliyati advokatning kasbiy faoliyati bo'lganligi sababli, advokatning mediator sifatidagi faoliyati faqat professional asosda amalga oshirilishi mumkin. Hozirgi zamon sharoitida professional mediatorlar qatoriga yuridik hamjamiyat vakillari – korporativ odob-axloq me'yorlari yuqori bo'lgan malakali advokatlarning kirib kelishi alohida ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekistonda mediatsiyadan foydalanish amaliyotini shakllantirish bosqichida mediatorlar orasida advokatlarning bo'lishi, nizolarni hal qilishning ushbu usuli zarur ijtimoiy e'tirofga ega bo'lishini va noprofessional mediatorlarning faoliyati natijasida obro'sizlantirilmasligini kafolatlaydi.

Advokatning mediator vazifasini bajarishi an'anaviy advokatlik faoliyatidan vakil yoki maslahatchi sifatida quyidagi xususiyatlarga ega:

- Advokat faoliyatining alohida sohasi turli mavzulardagi nizolarning ziddiyatlari va munosabatlarini chuqur tahlil qilish bilan bog'liq;

- Tomonlarning nizoni hal qilish uchun o'zaro manfaatli yoki o'zaro maqbul shart-sharoitlarni izlashda ko'maklashadigan mustaqil va xolis vositachi sifatida advokatning alohida o'rni;

- Advokatlik faoliyati amalga oshiriladigan maxsus jarayon va ushbu jarayonda advokat-mediatorning o'rni.

Ushbu xususiyatlarni hisobga olgan holda, advokatning mediator vazifasini bajarishi advokatning mutlaqo yangi mustaqil turi sifatida tavsiflanishi mumkin.

Mediatsiya advokatlar uchun odatiy sud jarayonidan tubdan farq qiladi. Sudda nizolar sudyalardan tomonidan taraflar uchun majburiy bo'lgan va majburiy tartibda ijro qilinishi mumkin bo'lgan qarorlar chiqarish yo'li bilan tugatiladi. Mediator faoliyatini amalga oshirayotganda, advokat nafaqat tomonlarning munosabatlarini huquqiy tartibga solishning o'ziga xos xususiyatlarini va nizoda ularning huquqiy holatini ko'rib chiqmasligi kerak, balki tomonlar o'z manfaatlarini muvofiqlashtirish nuqtai nazaridan kelishmovchiliklarni tugatish uchun tegishli qonuniy yechimlarini topishda yordam berishi kerak.

Mediatsiyaning mohiyati muzokaralarda o'z aksini topadi. Ularning muvaffaqiyat bilan tugashi uchun nafaqat taraflarning kelishmovchilikni yengishga intilishi va irodasi, balki advokat-mediatorning qobiliyati va tajribasi ham muhimdir. Mediatorlar faoliyati vujudga kelgan muammolar, kelishmovchilik va nizolarni hal qilishga yordam berishga qaratilgan. Advokat-mediator dalillarni o'rganmaydi va taraflarning talablari qonuniyligiga baho bermaydi, uning asosiy vazifasi – taraflar o'rtasida o'zaro tushunishni ta'minlash, hamma ishtirokchilar uchun maqbul bo'lgan sharoitlarda muammoni hal qilish imkoniyatini amalga oshirishni aniqlash va yordam berish hisoblanadi.

Advokat-mediator vaziyat va uning orqasida turgan taraflarning manfaat, xohish, hissiyot va talablarini oldin aytilishi, keyin eshutilishi va nihoyat hamma ishtirokchilarga tushunarli bo'lishi uchun mumkin bo'lgan hamma narsani qiladi. Faqat shundan keyingina advokat-mediatorning tashabbusi bilan dalillar qayta ko'rib chiqiladi va birgalikdagi qaror – ya'ni, barcha taraflar uchun maqbul bo'lgan nizoning yechimi ishlab chiqiladi. Bu jarayon nafaqat nizo va uning natijasida kelib chiqadigan salbiy hissiyotlarni yengishga imkon beradi, balki kelajakda ishonch asosida yangi kelishuvlarga erishishga ham yordam beradi.

Taraflar huquqlarini davlat sudlarida himoya qilishning sud shaklidan mediatsiya jarayonining asosiy farqi – bu mediatorni nizoning mohiyatiga nisbatan o'z-o'zidan hech qanday qaror qabul qilmasligidir. Mediatsiya davomida barcha qarorlar taraflarning ikki tomonlama

kelishuviga ko'ra qabul qilinadi va ikkala taraf o'zlari tomonidan birgalikda qabul qilingan qarorlarini ixtiyoriy ravishda bajarish majburiyatini oladilar, ya'ni taraflarning o'zlari yakuniy kelishuv uchun javobgardir. Mediator sifatida advokat mediatsiyani o'tkazish bo'yicha umumiy rahbarlikni ta'minlaydi, taraflarning yarashuviga yordam beradi, lekin ko'rib chiqilayotgan masalalarni belgilamaydi, muhokama yo'nalishini ko'rsatmaydi va nizoni hal qilish shartlarini belgilamaydi. Bugungi kunda advokatlarning muqobil tartib-taomillarda, shu jumladan mediatorlik faoliyatini amalga oshirish xorijiy tajribada mavjud. Yarashitirish yo'nalishi sezilarli darajada rivojlangan mamlakatlarda huquqiy nizolarni hal qilishda yordam berish advokatlar va huquqshunoslar tomonidan odatda o'z huquqi sifatida ko'rib chiqiladi va ular ushbu yangi huquqiy amaliyotni faol ravishda rivojlantiradilar. Natijada ularning ba'zilar sud ishlarini yuritish o'rniga muzokaralar, mediatsiya va boshqa muqobil tartib-taomillarga ixtisoslashgan. Huquqiy nizolarni hal qilishda advokatlarning ishtiroki ularning professional faoliyatining tabiiy elementi sifatida e'tirof etiladi.

O'zbekiston Respublikasida mediatsiyaning keng tarqalishi, advokatlarning mediatorlik ko'nikmalarini egallashi va mediator faoliyatini professional asosda amalga oshirishi muqarrar hodisalar sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu hodisalar qanchalik tez sodir bo'lishi juda muhimdir. Yuqorida ta'kidlanganidek, advokatning mediator vazifasini bajarishi advokatlik faoliyatining juda istiqbolli turi sifatida baholanishi kerak.

Advokatning nizoni hal etishda mediator sifatida ishtirok etishi mediatorning umumiy vazifalarini bajarish bilan bir qatorda ularga malakali yuridik yordam ko'rsatishni ham nazarda tutadi. Shu bilan birga, bu holatda o'ziga xoslik shundan iboratki, yuridik yordam advokat-mediator tomonidan mustaqil va xolis malakali advokat sifatida nizoning barcha tomonlariga birgalikda ko'rsatiladi.

Mediator faoliyatini amalga oshirishda advokatning kasbiy bilim va ko'nikmalari taraflardan birining foydasiga advokatlik faoliyatini amalga oshirishdan tubdan boshqacha tarzda amalga oshiriladi.

Advokat-mediator malakali yuridik yordam ko'rsatish subyekti sifatida – taraflarga mediatsiya tartib-taomilining huquqiy xususiyatini, uning boshqa muqobil tartib-taomillardan va sud jarayonidan farqlanishini Mediatsiya jarayonini o'tkazish, mediatsiyaning natijalari bo'yicha xulosa chiqarishning huquqiy oqibatlari, uning natijalari bo'yicha mediativ kelishuvni tuzish yoki tuzmaslik, mediativ kelishuvni bajarish tartibi, shu jumladan majburiy ijro etish tartibini tushuntiradi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, advokatning mediator vazifasini bajarishi advokatlik faoliyatining yangi va juda istiqbolli mustaqil turi hisoblanadi. Mediatsiya – advokatning bajarishi mumkin bo'lgan yangi vazifani va advokat-mediatorning ishtirok etish tartibi va qoidalarini hisobga olgan holda, ushbu vazifa tufayli advokat tomonidan ko'rsatiladigan yordamning tubdan boshqacha shaklini o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, advokat-mediator tomonidan ko'rsatiladigan yordam odatda qonuniy bo'lib, advokat tomonidan kelishmovchiliklarni mediator sifatida hal qilishda yordam berish bo'yicha topshiriqni qabul qilish faqat huquqiy nizolar bo'yicha tavsiya etiladi. Mediatorlik faoliyatini "Mediatsiya to'g'risida"gi qonunda nazarda tutilgan kasbiy asosda mediatorlik vazifasini bajarish uchun professional vakolatga ega advokat tomonidan amalga oshirilishi bugungi kunda samarali va istiqbolli bo'lib ko'rinadi.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. 2018 yil 3 iyuldagi O'RQ-482-sonli O'zbekiston Respublikasining "Mediatsiya to'g'risida"gi Qonuni // URL: <https://lex.uz/docs/3805227>
2. 1996 yil 27 dekabrda 349-I-sonli O'zbekiston Respublikasining "Advokatura to'g'risida"gi Qonuni // URL: <https://lex.uz/docs/29626>
3. O vozmozhnosti advokata uchastvovat' v kachestve mediator v uregulirovanii sporov. Advokatura v Rossii: Uchebnik. / Pod red. L.A. Demidovoy, V.I. Sergeeva. M., 2005.; Mel'nichenko R.G. Advokatura: Uchebnoe posobie. M., 2009.
4. Kasatel'no vydeleniya vidov advokatskoy deyatel'nosti: Voskobitova M.R. Uchastie advokata v realizatsii prava grazhdan na obrashchenie v mejgosudarstvennyye organy po zashchite prav cheloveka i osnovnykh svobod M., 2009.
5. Entringer F. Razvitie so strakhovkoy // Mediatsiya i pravo. Posrednichestvo i primirnie. 2010. N 1; Richbell D. V Rossii u mediatsii est' ogromnye vozmozhnosti // Mediatsiya i pravo. Posrednichestvo i primirenie. 2010. N1

SUN'IY INTELLEKT MAHSULOTLARINI MUHOFAZA QILISHDA HUQUQIY MUVOFIQLIK MASALASIDA YAGONA XALQARO KONVENSIYA ZARURATI

Shomurodov Sanjar Ilhomovich

Toshkent davlat yuridik universiteti magistranti

E-mail: greatsanjar@gmail.com

Tel: +998 97 139 22 13

Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi sun'iy intellekt (SI) tomonidan yaratilgan mahsulotlarning mualliflik huquqi bilan huquqiy muhofazalanishi muammolari xalqaro yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. AQSh, Yevropa Ittifoqi, Buyuk Britaniya va Xitoyning yondashuvlari o'rganilib, mavjud farqlar huquqiy fragmentarlikka sabab bo'layotgani ko'rsatib beriladi. WIPO va UNESCO kabi xalqaro tashkilotlarning pozitsiyasi ham tahlil qilinib, yagona konvensiya zarurati asoslanadi. Tadqiqot SI mahsulotlarini huquqiy jihatdan muvofiqlashtirish, inson ijodiy ishtiroki mezonini, javobgarlik va huquqiy aniqlik masalalariga e'tibor qaratadi. Xulosa o'rnida, global texnologik taraqqiyot va mualliflik huquqining barqarorligi o'rtasida muvozanatni ta'minlash uchun xalqaro miqyosda yagona konvensiya ishlab chiqish taklif etiladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, mualliflik huquqi, xalqaro konvensiya, inson ijodi, huquqiy maqom, WIPO, SI huquqi, javobgarlik.

THE NEED FOR A UNIFIED INTERNATIONAL CONVENTION ON LEGAL HARMONIZATION IN THE PROTECTION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE PRODUCTS

Shomurodov Sanjar Ilhomovich

Toshkent davlat yuridik universiteti magistranti

Toshkent, O'zbekiston

Annotation. This thesis analyzes the legal challenges related to the copyright protection of products created by artificial intelligence (AI) through the lens of international legal approaches. The models adopted by the United States, European Union, United Kingdom, and China are examined to reveal the inconsistencies contributing to legal fragmentation. The positions of international organizations such as WIPO and UNESCO are also evaluated, and the necessity of a unified convention is substantiated. The research emphasizes the need for legal alignment in regulating AI-generated content, the criteria of human creative involvement, liability issues, and legal clarity. In conclusion, the thesis proposes the adoption of a single international convention to ensure a balance between technological progress and the stability of copyright law.

Key words: Artificial intelligence, copyright, international convention, human creativity, legal status, WIPO, AI law, liability.

DOI: <https://doi.org/10.47390/Ydif-Res5/No-17>

KIRISH

So'nggi yillarda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi mualliflik huquqi tizimida yangi huquqiy muammolarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, SI tomonidan yaratilgan ijodiy mahsulotlarning mualliflik huquqi bilan qamrab olinishi masalasi turli yurisdiksiyalarda turlicha yondashuvlar asosida hal qilinmoqda. Bu esa global miqyosda huquqiy fragmentarlikni kuchaytirib, texnologik taraqqiyot va huquqiy barqarorlik o'rtasidagi muvozanatga putur yetkazmoqda.

An'anaviy mualliflik huquqi faqat inson ijodiy faoliyatiga asoslanadi. Biroq zamonaviy SI tizimlari inson aralashuvisiz ham original kontentlar yaratmoqda, bu esa "inson ishtiroki"

mezonini qayta ko'rib chiqishni talab qilmoqda. AQShda SI mahsulotlari huquqiy himoyadan mahrum etilayotgan bo'lsa, Buyuk Britaniya va Xitoyda ularni bilvosita himoya qilish modeli shakllangan. Yevropa Ittifoqi esa inson ijodiy nazorati ustuvorligini saqlab qolmoqda.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, hozirgi yondashuvlar o'rtasidagi tafovutlar SI mahsulotlari bo'yicha global kelishuv yo'qligini ko'rsatmoqda. Shuning uchun ushbu ishning maqsadi — sun'iy intellekt mahsulotlarini muhofaza qilishda huquqiy muvofiqlikni ta'minlaydigan yagona xalqaro konvensiya zaruratini asoslab berishdan iborat.

ASOSIY QISM

AQSh sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan asarlarga mualliflik huquqini taqdim etish borasida eng qat'iy antropotsentrik (inson markazli) yondashuvni qo'llamoqda. AQSh Mualliflik huquqi idorasi (U.S. Copyright Office) o'zining "Compendium of U.S. Copyright Office Practices" hujjatining 3-tahririda (2021) shunday deydi: "Mualliflik huquqi faqat inson ijodi asosida yaratilgan asarlarga beriladi" (§306) [1; B. 28]. Bu pozitsiya amaliyotda ham mustahkamlangan. 2023-yilda ko'rib chiqilgan "Thaler v. Perlmutter" ishida sud sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan "A Recent Entrance to Paradise" asariga nisbatan mualliflik huquqini rad etdi. Sud qarorida inson ijodi va ongli tanlov mualliflik huquqi uchun zarur shart sifatida belgilandi [1; B. 45]. Shunga o'xshash yondashuv "Zarya of the Dawn" ishi doirasida ham namoyon bo'ldi, unda komiksda ishlatilgan Midjourney orqali yaratilgan tasvirlarga mualliflik huquqi berilmadi [1; B. 47]. AQShda bunday qat'iy insoniy mezonlar asosidagi yondashuv olimlar tomonidan tanqid qilinmoqda. Masalan, J. Grimmelmann "kompyuter tomonidan yaratilgan asar degan narsa aslida mavjud emas" degan g'oyani ilgari suradi va mualliflik huquqining ijtimoiy-huquqiy mohiyatini faqat inson faoliyatiga bog'liq deb ta'riflaydi [2; B. 155]. Eduard Lee esa inson markazli modelning zamonaviy SI texnologiyalariga mos kelmasligini ta'kidlaydi [3; B. 114].

Yevropa Ittifoqi huquqiy tizimi SI mahsulotlariga nisbatan ehtiyotkorlik bilan yondashadi. Asosiy tamoyil — "author's own intellectual creation" (AOIC) — bu muallifning intellektual tanlovi va ijodiy erkinligi orqali yaratilgan asar himoyalaniishi mumkin degan yondashuv. Bu pozitsiya Yevropa Ittifoqi Sudining "Infopaq v. Danske Dagblades Forening" ishida tasdiqlangan [4; B. 30]. 2020-yilda Yevropa Komissiyasi tomonidan ishlab chiqilgan "White Paper on Artificial Intelligence" hujjatida SI vositasi orqali yaratilgan mahsulotlar inson nazorati ostida bo'lsa, u holda ularni muhofaza qilish mumkinligi bildirilgan [4; B. 42]. Yevropa Parlamentining "AIDA" tashabbusi ham SI mahsulotlarida inson ijodiy ishtirokini huquqiy shart sifatida belgilaydi [4; B. 51]. "Getty Images v. Stability AI" (2023) ishi ham bu masalada muhim holat bo'ldi. Unda Stability AI tomonidan Getty tasvirlaridan ruxsatsiz foydalanilgani ayblov sifatida ilgari surildi. Sud jarayonida mualliflik huquqiga ega bo'lgan asarlarning SI tomonidan o'qitish jarayonida ishlatilishi, ularning qonuniyligi va "fair use" (adolatli foydalanish) doirasidan chiqib ketganligi muhokama qilindi [4; B. 53]. Bu, o'z navbatida, inson tomonidan yaratilgan kontent va SI mashqlari o'rtasidagi huquqiy chegaralarni aniqlash muhimligini ko'rsatdi.

Buyuk Britaniyada 1988-yilgi "Copyright, Designs and Patents Act" (CDPA) orqali "kompyuter tomonidan yaratilgan asar" tushunchasi qonuniylashtirilgan. Qonunning 9(3)-bandiga ko'ra, agar asar insonsiz, ya'ni kompyuter tomonidan yaratilgan bo'lsa, "ishga buyruq bergan shaxs" muallif deb tan olinadi [4; B. 63]. Bu modelda inson ijodiy niyat emas, balki boshqaruv va buyruq asosida muallif sifatida e'tirof etiladi. Britaniyalik tadqiqotchi Luk

MakDonah bu yondashuvni eskirgan deb hisoblab, SI hozirda shunchaki ijroga emas, balki mustaqil yaratuvchilik darajasiga yetganini ta'kidlaydi. U zamonaviy qonunchilikda inson va SI o'rtasidagi ijodiy hamkorlikni huquqiy e'tirof etish zarurligini ilgari suradi [4; B. 66].

Xitoyda Beijing Internet Court tomonidan 2019-yilda ko'rilgan "Tencent v. Shanghai Yingxun" ishida "Dreamwriter" algoritmi yaratgan maqola mualliflik huquqi bilan himoyalandi. Sud bu asarda dasturchining ijodiy hissasi mavjudligini asos sifatida keltirdi [4; B. 71]. 2020-yildan kuchga kirgan Xitoy Mualliflik huquqi to'g'risidagi qonunida SI bevosita tilga olinmagan bo'lsa-da, huquqiy sharhlarda inson tomonidan yaratilganlik asosiy shart sifatida ko'rsatilgan [4; B. 73]. Xitoy olimi Vang Yong SI mahsulotlari faqat inson tomonidan dasturlashtirilgan va boshqarilgan taqdirdagina muhofazaga loyiq, deb hisoblaydi [4; B. 75].

Butunjahon Intellektual Mulk Tashkiloti (WIPO) 2020-yilda e'lon qilgan "Artificial Intelligence and Intellectual Property" hisobotida SI va intellektual mulk huquqlari o'rtasidagi murakkabliklarga e'tibor qaratgan. Unga ko'ra, mavjud xalqaro mualliflik huquqi tizimlari SI mahsulotlariga mos emas va global konsultatsiyalar zarur [4; B. 81]. WIPOning pozitsiyasi inson ijodining huquqiy maqomini ustuvor deb biladi, ammo SIga nisbatan xalqaro konsensus zarurligini tan oladi [4; B. 83]. UNESCO tomonidan 2021-yilda qabul qilingan "Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence" hujjatida SI mahsulotlarining madaniy va axloqiy o'lchovlari muhim deb belgilangan [4; B. 85]. Bu hujjat SI texnologiyalarining inson huquqlari, madaniy meros va axloqiy normalarga zid bo'lmasligini ta'minlashga qaratilgan. UNESCO, shuningdek, insonning javobgarligi va avtomatlashtirilgan qarorlar ustidan nazoratni saqlash prinsipini ilgari suradi [4; B. 86]. Bugungi kunda sun'iy intellekt mahsulotlariga nisbatan mavjud huquqiy yondashuvlar bir-biridan keskin farq qilmoqda. Bu esa xalqaro savdoda noaniqlik, intellektual mulk himoyasida zaiflik va texnologik taraqqiyotda huquqiy to'siqlarni yuzaga keltirmoqda. WIPO o'z hisobotlarida bu holatni "global muvofiqlik uchun tahdid" deb baholaydi [4; B. 88].

Hozirgi mualliflik huquqi tizimlarida inson ijodiy ishtiroki zaruriy shart sifatida ko'riladi. Biroq SI o'z faoliyatida mustaqil yaratuvchanlik ko'rsatgan hollarda bu model yetarli bo'lmay qolmoqda. Yangi yondashuv sifatida "vositali mualliflik" modeli ilgari surilmoqda. Bu modelga ko'ra, SI tomonidan yaratilgan mahsulotlar uchun inson ijodiy nazorati yoki dasturlash orqali bilvosita mualliflik e'tirof etiladi [3; B. 119]. Bu Yevropa Ittifoqidagi ayrim ilmiy doiralarda qo'llab-quvvatlanmoqda [2; B. 171]. Yagona xalqaro konvensiya ishlab chiqilmasa, SI mahsulotlarining xalqaro muomaladagi huquqiy maqomi turlicha bo'lib qolaveradi. Bu esa investorlar, yaratuvchilar va foydalanuvchilar uchun yuridik noaniqliklar tug'diradi. Kelajakda qabul qilinadigan konvensiyada nazarda tutilishi lozim bo'lgan asosiy prinsiplar sifatida esa quyidagilar ko'riladi:

- Inson aralashuvi va ijodiy rahbarligi mavjud bo'lishi kerak;
- Javobgarlik mexanizmlari aniq belgilanishi lozim;
- Har bir yurisdiksiyada minimal huquqiy himoya darajasi kafolatlanishi kerak;
- "Vositali mualliflik" modeli xalqaro mezon sifatida tan olinishi lozim [4; B. 90].

Ushbu prinsiplar xalqaro konvensiya loyihasining asosini tashkil etishi mumkin bo'lib, sun'iy intellekt asosidagi ijod mahsulotlarining adolatli va barqaror huquqiy muhofazasini ta'minlaydi.

XULOSA

Sun'iy intellekt mahsulotlarining huquqiy maqomi bo'yicha olib borilgan tahlil shuni ko'rsatdiki, dunyo davlatlari ushbu masalaga nisbatan turlicha va ba'zan qarama-qarshi yondashuvlarga ega. AQShda inson omili mualliflik huquqining ajralmas sharti sifatida qat'iy talab etilayotgan bo'lsa, Buyuk Britaniya ushbu huquqni kompyuter tomonidan yaratilgan asarlarga nisbatan ham cheklangan ko'rinishda tan olmoqda. Yevropa Ittifoqi esa ehtiyotkorlik bilan inson ijodiy ishtirokini huquqiy himoya talabi sifatida mustahkamlamoqda. Xitoy modeli esa insonning dasturlashdagi roli va boshqaruv mezonlarini asosiy nuqta sifatida ilgari surmoqda. Mazkur farqliliklar global miqyosda huquqiy fragmentarlikni yuzaga keltirib, sun'iy intellekt mahsulotlarining xalqaro savdosi, mualliflik huquqining e'tirofi va texnologik innovatsiyalarning huquqiy muhofazasida turli noaniqliklar va nizolarga sabab bo'lmoqda. Shu bois, zamonaviy texnologik taraqqiyot, intellektual mulk himoyasi va huquqiy barqarorlik o'rtasida optimal muvozanatni ta'minlash maqsadida yagona xalqaro konvensiya ishlab chiqilishi zarur. Bunday konvensiya sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan mahsulotlarga oid mualliflik huquqi, vositali mualliflik konsepsiyasi, javobgarlik mexanizmlari va minimal huquqiy himoya standartlarini belgilab beradi. Bu esa global huquqiy aniqlik, iqtisodiy xavfsizlik va madaniy manfaatlarni ta'minlashga xizmat qiladi.

Butunjahon intellektual mulk tashkiloti (WIPO) va UNESCO tomonidan ilgari surilgan normativ va axloqiy yondashuvlar bunday xalqaro konvensiyaning konseptual tayanchi bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ularning tavsiyalarida ilgari surilgan inson markaziy roli, axloqiy mezonlar va algoritmik mas'uliyat prinsiplari bo'lajak huquqiy hujjatning asosiy qoidalariga aylanishi lozim. Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt mahsulotlarini xalqaro huquq doirasida samarali himoya qilish, kelgusidagi huquqiy nizolarning oldini olish va texnologik taraqqiyotga moslashuvchan huquqiy mexanizm yaratish uchun xalqaro darajadagi keng qamrovli kelishuv — yagona konvensiya — zarur hisoblanadi.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Compendium of U.S. Copyright Office Practices: Third Edition. – Washington: U.S. Copyright Office, 2021. – 370 b.
2. Grimmelmann J. There's No Such Thing as a Computer-Authored Work // Columbia Journal of Law & the Arts. – 2020. – T. 44, №2. – B. 145–180.
3. Lee E. Human Authorship and the Future of AI // Georgetown Law Journal. – 2021. – T. 109, №1. – B. 97–122.
4. WIPO. Artificial Intelligence and Intellectual Property: Issues Paper. – Geneva: World Intellectual Property Organization, 2020. – 108 b.

SPORT TAVAKKALCHILIGI – QILMISHNING JINOIYLIGINI ISTISNO QILUVCHI HOLAT SIFATIDA

Qilichev Nosirbek Jasur o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu tezisda O'zbekiston Respublikasining amaldagi Jinoyat kodeksida mavjud bo'lmagan qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holat sifatida sport tavakkalchiligining huquqiy tahlili chet davlatlar tajribasi asosida yoritib beriladi. Sport tavakkalchiligining o'ziga xos xususiyatlari, jinoiy javobgarlikni istisno qiluvchi qoidalar, sport qoidalarini buzishi qanday holatlarda ehtiyotsizlik va qaysi holatlarda qasddan sodir etilgan qilmish sifatida baholanishi lozim ekanligi haqida ilmiy qarashlar ilgari surilgan. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksini takomillashtirish yuzasidan taklif ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: jinoyat, qilmishni jinoiyligini istisno qilish, sport tavakkalchiligi, sport qoidasini buzish, ayb, qasd, ehtiyotsizlik.

SPORTS RISK AS A CIRCUMSTANCE EXCLUDING CRIMINALITY OF AN ACT

Qilichev Nosirbek Jasur ugli

Master's Student of Tashkent State University of Law

Annotation. This thesis explores the legal analysis of sports risk as a circumstance excluding the criminality of an act, which is not currently codified in the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan. Drawing upon the practices of foreign legal systems, the paper highlights the distinctive features of sports risk, the legal grounds for exemption from criminal liability, and the conditions under which violations of sports regulations should be evaluated either as negligence or as intentional acts. Scientific perspectives are put forward regarding these issues, and recommendations are developed for the improvement of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan.

Key words: crime, exclusion of criminal liability, sports risk, violation of sports rules, guilt, intent, negligence.

DOI: <https://doi.org/10.47390/Ydif-Res5/No-18>

Kirish

Butun jahonda sport musobaqalari juda ommalashgan tadbirlardan biri hisoblanadi. Bu jarayon tomoshabinlarga zavq-shavq ulashishi bilan birga unda o'zaro kuch sinashadigan sportchilarga muayyan darajada tan jarohatlari yetkazishi, hatto ularning o'limiga olib kelishi mumkin. Bu masalani jinoiy-huquqiy nuqtai nazardan tahlil qilish, mazkur holatlarga taalluqli maxsus va aniq normalar ishlab chiqish qonunchilikni qo'llashdagi noaniqliklar va ziddiyatlarni bartaraf etadi. Quyida "Sport tavakkalchiligi" deb nomlanadigan holatni qilmishni jinoiyligini istisno qiladigan holat sifatida tahlil qilamiz.

Materiallar va metodlar. Mazkur tezisda analiz, sintez, tarixiy-huquqiy metod, induksiya, deduksiya metodlaridan foydalanilgan hamda milliy va xorijiy olimlarning fikr va mulohazalari tahlili amalga oshirilgan.

Muhokama va natijalar. Olimlar tomonidan tavakkalchilikning turli shakllari ajratib ko'rsatilgan bo'lib, ularga tibbiy tavakkalchilik, tadbirkorlik faoliyatidagi tavakkalchilik, kundalik hayotda uchraydigan tavakkalchilik va boshqa shu kabi turlar kiradi. N.Sh. Kozaev ushbu xavf turlarini quyidagicha tasniflashni taklif qiladi:

a) **kasbiy (professional) tavakkalchilik** – bu turdagi tavakkalchilik subyekti faqat turli sohalarda kasbiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi shaxslardan iborat bo'ladi;

b) **texnik-ekspluatatsion tavakkalchilik** – bunda tavakkalchilik subyektlari qatoriga nafaqat tegishli mutaxassislar, balki muayyan faoliyatni amalga oshirish uchun zarur maxsus bilimlarga ega havaskorlar ham kiradi;

v) **sport tavakkalchiligi** – bu turda xavf subyektlari sifatida professional sportchilar bilan bir qatorda havaskor sportchilar ham ishtirok etadi.[2; C. 15]

Bular orasida sport tavakkalchiligi ayniqsa o'zaro kuch sinashadigan sport turlarida (boks, karate, tayekvando va boshqalar) uchraydi. Yu.A. Vlasov va O.A. Mixal ushbu masalaga batafsil to'xtalib o'tib, ayrim sport turlarining o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda, muayyan holatlarni huquqiy baholash zarurligini ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, ayniqsa kuch ishlatiladigan sport turlarida (masalan, kuchli to'qnashuv yoki qarama-qarshilikka asoslangan sport musobaqalarida) ishtirokchilar olgan tan jarohatlari jismoniy shaxsga tajovuz sifatida baholab bo'lmaydi. Holbuki, bunday harakatlar sport muhitidan tashqarida, boshqa vaziyatda ro'y berganida, shaxsga qarshi jinoyat sifatida kvalifikatsiya qilinishi mumkin bo'lardi. [3; C.130.]

Jahon sport amaliyotida sport musobaqalarida zarar yetkazish holatlari ko'plab uchrayib turadi. Masalan boks sport turi doirasidagi bir holatda, sportchi C. raqibining orqa tomoniga, ya'ni qoidalarda taqiqlangan sohalariga ataylab zarba beradi. Real hayotiy misolni olaylik. 1983-yil 16-iyunda New Yorkdagi Madison Square Garden'da bo'lib o'tgan Luis Resto va Billy Collins Jr. jangida Resto'ning treneri Panama Lewis ringda foydalanilgan qo'lqoplardan bir oz yumshoq qoplamani olib tashlaydi — bu harakat Resto zarbalarining kuchayishiga olib keladi. Natijada Collins og'ir jismoniy zarar ko'radi: tasodifan ko'zi ko'r bo'lib qoladi va uning bokschilik faoliyati yakunlanadi [7] Bu qasddan qilingan harakat natijasida raqibi og'ir darajada jarohatlanadi. Yuqoridagi vaziyatlarda sport qoidalari qasddan buzilgan.

Quyida keltiradigan holatimizda esa barcha sport qoidalariga rioya qilingan holatda boks o'tkazilgan, ammo sportchining o'lib kelib chiqqan. 2023-yil 25-mart kuni Angliyaning Nottingham shahrida o'tkazilgan xayriya boks turnirida, 23 yoshli bokschi Jubal Reji Kurian qarshi raqib tomonidan yuzga qilingan zarba natijasida muvozanatni yo'qotib, bexosdan yerga yiqiladi. To'rt kun o'tgach, u miyaga qon quyilishidan vafot etadi [8]

Bugungi kunda sport jamiyat hayotining raqobat darajasi yuqori bo'lgan sohalaridan biri hisoblanadi. Shu munosabat bilan, bizningcha, alohida kontaktli sport turlarida qonunga xilof harakatlarga nisbatan zarur choralarni qo'llash imkonini beruvchi davlat siyosatini ishlab chiqish va joriy etish ehtiyoji ortib bormoqda. Hatto boks yoki aralash jang san'atlari (UFC)da ham zo'ravonlik darajasi muayyan me'yorlardan oshmasligi lozim. Aks holda, mashhur shifokor Entoni Jokl ta'kidlaganidek, "nokaunt — bu odamni o'ldirishning qonuniy yo'li" sifatida talqin qilinaveradi [9].

Yuqoridagi holatlarda javobgarlik masalasi qanday bo'lishi kerak degan savolga amaldagi Jinoyat kodeksimizda aniq norma mavjud emas. Armaniston, San-Marino davlatlari Jinoyat kodeksilarida bu masala mufassal tartibga solingan. Armaniston Respublikasining 2021-yil 5-mayda qabul qilingan yangi tahrirdagi Jinoyat kodeksining 38-moddasida boshqa davlatlar jinoyat qonunchiligida uchramaydigan "Sport tavakkalchigi" deb nomlangan qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi maxsus holat nazarda tutilgan. Unga ko'ra "Agar shaxs muayyan sport turi bo'yicha o'tkazilayotgan musobaqa yoki mashg'ulot davomida o'rnatilgan qoidalarini buzmagani bo'lsa, professional sport musobaqasi yoki mashg'uloti jarayonida jinoyat

qonunchiligi bilan himoya qilinadigan manfaatlarga zarar yetkazgan taqdirda, u jinoiy javobgarlikka tortilmaydi" [1]

Agar shaxs sport faoliyatini tartibga soluvchi belgilangan qoidalarga ataylab rioya qilmasa va buning oqibatida ehtiyotsizlik bilan boshqa bir shaxsning hayotiga zomin bo'lsa yoki sog'lig'iga og'ir darajadagi zarar yetkazilsa, u bunday holatda jinoyat javobgarligiga tortilishi lozim bo'ladi.. Sport turi uchun belgilangan qoidalarining qasddan buzilishi natijasida jinoyat qonunchiligi bilan himoyalananadigan manfaatlarga qasddan zarar yetkazgan shaxs ham jinoiy javobgarlikka tortiladi.

Xulosa. Yuqorida bayon etilgan holatlardan kelib chiqib xulosa qilishimiz mumkinki, sport tavakkalchiligi masalasini qonun yo'li bilan tartibga solish, bu sohaga oid maxsus normalarni Jinoyat kodeksiga kiritish qonuniylikni mustahkamlashga, inson huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilinishining kafolatlarni oshirishga xizmat qiladi. Yuqorida asoslantirilgan holatlarga tayangan holda, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksini quyidagi 412-modda bilan to'ldirish taklif etiladi:

"412-modda. Sport tavakkalchiligi

Agar shaxs muayyan sport turi bo'yicha o'tkazilayotgan musobaqa yoki mashg'ulot davomida o'rnatilgan qoidalarni buzmagani bo'lsa, professional sport musobaqasi yoki mashg'uloti jarayonida jinoyat qonunchiligi bilan himoya qilinadigan manfaatlarga zarar yetkazgan taqdirda, u jinoiy javobgarlikka tortilmaydi.

Agar shaxs sport faoliyati uchun belgilangan qoidalarni qasddan buzishi oqibatida ehtiyotsizlik bilan boshqa shaxsning o'limiga yoki sog'lig'iga og'ir shikast yetishiga sabab bo'lsa, u holda u jinoyat javobgarligiga tortiladi.

Sport turi uchun belgilangan qoidalarining qasddan buzilishi natijasida jinoyat qonunchiligi bilan himoyalananadigan manfaatlarga qasddan zarar yetkazgan shaxs umumiy asoslarda javobgarlikka tortiladi".

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Уголовный кодекс Армении с изм. от 23.12.2022 // <https://hrlib.kz/document/176585>
2. Козаев, Н. Ш. Обоснованный риск как обстоятельство, исключаящее преступность деяния : дис. канд. юрид. наук / Н Ш. Козаев. — М., 2000. — 176 с.
3. Власов Ю. А. Уголовно-правовое регулирование причинения вреда здоровью или смерти при спортивных занятиях / Ю. А. Власов, О. А. Михаль // Современ. право. — 2014. — № 9. — С. 128–132.
4. Герасимова.Е.В. Обстоятельства, исключаящие преступность деяния: необходимая оборона, причинение вреда при задержании лица, совершившего преступление, крайняя необходимость [Электронный ресурс]: учебно-практическое пособие. – Саратов: Вузовское образование, 2018. – 150 с.
5. В. Д. Иванов, Е. С. Петренко. Проблемные аспекты обоснованного риска в спорте // Физическая культура. Спорт. Туризм. Двигательная рекреация . 2018. Т. 3, NNº 3 С. 119-122.
6. В.А.Шестак, Е.В.Павлюкова. Причинение вреда в спорте: уголовно-правовая характеристика в России и странах англосаксонской правовой семьи // Образование и право № 10 2020, С. 290-294.
7. https://www.reddit.com/r/FightLibrary/comments/11o694a/in_1983_luis_resto_illegally_altered_his_gloves/

8. <https://www.theguardian.com/sport/article/2024/jun/05/the-death-of-ardi-ndembo-was-a-fatal-boxing-fight-preventable>
9. Гонг. Нокаут. Морг [Электронный ресурс] // Сайт «Российской газеты». – Режим доступа: <https://rg.ru/2019/07/31/boksery-do-sih-por-riskuiutzhizniu-i-zdorovem-na-ringe.html> (дата обращения: 10.06.2025).

DAVLAT PENSIYALARINING TURLARI VA ULARNI TAYINLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Xolmo'minova Barchinoy Abdumalik qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti

Magistratura va sirtqi ta'lim fakulteti

Mehnat huquqi mutaxassisligi magistranti

E-mail: abdumalikovna2112@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasida mavjud bo'lgan davlat pensiya turlarining – yoshga doir, nogironlik va boquvchisini yo'qotganlik pensiyalarining mazmun-mohiyati, huquqiy asoslari, tayinlash tartibi va amaliy ahamiyati batafsil yoritib berilgan. Maqolada, shuningdek, pensiya tizimining ijtimoiy adolat, inson huquqlarini ta'minlash va ehtiyojmand qatlamlarni qo'llab-quvvatlashdagi o'rni, xalqaro shartnomalar orqali pensiya ta'minotining kengayishi va nogiron shaxslar uchun alohida yondashuv zarurligi haqidagi fikrlar ham ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: yoshga doir pensiya, nogironlik pensiyasi, boquvchisini yo'qotganlik pensiyasi, nogironligi bo'lgan shaxslar, pensiya yoshi.

TYPES OF STATE PENSIONS AND SPECIFIC FEATURES OF THEIR APPOINTMENT

Kholmo'minova Barchinoy Abdumalik kizi

Tashkent State Law University

Faculty of Master's and Correspondence Education

Master's student in Labor Law

Annotation. This article provides a detailed overview of the types of state pensions available in the Republic of Uzbekistan, namely, old-age pensions, disability pensions, and survivor's pensions. It explores their essence, legal foundations, procedures for assignment, and practical significance. The article also highlights the role of the pension system in ensuring social justice, protecting human rights, and supporting vulnerable groups. In addition, it addresses the expansion of pension provision through international agreements and emphasizes the need for a tailored approach for persons with disabilities.

Key words: old-age pension, disability pension, survivor's pension, persons with disabilities, retirement age.

DOI: <https://doi.org/10.47390/Ydif-Res5/No-19>

Ma'lumki, davlat pensiyalarining yoshga doir, nogironlik, boquvchisini yo'qotganlik turlari mavjud. Ushbu pensiyalar bugungi kungacha ko'plab o'zgartirishlarga uchrab ma'lum ma'noda o'zining rivojlanish bosqichlariga ega bo'lib kelmoqda. Quyida ushbu pensiya turlarining har birini muhokama qilib o'tamiz.

“Yoshga doir pensiya” atamasi O'zbekiston qonunchiligida nisbatan yangi bo'lib, ilk bor 1993-yil 3-sentyabrda qabul qilingan “Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida”gi qonunda ishlatilgan. “Qarilik” va “yoshga doir pensiya” tushunchalari o'rtasida muhim farq mavjud: shaxsga yoshga doir pensiya tayinlangani u albatta qariyadir degani emas. Amaldagi qonunchilikda hatto 40, 45 yoki 50 yoshdan pensiyaga chiqish imkoniyati belgilangan. Shu bois, 40, 50, hattoki 60 yoshdagi odamni qariya deb hisoblash ko'pchilik uchun noodatiy tuyuladi 1.

1 O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy ta'minot huquqi. Yu.Tursunov. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan yuridik instituti va boshqa oliy o'quv yurtlarining yuridik fakultetlari bakalavriyat ta'lim yo'nalishi talabalari uchun darslik sifatida tavsiya etilgan.—T.: «Voriz-nashriyot», 2012,—304 b.

Turmush sharoitining yaxshilanishi, sog'liqni saqlash tizimi va ijtimoiy xizmatlar sifatining oshishi natijasida aholining o'rtacha umr ko'rish darajasi ortib bormoqda. Masalan, 1991-yilda har 100 ming ayolga nisbatan onalar o'limi 65 nafarni tashkil qilgan bo'lsa, 2012-yilda bu ko'rsatkich 24 taga kamaygan. Shuningdek, 1000 nafar tug'ilgan chaqaloqqa nisbatan go'daklar o'limi 35 tani tashkil etgan bo'lsa, 2012-yilda bu raqam 14 taga tushgan. O'zbekiston aholisi o'rtasida o'rtacha umr davomiyligi ham izchil oshib bormoqda: agar 1990-yilda bu ko'rsatkich 67 yosh bo'lgan bo'lsa, 2006-yilga kelib 72,5 yoshga yetgan. Jumladan, erkaklar uchun 66 yoshdan 70 yoshga, ayollar uchun esa 70 yoshdan 74,6 yoshga oshgan.

Yoshga doir pensiya fuqarolarning sog'lig'i yoki mehnat qobiliyatining yo'qolishi bilan bog'liq emas. M. D. Ziyedullayevning fikricha: "Yoshga doir pensiya – bu fuqaroning uzoq yillar mehnat faoliyati davomida jamiyat rivojiga qo'shgan hissasi evaziga davlat tomonidan taqdim etiladigan moddiy ta'minot shaklidir. Aslida bu pensiya fuqaroga mehnatga layoqatsizlik sababli emas, balki uning ishlab chiqarishdagi uzoq muddatli ishtiroki va jamiyat oldidagi xizmatlari uchun belgilanadi. Bu orqali fuqaroni mehnatdan ozod qilish va unga muayyan darajada ijtimoiy-iqtisodiy kafolat yaratish maqsad qilingan. Yoshga doir pensiyada pensiya tizimiga xos bo'lgan umumiy belgilardan tashqari, aynan ushbu turga tegishli xususiyatlar ham mavjud. Qonunning 7-moddasida esa aynan qarilik emas, balki ma'lum yoshga yetganlik asosida beriladigan pensiya haqida so'z boradi. Qonunga binoan, erkaklar 60 yoshdan, ayollar esa 55 yoshdan boshlab yoshga doir pensiyaga chiqish huquqiga ega. Shuningdek, qonundagi imtiyozli holatlarga asosan ayrim toifadagi fuqarolar uchun bu yosh chegarasi 54, 53, 50, 45 va hatto 40 yoshgacha tushirilishi ham nazarda tutilgan. Bu esa tizimning ijtimoiy adolat tamoyiliga asoslanganligini yana bir bor ko'rsatadi" 1.

Bu pensiya turi, shunchaki, belgilangan yoshga yetgan va qonunchilikda ko'zda tutilgan miqdorda mehnat stajiga ega bo'lgan shaxsga to'liq umr davomida tayinlanadigan davlat tomonidan beriladigan moddiy ta'minot shaklidir. Bunda fuqaroning mehnatga layoqatsiz deb topilishi shart emas. Yoshga doir pensiya mohiyatan fuqaroning ilgari qilgan mehnati, jamiyat taraqqiyotiga qo'shgan hissasi evaziga unga jamiyat tomonidan ajratiladigan daromaddir va bu mamlakatning milliy boyligidan fuqarolarga qayta taqsimlanadigan ijtimoiy kafolatdir.

Fuqarolarning pensiya ta'minoti borasida davlatlar o'rtasida ikki yoki ko'p tomonlama xalqaro shartnomalar tuzish orqali hamkorlik olib boriladi. Bu shartnomalar asosida bir davlat fuqarolarining boshqa mamlakatda ijtimoiy himoyasi, jumladan, ularni yoshga doir pensiya bilan ta'minlash imkoniyati yaratiladi. Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasi bir nechta davlatlar bilan shunday turdagi ikki va ko'p tomonlama kelishuvlarni imzolagan bo'lib, ushbu hujjatlar asosida hamkorlik amaliyotda qo'llanilmoqda. Fuqarolar muayyan yoshga yetib, zarur ish stajiga ega bo'lganlarida pensiya olish huquqiga ega bo'ladilar. Shunday huquq paydo bo'lgach, ular istalgan vaqtda pensiya tayinlanishini so'rab murojaat qilishlari mumkin yoki bu huquqdan vaqtincha foydalanmasdan, o'z mehnat faoliyatlarini davom ettirishni tanlashlari ham mumkin. Agar fuqaro qonuniy jihatdan bir vaqtning o'zida bir nechta pensiya turini olishga haqli bo'lib qolsa (masalan, u ilgari nogironlik pensiyasi yoki uzoq yillik xizmat pensiyasini olayotgan bo'lib, keyin yoshga doir pensiya olish yoshiga yetsa), u holda bu pensiyalardan faqat

1 M.Ziyadullayev. O'zbekistonda yoshga doir pensiya tizimiva uning huquqiy asoslarini takomillashtirish. Diss..dokt PhD. –T.: 2019.

bittasini tanlab olish huquqiga ega bo'ladi. Qaysi pensiyani olishni tanlash esa fuqaroning o'z ixtiyoriga havola etiladi. "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonunning 7-moddasida belgilanishicha, yoshga doir pensiyani olish huquqi quyidagi shartlar bajarilganda yuzaga keladi: erkaklar uchun – 60 yoshga yetgan bo'lishi va kamida 25 yillik mehnat stajiga ega bo'lishi zarur; ayollar esa – 55 yoshga to'lganda va ish staji kamida 20 yil bo'lsa, ushbu pensiyani olishga haqli hisoblanadilar.

Yurtimizda izchil olib borilayotgan kuchli ijtimoiy himoya siyosatida nogiron fuqarolarning huquq va manfaatlarini ta'minlash, ular uchun qo'shimcha imtiyoz va kafolatlar yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ijtimoiy himoya uchun ajratilayotgan mablag'larning katta qismi nogironlar uchun qulay yashash va mehnat qilish sharoitlarini barpo etish hamda ularni ijtimoiy reabilitatsiyadan o'tkazish yo'nalishlariga yo'naltirilmoqda. Nogironlarga oid ijtimoiy siyosatning mohiyati, bu boradagi qonun hujjatlarining takomillashtirilishi va huquqiy asoslarning yangilanishida yaqqol namoyon bo'lmoqda. Xususan, 2020-yil 22-iyulda "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi, shuningdek, nogironlarning huquqlarini yanada samarali himoya qilishga qaratilgan yangi qonunlar, davlat dasturlari va boshqa amaliy chora-tadbirlarning qabul qilinishi, bosqichma-bosqich hayotga tatbiq etilayotgani bunga yaqqol misoldir. Mazkur qonunning 3-moddasiga ko'ra nogironligi bo'lgan shaxs deganda ijtimoiy yordam va himoyaga, jamiyat va davlatning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy hayotida boshqalar bilan birga teng to'liq va samarali ishtirok etish uchun shart-sharoitlar yaratilishiga muhtoj barqaror jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan shaxs tushuniladi 1. Mazkur qonunning 36-moddasida esa ularning pul to'lovlari (pensiya, nafaqalar, bir yo'la beriladigan to'lovlar) olish huquqiga ega ekanliklari mustahkamlab qo'yilgan.

"Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonunga ko'ra nogironlik pensiyalari I va II guruh nogiron deb e'tirof etilgan shaxslarga, shuningdek, Chernobil AESdagi avariya oqibatida jarohat olgan yoki kasallikka chalingani sababli III guruh nogironligi belgilanadigan fuqarolarga tayinlanadi 2. Nogironlik darajasi fuqaroning sog'lig'i yoki mehnatga layoqatlilik qobiliyati yo'qotilganlik darajasiga qarab, uch guruhga bo'linadi. Nogironlikning sabablari, guruhi, qachon boshlanganligi va qanchaga belgilanishi bo'yicha qarorlar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tasdiqlagan Nizom asosida faoliyat yurituvchi tibbiy-ijtimoiy ekspert komissiyalari tomonidan belgilanadi. Agar fuqaro mehnat jarayonida jarohat olgan bo'lsa yoki kasb kasalligiga chalingan bo'lsa, unga nogironlik pensiyasi ish stajidan qat'i nazar tayinlanadi. Umumiy kasallik natijasida nogiron deb topilgan shaxslarga pensiya faqat ular nogironlik aniqlangunga qadar qonunchilikda belgilangan muayyan ish stajiga ega bo'lsa tayinlanadi. Biroq, agar nogironlik 20 yoshga to'lmasdan ilgari boshlangan bo'lsa – ya'ni ish faoliyati davomida yoki ishni to'xtatganidan keyin – pensiya ish stajiga qaramasdan beriladi. Agar fuqaro avval mehnatdagi jarohat yoki kasb kasalligiga doir nogironlik pensiyasi olib kelgan bo'lsa, keyinchalik esa umumiy kasallik sababli nogiron deb topilsa, bunday hollarda zarur ish staji nogironlik birinchi marta aniqlangan davrdagi yoshga qarab hisoblanadi. Agar fuqaroning ish staji yetarli bo'lmasa, ya'ni qonunning 17-moddasida

1 <https://lex.uz/docs/-5049511> O'zbekiston Respublikasi Qonuni "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida" (O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 22.07.2020)

2 <https://lex.uz/acts/-112314> O'zbekiston Respublikasi Qonuni "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida", 03.09.1993-yil 938-XII-son (O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 30.04.2023)

ko'rsatilgan darajadan kam bo'lsa, I yoki II guruh umumiy kasallik nogironligi uchun pensiya mavjud ish stajiga mutanosib ravishda, 29-moddaga muvofiq tayinlanadi.

Yashash minimumi – kam ta'minlangan aholining byudjet tuzilmasiga to'g'ri keladigan iste'mol savatining xarajatlar qiymatini ifodalaydigan ijtimoiy standart bo'lib, o'z ichiga soliq va boshqa majburiy to'lovlarni oladi. Minimal iste'mol xarajati – insonlarning sog'lom hayot kechirishlari uchun zarur bo'lgan oziq-ovqat mahsulotlarining minimal energiyaviy qiymati va nooziq-ovqat hamda xizmatlar uchun xarajatlarning hisoblangan qiymati yig'indisi bo'lib, uy xo'jaliklarining real iste'mol xarajatlari tarkibini o'rganish asosida aniqlanadi 1.

Shuningdek, M.D. Ziyadullayev tomonidan ilgari surilgan taklifga ko'ra respublikamizda hamma uchun umumiy bo'lgan iste'mol xarajatlar miqdori belgilandi, lekin nogiron shaxslarning yashash tarzida o'ziga xos jihatlari mavjud (dori-darmon, davolanish, o'zgalar parvarishiga muhtojlik, ijtimoiy moslamalarga xarajatlar) shuni hisobga olgan holda imkoniyati cheklangan shaxslar uchun alohida iste'mol xarajatlari miqdorini belgilash taklif etildi 2.

Davlatimiz tomonidan amalga oshirilayotgan kuchli ijtimoiy himoya siyosatining asosini aholining yordamga muhtoj qatlamlarini aniq yo'naltirilgan tarzda qo'llab-quvvatlash, ularning moddiy ahvolini yaxshilash, keksa avlod manfaatlarini ishonchli himoya qilish va yoshlarning jismoniy, aqliy hamda ma'naviy barkamol bo'lib ulg'ayishiga qulay shart-sharoit yaratish tashkil etadi. Ijtimoiy himoya tizimida esa tabaqalashtirilgan va aniq yo'naltirilgan yondashuvni chuqurlashtirish, ehtiyojmand oilalarga zarur moddiy yordam ko'rsatish orqali ularni qo'llab-quvvatlash ijtimoiy adolat va qonuniylik prinsiplari asosida amalga oshiriladigan muhim vazifalardan biridir. Ota-onasidan ayrilgan, moddiy ko'makdan mahrum yetim bolalar, yolg'iz nogironlar va keksalar, shuningdek, boshqa ehtiyojmand shaxslar davlatning doimiy e'tiborida bo'lib, ularga yordam ko'rsatish – mamlakatimiz ijtimoiy siyosatining ajralmas qismi sanaladi. Rivojlanib borayotgan bozor iqtisodiyoti sharoitida bu tamoyillar aholining kuchli ijtimoiy himoyasiga zamin yaratadi. Shuningdek, boquvchisini yo'qotganlik pensiyasi – davlat tomonidan fuqarolarga ko'rsatiladigan muhim ijtimoiy yordam shakli hisoblanadi. Bu pensiya aniq manzilli himoya tizimimizning real ishlayotganini va qonunchilik asoslari bilan mustahkamlanganini ko'rsatadi. Boquvchisini yo'qotganlikka doir pensiyalar esa vafot etgan shaxsning ilgari olib borgan mehnat faoliyati va uning nomidan Budjetdan tashqari pensiya jamg'armasiga to'langan ijtimoiy sug'urta badallari asosida belgilanadi. Bunday pensiyalarni tayinlash tartibi amaldagi qonun hujjatlarida aniq belgilab qo'yilgan 3.

Boquvchi vafot etgan taqdirda, uning qaramog'ida bo'lgan mehnatga layoqatsiz oila a'zolari boquvchisini yo'qotganlik pensiyasini olish huquqiga ega bo'ladilar. Farzandlar va ba'zi boshqa shaxslar uchun bu huquq boquvchining qaramog'ida bo'lgan-bo'lmaganidan qat'i nazar amal qiladi. Agar ota-ona yoki turmush o'rtoqlari marhum boquvchining qaramog'ida bo'lmagan bo'lsa ham, agar ular keyinchalik moddiy yordamga muhtoj bo'lib qolsa, pensiya olish huquqiga ega bo'ladi. Mehnatga layoqatsiz oila a'zolari quyidagilardan iborat:

1 Ziyadullayev M.D O'zbekiston Respublikasida pensiya tizimining huquqiy asoslarini takomillashtirish: Dissertatsiya. – Toshkent, 2023. – 250 b. (161-bet)

2 Ziyadullayev M.D O'zbekiston Respublikasida pensiya tizimining huquqiy asoslarini takomillashtirish: Dissertatsiya. – Toshkent, 2023. – 250 b. (162-bet)

3 O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy ta'minot huquqi. Yu.Tursunov. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan yuridik instituti va boshqa oliy o'quv yurtlarining yuridik fakultetlari bakalavriyat ta'lim yo'nalishi talabalari uchun darslik sifatida tavsifa etilgan.—T.: «Voriz-nashriyot», 2012,—304 b.

a) 18 yoshga to'lmagan farzandlar, aka-uka, opa-singil va nabiralar, shuningdek agar ular 18 yoshga to'lguniga qadar nogiron bo'lgan bo'lsa, 18 yoshdan kattalar ham. Bu holatda, agar ota-onasi mehnatga layoqatli bo'lmasa, ular ham shu ro'yxatga kiradi.

b) Ota, ona, o'gay ota/ona, turmush o'rtoqlar (er yoki xotin), agar ular pensiya yoshiga yetgan yoki nogiron bo'lsa.

v) Yoshidan va sog'lig'idan qat'i nazar, ota yoki ona, er yoki xotin, buva, buvi, aka-uka yoki opa-singil, agar ular vafot etgan boquvchining bolalarini yoki boshqa qarindoshlarini qarovsiz qoldirmasdan parvarish qilayotgan va ishlamaydigan bo'lsa.

g) Buva va buvi, agar ularni boqishga majbur bo'lgan boshqa qarindoshlari mavjud bo'lmasa.

Agar o'quvchi yoki talaba bo'lsa, ular o'qishni davom ettirgan davrda, lekin 23 yoshga to'lgunicha pensiya olish huquqiga ega bo'ladi. Farzandlikka olinganlar, agar ular voyaga yetmagan bo'lsa, bu huquqni saqlab qoladilar. O'gay farzandlar ham, agar ular marhum ota-onasidan aliment olmagan bo'lsa, haqiqiy farzandlar kabi pensiya olish huquqiga egadirlar. Shuningdek, o'gay ota yoki o'gay ona, agar ular o'gay farzandni 18 yoshga to'lguncha kamida 5 yil tarbiyalagan bo'lsa, ular ham pensiya olishga haqlidir. Bu holatni tasdiqlash tartibi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi. Qonunning boquvchisini yo'qotganlikka oid barcha me'yorlari bedarak yo'qolgan fuqarolarning oilalariga ham tegishli bo'lib, agar bu holat rasmiy tasdiqlangan bo'lsa, ular uchun ham pensiya tayinlanadi. Agar oila a'zolari marhum boquvchining doimiy moddiy yordamidan foydalangan bo'lsa, bu yordam ularning asosiy tirikchilik manbai bo'lgan bo'lsa, ular rasmiy ravishda boquvchining qaramog'ida deb e'tirof etiladi. Agar boquvchi mehnat faoliyati davomida mayib bo'lib yoki kasb kasalligiga uchrab vafot etgan bo'lsa, uning oila a'zolariga pensiya ish stajiga qaramasdan belgilanadi. Umumiy kasallik yoki baxtsiz hodisa natijasida vafot etgan boquvchi zarur ish stajiga ega bo'lgan bo'lsa, uning oilasiga ham pensiya tayinlanadi. Agar boquvchi xorijda ishlagan va O'zbekistonga ko'chib kelgan bo'lsa, boshqa mamlakatdan pensiya olib turgan oila a'zolariga stajidan qat'i nazar, agar ilgari pensiya olmagan bo'lsa boquvchi zarur ish stajiga ega bo'lgan bo'lsa yoki mehnatdagi mayiblik yoki kasallikdan vafot etgan bo'lsa, pensiya tayinlanadi. Agar boquvchi umumiy kasallikdan vafot etgan va zarur stajga ega bo'lmagan bo'lsa, pensiya bor stajga mos ravishda tayinlanadi. Er (yoki xotin) vafot etib tayinlangan pensiya, agar tirik qolgan turmush o'rtoq qayta turmush qurgan taqdirda ham saqlanib qoladi. Oilaning barcha pensiya olish huquqiga ega a'zolari uchun umumiy bitta pensiya belgilanadi. Istalgan oila a'zosi o'z ulushini alohida ajratishni so'rashi mumkin va bu holda ulushi mustaqil tarzda to'lanadi. Pensiyadagi ulushni ajratish ariza topshirilgan oyning keyingi oyidan boshlab amalga oshiriladi 1.

O'zbekiston Respublikasida amal qilayotgan davlat pensiya tizimi fuqarolarning ijtimoiy himoyasini ta'minlashda muhim o'rin egallaydi. Yoshga doir, nogironlik va boquvchisini yo'qotganlik pensiyalari har biri o'ziga xos huquqiy asos va tayinlash tartibiga ega. Yoshga doir pensiya – mehnat staji va ma'lum yoshga yetganlik asosida, nogironlik pensiyasi – sog'lig'i yomonlashgan fuqarolarga, boquvchisini yo'qotganlik pensiyasi esa vafot etgan shaxsning qaramog'ida bo'lganlarga tayinlanadi. Ushbu pensiyalar orqali davlat fuqarolarning mehnatga qobiliyatsiz davrida ham ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini ta'minlashni ko'zda tutadi. Pensiya

1 <https://lex.uz/acts/-112314> O'zbekiston Respublikasi Qonuni "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida", 03.09.1993-yil 938-XII-son (O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 30.04.2023)

tizimi xalqaro hamkorlik asosida takomillashib borayotgan bo'lib, ehtiyojmand qatlamlarga alohida e'tibor qaratilishi – ijtimoiy adolat tamoyillarining amalda ro'yobga chiqayotganini ko'rsatadi.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy ta'minot huquqi. Yu.Tursunov. O 'zbekiston Respublikasi Oliy va o 'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan yuridik instituti va boshqa oliy o'quv yurtlarining yuridik fakultetlari bakalavriyat ta 'lim yo'nalishi talabalari uchun darslik sifatida tavsiya etilgan.—T.: «Voris-nashriyot», 2012,—304 b. "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risidagi" O'zbekiston Respublikasining qonuni. — Toshkent sh., 1993-yil 3-sentabr, 938-XII-son.
2. M.Ziyadullayev. O'zbekistonda yoshga doir pensiya tizimiva uning huquqiy asoslarini takomillashtirish. Diss..dokt PhD. –T.: 2019.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 31.10.2023 yildagi PQ-353-son.
3. O'zbekiston Respublikasi Qonuni "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida" (O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 22.07.2020)
4. O'zbekiston Respublikasi Qonuni "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida", 03.09.1993-yil 938-XII-son (O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 30.04.2023)

PEDAGOGIKA FANLARI

РЕФЛЕКСИВНАЯ ПРАКТИКА В ОБУЧЕНИИ: ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ И СТРАТЕГИИ ФОРМИРОВАНИЯ ТРАСК

Таджибаева Альбина Алишеровна

Докторант кафедры «Методика преподавания английского языка»,
Преподаватель английского языка кафедры «Английский язык и литература»
Наманганского государственного института иностранных языков им.И.Ибрата

E-mail: albinatadjibaeva@gmail.com

ORCID: 0009-0009-3904-9796

Наманган, Узбекистан

Аннотация. Цифровая трансформация образования требует от будущих учителей не только технических навыков, но и способности интегрировать технологии в содержательно и методически обоснованный учебный процесс. В этой связи модель ТРАСК (Technological Pedagogical and Content Knowledge) приобретает особую актуальность, поскольку представляет собой теоретическую основу для комплексной подготовки педагогов. Одновременно возрастает интерес к рефлексивной практике как инструменту осознанного профессионального развития. В статье анализируются педагогические подходы и стратегии, направленные на формирование ТРАСК-компетенций у студентов-филологов через рефлексивную деятельность. Исследование опирается на качественный метод с элементами практико-ориентированного исследования (action research) и включает анализ рефлексивных дневников, интервью и цифровых заданий. Полученные данные подтверждают, что сочетание ТРАСК и рефлексии способствует развитию профессионального мышления и эффективному использованию цифровых технологий в обучении. Делается вывод о необходимости системной поддержки таких подходов в образовательных учреждениях.

Ключевые слова: рефлексивная практика, ТРАСК-компетенции, цифровая трансформация образования, будущие учителя, педагогические стратегии, методика преподавания английского языка, action research, профессиональное развитие.

REFLECTIVE PRACTICE IN TEACHING: PEDAGOGICAL APPROACHES AND STRATEGIES FOR TPACK DEVELOPMENT

Tadjibaeva Albina Alisherovna

PhD Student of the Department of "Methodology of Teaching English",
English Language Teacher at the I.Ibrat Namangan State Institute of Foreign Languages

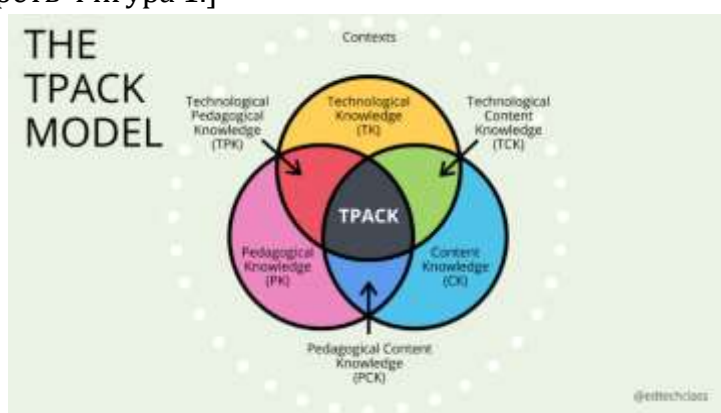
Annotation. The digital transformation of education demands that future teachers not only acquire technical skills but also learn to meaningfully integrate technology into pedagogically and content-driven instruction. In this context, the TPACK model (Technological Pedagogical and Content Knowledge) becomes especially relevant as a theoretical framework for comprehensive teacher preparation. At the same time, reflective practice is gaining attention as a tool for conscious professional development. This article analyzes pedagogical approaches and strategies aimed at developing TPACK competencies among philology students through reflective practice. The research is based on a qualitative approach incorporating elements of action research and includes the analysis of student reflection journals, interviews, and digital assignments. The findings confirm that the combination of TPACK and reflection supports the development of professional thinking and effective use of digital technologies in education. The article concludes with the need for systematic institutional support for implementing such approaches in teacher education programs.

Key words: reflective practice, TPACK competencies, digital transformation in education, future teachers, pedagogical strategies, English language teaching methodology, action research, professional development

DOI: <https://doi.org/10.47390/Ydif-Res5/No-20>

Современное образование переживает этап глубокой цифровой трансформации, затрагивающей все аспекты педагогической деятельности. Развитие информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), внедрение онлайн-обучения, цифровых платформ и интерактивных инструментов требуют от педагогов не только технических навыков, но и способности интегрировать технологии в методически и содержательно обоснованный учебный процесс.

В этих условиях возрастает потребность в формировании у будущих учителей комплексных профессиональных компетенций, охватывающих не только знание предмета и методику преподавания, но и умение эффективно использовать цифровые инструменты. Особенно актуальной становится модель ТРaСК (Technological Pedagogical and Content Knowledge), представляющая собой теоретическую рамку, объединяющую технологические, педагогические и содержательные знания в единую систему. [смотреть Фигура 1.]

Фигура 1. ТРaСК — модель, отражающая интеграцию технологических, педагогических и предметных знаний в обучении.

Параллельно с этим наблюдается усиление внимания к рефлексивной практике как стратегии профессионального роста и саморазвития педагогов. Рефлексия помогает будущим учителям осмысленно анализировать свои действия, выявлять сильные и слабые стороны своей педагогической деятельности и совершенствовать процесс обучения на основе опыта. Совмещение ТРaСК и рефлексивного подхода становится перспективным направлением подготовки педагогических кадров, способных гибко адаптироваться к вызовам цифровой эпохи. Таким образом, исследование педагогических подходов и стратегий формирования ТРaСК-компетенций на основе рефлексивной практики представляет собой актуальную научно-практическую задачу, значимую как для теории, так и для практики подготовки учителей.

Несмотря на растущую актуальность модели ТРaСК в современном педагогическом образовании, в практике подготовки будущих учителей по-прежнему наблюдается отсутствие устойчивых и апробированных методик, направленных на формирование интегрированных ТРaСК-компетенций. Существующие программы часто ограничиваются разрозненным освоением предметного содержания, методики преподавания и цифровых инструментов, не обеспечивая их целостной взаимосвязи.

Кроме того, одной из ключевых проблем остаётся недостаточная осознанность студентов в процессе интеграции технологий в образовательную практику. Использование ИКТ носит, как правило, фрагментарный и технический характер, а не

осмысленно-педагогический. Будущие учителя часто воспринимают цифровые инструменты как внешнее дополнение, а не как органичную часть методического и содержательного замысла урока.

Эти факторы указывают на необходимость разработки педагогических стратегий, направленных не только на освоение отдельных компонентов ТРАСК, но и на формирование рефлексивного мышления, способствующего осознанному и профессионально обоснованному использованию технологий в обучении.

Целью настоящей статьи является анализ педагогических подходов и стратегий, направленных на формирование ТРАСК-компетенций у будущих учителей на основе рефлексивной практики.

В рамках данной цели рассматриваются возможности интеграции технологии, педагогики и предметного содержания посредством осознанной и целенаправленной рефлексии студентов. Анализируется, каким образом рефлексивная деятельность способствует развитию профессионального мышления, а также повышает качество и эффективность применения цифровых инструментов в образовательном процессе.

В рамках данного исследования ставятся следующие вопросы:

- 1) Какие педагогические подходы и стратегии наиболее эффективны для формирования ТРАСК-компетенций у будущих учителей английского языка?
- 2) Какую роль играет рефлексивная практика в развитии интеграции технологических, педагогических и содержательных знаний у студентов-филологов?

Исходя из этих вопросов, выдвигается гипотеза исследования:

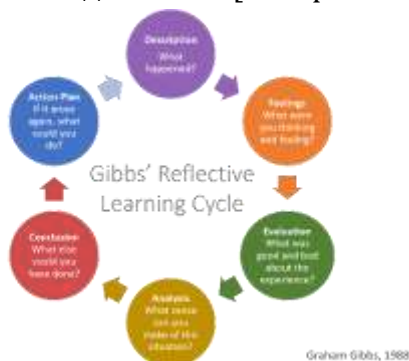
“Систематическое применение рефлексивной практики в образовательном процессе способствует более осознанному и эффективному формированию ТРАСК-компетенций у студентов-филологов, позволяя им не только овладеть цифровыми инструментами, но и интегрировать их в методически и содержательно обоснованную педагогическую деятельность.”

Методологическую основу данного исследования составляют современные теоретические подходы к подготовке педагогических кадров в условиях цифровой трансформации образования.

Центральным элементом является концепция ТРАСК (Technological Pedagogical and Content Knowledge), разработанная Пуньей Мишрой и Мэттью Кёлером (Mishra & Koehler, 2006). Эта модель предлагает целостное понимание профессиональной компетентности учителя как интеграции трёх компонентов: технологического, педагогического и предметного знания. ТРАСК служит теоретической рамкой для оценки того, насколько эффективно будущие учителя способны использовать цифровые инструменты в соответствии с методическими принципами и содержанием учебной дисциплины.

Дополняет методологическую базу модель рефлексивной практики, представленная в работах Дональда Шёна (D. Schön) и Грэма Гиббса (G. Gibbs). Согласно этим подходам, развитие профессионального мышления и компетентности будущего учителя невозможно без регулярного анализа собственного опыта, критического осмысления педагогических действий и планирования на основе полученных выводов. Рефлексивные циклы Гиббса и концепция "рефлексии в действии" Шёна позволяют

структурировать процесс самоанализа и обеспечить его продуктивность в контексте педагогической подготовки. [смотреть Фигура 2.]

Фигура 2. Рефлексивный цикл Гиббса — модель пошагового анализа опыта с целью профессионального роста и саморазвития.

Совмещение модели ТРАСК с рефлексивной практикой создаёт эффективные условия для формирования осознанных и гибких педагогических стратегий, соответствующих требованиям современного образования.

В рамках данного исследования применяется качественный исследовательский подход, направленный на глубокое понимание педагогических процессов и рефлексивной практики в контексте формирования ТРАСК-компетенций у студентов-филологов.

Особое внимание уделяется практико-ориентированному исследованию (action research), которое осуществляется в реальных образовательных условиях и предполагает активное участие преподавателя как исследователя. Такой подход позволяет одновременно проводить наблюдение, анализировать педагогические действия и вносить изменения в процесс обучения с целью его совершенствования.

Качественная методология даёт возможность учитывать контекст, индивидуальные особенности студентов и специфику их взаимодействия с цифровыми технологиями, что особенно важно при изучении процессов, связанных с формированием комплексных педагогических компетенций. Элементы action research, в свою очередь, обеспечивают гибкость, цикличность и направленность на развитие педагогической практики через рефлексию и экспериментирование.

Таким образом, выбранный подход обеспечивает как глубину анализа, так и практическую значимость полученных результатов.

Для сбора и анализа данных в рамках данного исследования могут быть использованы разнообразные качественные инструменты, направленные на выявление динамики формирования ТРАСК-компетенций и роли рефлексивной практики в этом процессе.

➤ Рефлексивные дневники студентов рассматриваются как важный источник данных, отражающих их размышления о собственном обучении, использовании цифровых инструментов, трудностях и успехах. Анализ записей позволит выявить уровень осознанности в принятии педагогических решений и степень интеграции компонентов ТРАСК.

➤ Интервью проводятся с преподавателями курсов методики преподавания английского языка, а также с группой студентов, участвовавших в опытной реализации элементов рефлексивной практики. Цель интервью заключается в выявлении

восприятия участниками процесса внедрения ТРАСК и оценки эффективности выбранных стратегий.

➤ Дополнительным источником информации станет анализ учебных материалов, созданных студентами в рамках курса — таких как технологично обоснованные план-конспекты уроков, видеозаписи микропреподавания и цифровые проекты. Эти артефакты позволят оценить уровень практического применения компонентов ТРАСК и отследить изменения в педагогическом мышлении студентов.

Совокупность этих методов обеспечит триангуляцию данных и повысит достоверность полученных результатов.

Проведённое исследование подтвердит, что рефлексивная практика является эффективным инструментом формирования ТРАСК-компетенций у будущих учителей, в частности студентов-филологов, осваивающих методику преподавания английского языка. Осознанное осмысление собственного педагогического опыта способствует более глубокому пониманию взаимосвязи между содержанием, методикой и технологиями, а также формирует устойчивую установку на профессиональное развитие в условиях цифровизации образования.

Применение таких практико-ориентированных стратегий, как ведение электронного портфолио, анализ видеозаписей микропреподавания и работа с цифровыми lesson plans, демонстрирует положительное влияние на развитие методических и технологических навыков студентов. Эти формы работы не только активизируют рефлексивное мышление, но и обеспечивают пространство для экспериментирования и адаптации педагогических решений в цифровой среде.

В то же время результаты исследования указывают на необходимость системной институциональной поддержки педагогов в реализации подобных подходов. Это включает в себя создание методических рекомендаций, цифровых платформ для обмена опытом, организацию наставничества и повышение квалификации преподавателей, участвующих в подготовке будущих учителей.

Таким образом, интеграция рефлексивной практики и модели ТРАСК в образовательные программы подготовки педагогов представляет собой перспективное направление, требующее дальнейшего развития и институционального укрепления.

Adabiyotlar/Literatūra/References:

1. Мишра П., Кёлер М. Технологическое педагогическое и предметное знание: структура современного учительского образования // Компьютеры в образовании. – 2006. – №1. – С. 101–118.
2. Шён Д. Рефлексивный практик: как профессионалы думают в действии. – М.: Изд-во "Классика XXI", 2005. – 320 с.
3. Гиббс Г. Обучение через рефлексию. Руководство по улучшению преподавательской практики. – Oxford: Oxford Centre for Staff Development, 1988.
4. Koehler M. J., Mishra P. What is Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK)? // Contemporary Issues in Technology and Teacher Education. – 2009. – Vol. 9, №1. – P. 60–70.
5. Zeichner K., Liston D. Reflective Teaching: An Introduction. – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1996. – 232 p.

6. Kolb D. A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1984.
7. Смирнова Е. О., Махотина С. Н. Цифровые технологии в педагогическом образовании: вызовы и решения // Вестник образования. – 2021. – №5. – С. 42–47.
8. Лаптев В. В., Кочетков П. П. Методика внедрения модели ТРАСК в систему подготовки педагогов // Педагогическое образование в России. – 2020. – №4. – С. 115–121.
9. Darling-Hammond L., Bransford J. (Eds.). Preparing Teachers for a Changing World: What Teachers Should Learn and Be Able to Do. – San Francisco: Jossey-Bass, 2005.
10. Loughran J. Developing a Pedagogy of Teacher Education: Understanding Teaching and Learning about Teaching. – London: Routledge, 2006.

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДИКИ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ СРЕДЫ.

Собирова Гулибарно Зайнитдин кизи

Докторант, Наманганский государственный университет

E-mail: gulibarnosobirova2205@gmail.com

Наманган, Узбекистан

Аннотация. Данная диссертация исследует современные интерактивные методики, направленные на развитие критического мышления на уроках русского языка в цифровой среде. В работе анализируются теоретические основы критического мышления, роль цифровых технологий в образовательном процессе и их влияние на эффективность изучения языка. В тезисе раскрываются механизмы развития у учащихся способностей к самостоятельному мышлению, аргументации, анализу и оценке информации посредством цифровых технологий.

Ключевые слова: критическое мышление, цифровая среда, интерактивные методики, обучение русскому языку, современные технологии, педагогические инновации.

INTERACTIVE METHODS FOR DEVELOPING CRITICAL THINKING IN RUSSIAN LANGUAGE LESSONS IN A DIGITAL ENVIRONMENT.

Sobirova Gulibarno Zaynitdin kizi

Doctoral Student, Namangan State University

Annotation. This dissertation examines modern interactive methodologies aimed at developing critical thinking in Russian language classes within a digital environment. The work analyzes the theoretical foundations of critical thinking, the role of digital technologies in the educational process, and their impact on the effectiveness of language learning. The thesis reveals mechanisms for developing students' abilities for independent thinking, argumentation, analysis, and evaluation of information through digital technologies.

Key words: critical thinking, digital environment, interactive methodologies, Russian language teaching, modern technologies, pedagogical innovations.

DOI: <https://doi.org/10.47390/Ydif-Res5/No-21>

Бурное развитие цифровых технологий в современной системе образования и их широкое внедрение в образовательный процесс кардинально изменяют все сферы педагогической деятельности, включая методику преподавания иностранных языков.[1] Особое значение приобретает вопрос развития критического мышления на уроках русского языка, поскольку способность к критическому мышлению является одним из основных компонентов формирования современной личности.

Критическое мышление представляет собой способность анализировать, оценивать, синтезировать информацию и делать логические выводы.[2] Развитие этой способности на уроках русского языка важно в двух аспектах: во-первых, применение критического мышления в процессе развития языковых навыков повышает эффективность обучения; во-вторых, формирует навыки выражения критического мышления средствами языка.[3]

Применение интерактивных методик в цифровой среде обогащает традиционные педагогические подходы новыми технологическими возможностями. В такой среде учащиеся играют роль не только пассивных слушателей, но и активных участников и создателей знаний. Интерактивные методики усиливают сотрудничество,

коммуникацию и взаимодействие между учащимися, создавая благоприятные условия для развития критического мышления.[4]

Теоретические основы критического мышления

Концепция критического мышления восходит к философии Сократа, но в современном понимании она была разработана такими учеными, как Джон Дьюи, Бенджамин Блум, Мэтью Липман. Критическое мышление – это целенаправленный, самоконтролируемый, самокорректируемый процесс мышления, в котором индивид ставит проблему, собирает доказательства, оценивает выводы и принимает решения.[5,6]

Процесс развития критического мышления на уроках русского языка охватывает все аспекты языка – фонетический, лексический, грамматический и прагматический. В процессе чтения текста учащиеся анализируют мысли автора, оценивают его доказательства, сравнивают противоположные точки зрения. Во время письменной работы развивают навыки обоснования своих мыслей, аргументации и создания текстов с логической структурой.

Для развития критического мышления в процессе изучения языка необходимы определенные дидактические условия. Среди этих условий важную роль играют создание проблемных ситуаций, вовлечение учащихся в дискуссии, создание возможностей для сравнения и оценки информации из различных источников. Цифровая среда предоставила возможности для более эффективного обеспечения этих условий.[7]

Интерактивные методики в цифровой среде

Интерактивные методики в цифровой среде делятся на несколько направлений. К первой группе относятся методики сотрудничества на онлайн-платформах. Например, на платформах Google Classroom, Moodle, Microsoft Teams учащиеся получают возможность работать в группах, совместно анализировать тексты, делиться своими мыслями.

Ко второй группе относятся методики на основе мультимедийных ресурсов. Это включает анализ видеотекстов, создание интерактивных презентаций, работу с подкастами. Например, после просмотра образовательных видео на платформе TED-Ed учащиеся ведут дискуссии, задают критические вопросы.[8]

Третью группу составляют методики, обогащенные элементами геймификации. На платформах Kahoot, Quizizz учащиеся выполняют задания и головоломки, требующие критического мышления. Эти методики повышают активность учащихся и делают процесс обучения интересным.

К четвертой группе относится использование технологий виртуальной реальности (VR) и дополненной реальности (AR). Посредством этих технологий учащиеся получают возможность совершать виртуальные путешествия в места, где происходили события произведений русской литературы, анализировать поведение персонажей.

Традиционные методики развития критического мышления

В развитии критического мышления широко применяется методика "Знал-Хочу знать-Узнал" (ЗХУ). Эта методика работает еще более эффективно в цифровой среде,

поскольку учащиеся получают возможность отображать свои мысли на цифровых досках, таких как Google Jamboard, Padlet.

Методика "Шесть мыслящих шляп" также эффективно применяется в цифровой среде. На платформах видеоконференций Zoom, Microsoft Teams учащиеся разделяются на группы, каждая группа выполняет функцию одной шляпы, рассматривая проблему с разных сторон.

Методика синквейна применяется в цифровой среде в интерактивной форме. Учащиеся создают пятистрочные стихотворения в онлайн-редакторах, выражая основные характеристики текста или темы. Эта методика развивает не только критическое мышление, но и творческие способности.[9]

Методика кластера осуществляется посредством инструментов создания цифровых интеллект-карт (MindMeister, Coggle, Lucidchart). Учащиеся визуально организуют различные аспекты проблемы и определяют их взаимосвязи.

Применение интерактивных методик в цифровой среде

Для эффективного применения интерактивных методик в цифровой среде необходимо реализовать ряд принципов. Первый принцип – обеспечение активности учащихся в процессе урока. Для этого можно проводить плановые опросы в процессе урока посредством таких инструментов, как Poll Everywhere, Mentimeter, быстро собирать мнения учащихся.

Второй принцип – создание среды сотрудничества. На платформе Flipgrid учащиеся получают возможность делиться своими мыслями посредством видеосообщений, задавать друг другу вопросы и отвечать на них. Это усиливает коммуникацию между учащимися и развивает критическое мышление.

Третий принцип – представление информации в различных формах. Посредством таких инструментов, как Canva, Genially, можно создавать интерактивные презентации, инфографику и интерактивные плакаты. Это развивает способность учащихся обрабатывать информацию различными способами.

Четвертый принцип – интерактивизация процесса оценивания. Посредством таких платформ, как Socrative, Formative, можно создавать возможности для быстрого оценивания в процессе урока, самооценивания и взаимооценивания.

Практический опыт и результаты

Практический опыт развития критического мышления в цифровой среде показал, что внедрение современных технологий в образовательный процесс значительно повышает мотивацию учащихся к обучению. Интерактивные методики помогают учащимся развивать навыки самостоятельного мышления, оценки доказательств и обоснования своих мыслей.[10]

Посредством Telegram Bot Platform можно создавать боты, подходящие для уроков русского языка. Такие боты дают учащимся задания по анализу значений слов, поиску синонимов, пониманию содержания текста. Учащиеся развивают навыки критического мышления в процессе выполнения этих заданий.

На платформе Wakelet учащиеся создают свои портфолио, собирая информацию из различных источников, анализируя и оценивая ее. Этот процесс развивает не только критическое мышление, но и навыки отбора, систематизации и презентации информации.[11]

Для оценки эффективности интерактивных методик, применяемых в цифровой образовательной среде, разработаны специальные индикаторы. Среди этих индикаторов важную роль играют уровень активности учащихся в процессе урока, мастерство в постановке критических вопросов, способность оценивать доказательства и навык делать самостоятельные выводы.

Заключение

Интерактивные методики, направленные на развитие критического мышления на уроках русского языка в цифровой среде, являются важным компонентом современной системы образования. Эти методики, сочетая традиционные педагогические подходы с новыми технологическими возможностями, дают возможность значительно повысить эффективность обучения.

Из результатов исследования видно, что цифровые инструменты открывают большие возможности в развитии способностей учащихся к критическому мышлению. Интерактивные методики, превращая учащихся из пассивных слушателей в активных участников, наряду с повышением их мотивации к обучению, также развивают навыки самостоятельного мышления.

В будущем необходимо дальнейшее совершенствование методик развития критического мышления в цифровой среде. Для этого можно шире применять возможности инструментов искусственного интеллекта, технологий машинного обучения и новых цифровых платформ. Одновременно с этим необходимо уделить особое внимание повышению цифровых компетенций педагогов.

Развитие критического мышления посредством интерактивных методик в цифровой среде – это не только важное средство повышения эффективности процесса изучения языка, но и формирования личности, отвечающей требованиям XXI века, способной к самостоятельному мышлению и критической оценке. Продолжение исследований в этой области и расширение практического опыта вносят важный вклад в развитие современной системы образования.

Adabiyotlar/Literatupa/References:

1. Бутенко А.В., Ходос Е.А. Критическое мышление: метод, теория, практика: Учеб.-метод. пособие. М.: — Мирос, 2009.
2. Выготский Л.С. Мышление и речь.-М.:Лабиринт, 2012.
3. Жан Пиаже: теория, эксперименты, дискуссия. Под ред. Л.Ф.Обуховой и Г.В. Бурменской.- Изд.Академика, 2001.- ISBN 5-8297-0093-X.
4. Загашев И.О. Критическое мышление: технология развития. М.:– Санкт-Петербург, Альянс-Дельта, 2003. -284 с.
5. Канеман Д., Дума́й ме́дленно... Реша́й бы́стро. Д. Канеман. – Москва : АСТ, 2014. – 331 с. – ISBN 978-5-17-080053-7.
6. Махмутов М.И., Интеллектуальный потенциал россиян: причины и следствия / Георесурсы. – 2001. – № 34 (7). – С. 6-7.
7. Мезенцева С. В. Приёмы (технологии) критического мышления. Вестник науки. – 2021. – № 4 (37). – С. 47-50.
8. Муштавинская, И. В. Технология развития критического мышления на уроке и в системе подготовки учителя : учебно-методическое пособие. – Санкт-Петербург : КАРО, 2013. – 140 с. – ISBN 978-5- 9925-0903-8.

9. Раимбекова, Г. К. Использование технологии развития критического мышления через чтение и письмо на уроках русского языка и литературы. European research. 2016. – С. 84-86.
10. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий / Г.К.Селевко. – Москва: Народное образование, 2005. – 535 с.
11. Халперн, Д. Психология критического мышления. М.:– Санкт-Петербург: Питер, 2000. – 512 с. – ISBN 5-314-00122-5.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон «Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги фармони. www.lex.uz
13. Jahon banki. Inson kapitali indeksi (Human Capital Index), 2023-yilgi hisobot. www.worldbank.org
14. O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi. Rasmiy statistik ma'lumotlar. www.mehnat.uz
15. OECD. Education at a Glance 2022. OECD Indicators. — Paris: OECD Publishing, 2022.
16. ЮНДП (UNDP). Inson taraqqiyoti indeksi (HDI) bo'yicha hisobotlar. www.undp.org
17. Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi faoliyati va ijtimoiy xizmatlar statistikasi. www.mahallavaiila.uz

TIBBIYOT FANLARI**ICHKI MUHIT REZONANSINING MIGREN TRIGGERLARIGA TA'SIRI:
TIZIMLI VA ICHAK FAKTORLARINING INTEGRATSIYASI****Numonjonov Asrorjon Abrorjon o'g'li**

Toshkent pediatriya tibbiyot insituti 1-bosqich magistri

E-mail: asrornumonjonov4@gmail.com

Tel: +998 91 395 55 54

Toshkent, O'zbekiston

Mansurova Nargiza Asrorovna

pHD, dotsent

Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya. Migren bu nevrologik kasallik bo'lib, bosh og'rig'i sindromlari orasida eng keng tarqalgan va surunkali og'riq sindromlaridan biridir. Migren boshning bir tomonida pulsatsiyalovchi, kuchli og'riq bilan kechadi va bemorlarning hayot sifatini sezilarli darajada kamaytiradi. Keng qamrovli tadqiqotlarga qaramay, migrenning asosiy mexanizmlari hali ham yaxshi o'rganilmagan. So'nggi yillarda tadqiqotchilarning e'tibori migren patogenezida asosiy rol o'ynashi mumkin bo'lgan yallig'lanish jarayonlariga qaratildi. C-reaktiv oqsil kabi yallig'lanish belgilarini o'rganish yangi terapevtik maqsadlarni aniqlashga va migren tashxisini yaxshilashga yordam beradi. Bundan tashqari, gormonal omillar, ayniqsa progesteron darajasi, migren hurujlarining chastotasi va intensivligiga, ayniqsa ayollarda sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu gormonal o'zgarishlarni o'rganish ko'proq yangi davolash yondashuvlarini ishlab chiqishga olib kelishi mumkin. Shuningdek, muhim jihat — bu oshqozon-ichak traktining holati, xususan, tizimli yallig'lanishga va migrenga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan ichak mikroflorasi. Koprogrammani o'tkazish bizga ichak mikroflorasi va migren hurujlari o'rtasidagi munosabatni yaxshiroq tushunishga imkon beradi. Shunday qilib, ushbu omillarni har tomonlama o'rganish migrenning patogenezini chuqurroq tushunishga yordam beradi va uni davolash va oldini olish uchun yangi yo'llarni ochishi mumkin.

Kalit so'zlar: Migren, Yallig'lanish, C-reaktiv oqsil, Progesteron, Gormonal omillar, Ichak mikroflorasi, Oshqozon-ichak trakti, Koprogramma, Neyroyallig'lanish.

**THE IMPACT OF INTERNAL ENVIRONMENTAL RESONANCE ON MIGRAINE
TRIGGERS: INTEGRATION OF SYSTEMIC AND GUT FACTORS****Numonjonov Asrorjon Abrorjon ogli**

1st-Year Master's Student, Tashkent Pediatric Medical Institute

Mansurova Nargiza Asrorovna

PhD, Associate Professor

Annotation. Migraine is a neurological disorder, one of the most common and chronic pain syndromes among headache disorders. It is characterized by pulsating, severe pain on one side of the head and significantly reduces the quality of life of patients. Despite extensive research, the underlying mechanisms of migraine remain poorly understood. In recent years, researchers have focused their attention on the inflammatory processes that may play a key role in migraine pathogenesis. Studying inflammation markers such as C-reactive protein can help identify new therapeutic targets and improve migraine diagnosis. Additionally, hormonal factors, particularly progesterone levels, have a significant impact on the frequency and intensity of migraine attacks, especially in women. Exploring these hormonal changes could lead to the development of new treatment approaches. Another crucial aspect is the condition of the gastrointestinal tract, specifically the gut microbiota, which could influence systemic inflammation and migraines. Performing coprogram tests will allow us to better understand the relationship between gut microbiota and migraine attacks. Therefore, a comprehensive study of these factors could help deepen our understanding of migraine pathogenesis and open new pathways for its treatment and prevention.

Key words: Migraine, Inflammation, C-reactive protein, Progesterone, Hormonal factors, Gut microbiota, Gastrointestinal tract, Coprogram, Neuroinflammation.

DOI: <https://doi.org/10.47390/Ydif-Res5/No-22>

Dolzarbligi

Migren – bu dunyodagi eng keng tarqalgan nevrologik kasalliklardan biri bo'lib, bosh og'rig'i sindromlari orasida eng keng tarqalgan va surunkali og'riq sindromlaridan biridir [1]. Migren boshning bir tomonida pulsatsiyalovchi, kuchli og'riq bilan kechadi va bemorlarning hayot sifatini sezilarli darajada kamaytiradi [1]. Qayta-qayta uchraydigan, hayot sifatini pasaytiruvchi bu kasallikning patogenezi hanuz to'liq aniqlanmagan [2]. So'nggi yillarda migrenning rivojlanishida ichki muhit rezonansi, ya'ni organizmdagi gormonal, yallig'lanish va mikrobiomaviy omillarning o'zaro ta'siri muhim omil sifatida qaralayapti [3][1]. S-reaktiv oqsil, progesteron, CGRP, serotonin va ichak mikrobiotasidagi o'zgarishlar migren triggerlari sifatida ishtirok etadi [4][5][3][6]. Mazkur tizimni chuqur o'rganish orqali kasallikni chuqurroq tushunish, yangi, individual davolash va profilaktika strategiyalarini ishlab chiqish imkoniyati paydo bo'ladi [1][7].

Maqsad

Migren patogenezi ichki muhitning turli omillarini (gormonal, yallig'lanish, mikrobiota) tahlil qilish va ularning kasallik simptomlarini shakllantirishdagi integratsiyalashgan ta'sirini baholash.

Metod va natijalar

- 1. Yallig'lanish va S-reaktiv oqsil (CRP):** CRP darajasining ortishi, ayniqsa, aurasiz migrenli bemorlarda yuqori bo'lib, u miya to'qimalarida neyroyallig'lanish, gematoensefalik to'siq buzilishi va oksidlovchi stressni kuchaytiradi [4][6][7]. Bu og'riqni intensivlashtiradi va xurujlarni tezlashtiradi.
- 2. Gormonal omillar:** Progesteron – GABA-A retseptorlarini faollashtiruvchi va yallig'lanishga qarshi neyrosteroid bo'lib, tomirlarning barqarorligini ta'minlaydi [5]. Estrogenning keskin pasayishi CGRP va serotoninni o'zgartiradi, bu esa migren xurujlarini kuchaytiradi [5][1].
- 3. Ichak mikrobiotasi:** Ichak mikrobiotasi – bu 100 trilliondan ortiq mikroorganizmlar yig'indisi bo'lib, u migren rivojlanishida ishtirok etadi [3][2]. Ichakda foydali bakteriyalarning kamayishi (disbioz) quyidagi mexanizmlarni chaqiradi: serotonin sintezining buzilishi, QZYK (SCFA) ishlab chiqarilmasligi, NF-κB yo'llari orqali yallig'lanishni kuchayishi [3][8][9].
- 4. Probiotiklar va vitaminlar:** Probiotiklar ichak shilliq qavatini mustahkamlab, GABA va serotonin ishlab chiqarilishini rag'batlantiradi [1][2]. Vitamin D3 mikrobiotani modulyatsiya qilishi va yallig'lanish biomarkerlarini pasaytirishi mumkin [1][10].
- 5. SEEDS strategiyasi:** Sleep, Exercise, Eating, Daily routine, Stress reduction tamoyillari migrenning oldini olish va xurujlarni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi [1][2].

Xulosa

Migren – bu nafaqat nevrologik, balki tizimli va immunogormonal muvozanat bilan bog'liq kasallikdir [3][1]. Ichki muhit rezonansining buzilishi orqali gormonal, yallig'lanish va mikrobiota mexanizmlar bir-birini kuchaytiradi va migren patogenezigina olib keladi [4][5][3]. Mazkur tizimni chuqur o'rganish – diagnostika va davolashda yangi yondashuvlarni ishlab

chiqishga zamin yaratadi [6][1]. Probiotik terapiya, SEEDS tamoyili va vitamin D3 bilan muvozanatli yondashuv orqali individual davolash rejalari tuzish mumkin [1][10]. Kelajakda bu yo'nalishlarda randomizatsiyalangan klinik tadqiqotlar olib borilishi zarur.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Gazerani P. et al. *The brain, the eating plate, and the gut microbiome in migraine*. Nutrients. 2024.
2. Arzani M. et al. *Gut-brain axis and migraine: a review*. J Headache Pain. 2020.
3. Crawford J.A. et al. *Gut microbiota and its role in migraine*. Neurobiology of Pain. 2022.
4. He W. et al. *Microglial NLRP3 inflammasome activation mediates IL-1 β release in migraine*. J Pain Res. 2019.
5. Koseoglu S. et al. *Hormonal changes and their impact on migraine*. J Clin Endocrinol Metab. 2019.
6. Camara-Lemarroy C.R. et al. *Systemic inflammation and migraine pathophysiology*. J Inflamm. 2016.
7. Vanmolkot F.H., de Hoon J.N. *Increased CRP in migraine*. Cephalalgia. 2007.
8. Qu K. et al. *Gut microbiota, metabolites and migraine: MR study*. Front Microbiol. 2024.
9. Silva Y.P. et al. *SCFAs from gut microbiota in gut-brain communication*. Front Endocrinol. 2020.
10. Slavin M. et al. *Dietary magnesium and migraine*. Headache. 2021.

PSIXOLOGIYA FANLARI

KASBIY IDENTIFIKATSIYA JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH (Texnologik ta'lim yo'nalishi talabalari misolida)

Kurbonov Munis Umirbekovich

Urganch davlat universiteti

Texnologik ta'lim kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada texnologik ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarni kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlashning metodik asoslari, kasbiy identifikatsiya jarayonini takomillashtirish masalasi yoritilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy tayyorgarlik, pedagogik faoliyat, metodika, amaliyot, kasbiy identifikatsiya.

IMPROVING THE PROFESSIONAL IDENTIFICATION PROCESS (on the example of students in the technological education field)

Kurbonov Munis Umirbekovich

Teacher of the Department of Technological Education, Urgench State University

Annotation. This article discusses the methodological foundations of preparing students studying in the field of technological education for professional pedagogical activity, the issue of improving the process of professional identification.

Key words: professional training, pedagogical activity, methodology, practice, professional identification.

DOI: <https://doi.org/10.47390/Ydif-Res5/No-23>

Texnologik ta'lim yo'nalishi talabalari uchun kasbiy pedagogik tayyorgarlik bugungi kunning muhim va dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Ushbu yo'nalishdagi talabalar pedagogik faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ham texnik bilimlar, ham pedagogik ko'nikmalarni egallashlari zarur. Shu bois, metodikani takomillashtirish va yangi innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqish dolzarbdir.

Hozirgi kunda pedagogik tayyorgarlik masalalari ko'plab tadqiqotchilar tomonidan chuqur o'rganilgan. Jumladan, Slastenin (2010), Zimnyaya (2012) va Hutoroskoy (2014) kabi tadqiqotchilar kasbiy pedagogik tayyorgarlikning nazariy va amaliy jihatlariga katta e'tibor qaratishgan. Ular ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun kompetensiya asosidagi yondashuvlarni taklif qilishgan. Bundan tashqari, Markova (2013) pedagogik kompetensiyani rivojlantirishda refleksiv metodlardan foydalanishni taklif qiladi. [1].

Tadqiqot texnologik ta'lim yo'nalishidagi talabalar misolida olib borildi. So'rovnomalar, suhbatlar va kuzatuvlar asosida talabalar va pedagoglarning fikrlari yig'ildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, talabalar pedagogik bilimlarni o'zlashtirish jarayonida amaliy va interaktiv metodlardan samarali foydalanish talab etiladi.

Pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonida quyidagi metodlarni qo'llash taklif etiladi:

- Muammoli o'qitish texnologiyasi;
- Loyihaviy ta'lim usuli;
- Interfaol metodlar (rolli o'yinlar, keys-stadi);
- Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish;
- Refleksiv amaliyotlar va munozaralar orqali bilimlarni chuqurlashtirish.

Ushbu metodlar talabalar faol ishtirokini rag'batlantiradi, ularning kasbiy tayyorgarlik darajasini oshiradi. [2].

Zamonaviy o'quv jarayonida quyidagi innovatsion yondashuvlar samarali qo'llanilishi lozim:

- **Flipped classroom (teskari sinf):** An'anaviy dars modelidan farqli ravishda talabalar asosiy nazariy materialni uyda video, elektron modul yoki onlayn kurs orqali mustaqil o'rganadi, dars jarayonida esa pedagog murakkab masalalar, loyihalar va muammoli mashqlar ustida interaktiv ravishda ishlaydi. Bu yondashuv talabalarning mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

- **Blended learning (aralash o'qitish):** An'anaviy dars va raqamli ta'lim vositalarini uyg'unlashtirish. Masalan, yuzma-yuz darslarda laboratoriya ishlarini amalga oshirish, onlayn platformalarda nazariy bilimlarni mustahkamlash. Bu usul o'qitish jarayonini moslashuvchan qiladi va har bir talabaga individual yondashuv imkonini yaratadi.

- **Gamifikatsiya:** Ta'limni o'yin elementlari (ballar, reytinglar, sovrinlar) bilan boyitish orqali talabalar motivatsiyasini oshirish. Masalan, virtual laboratoriya mashg'ulotlari yoki kod yozish bo'yicha o'yinlashgan vazifalar.

- **Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR):** Murakkab texnologik jarayonlarni 3D modellar orqali vizualizatsiya qilish. Talabalar texnik qurilmalarni simulyatsiya muhitda o'rganish orqali xavfsiz va interaktiv amaliy ko'nikmalarni shakllantiradi.

- **Adaptive learning (moslashuvchan o'qitish):** Sun'iy intellekt asosida har bir talabaga o'quv kontentini ularning bilish darajasiga mos ravishda moslashtirish. Bu yondashuv bilim bo'shliqlarini aniqlab, individual o'quv marshrutini tashkil etadi.

Ayrim kamchiliklar va ularni bartaraf etish usullari:

1. Raqamli nomutanosiblik: Ba'zi talabalar va muassasalarda barqaror internet va zamonaviy qurilmalar yetishmasligi. *Bartaraf etish:* O'quv muassasalari va mahalliy hokimiyat bilan hamkorlikda infratuzilmani yaxshilash, markazlashgan kompyuter sinflarini tashkil etish.

2. Pedagoglarning malakasi yetarli emasligi: Yangicha texnologiyalarni darsda samarali qo'llash uchun o'qituvchilarni qayta tayyorlash zarur. *Bartaraf etish:* Doimiy malaka oshirish kurslari, trening va master-klasslar tashkil etish.

3. Kontent sifati va mahalliyashtirish muammolari: Ko'plab onlayn materiallar chet tilida va milliy sharoitga mos emas. *Bartaraf etish:* Milliy o'quv resurslarini ishlab chiqish, tarjima va moslashtirish loyihalarini qo'llab-quvvatlash.

4. Interaktivlikning past darajasi: Ba'zi pedagogik platformalarda faqat nazariy bilimlar beriladi, amaliy mashg'ulotlar cheklangan. *Bartaraf etish:* Virtual laboratoriyalar va simulyatsiya vositalarini joriy etish, real loyihalar ustida ishlash.

5. Talabalar motivatsiyasini yo'qotish: Raqamli darslarning monotonligi va mukofot tizimining zaifligi. *Bartaraf etish:* Gamifikatsiya elementlarini kengaytirish, guruh loyihalari, mentorsizash dasturlarini joriy etish. [3,4].

Yuqoridagi innovatsion yondashuvlar va ularning takomillashtirilishi natijasida o'quv jarayonining sifatini oshirish, talabalarni professional realitetga yaqinlashtirish va pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish mumkin.

Ushbu metodikalarni joriy etish orqali texnologik ta'lim yo'nalishidagi talabalarning kasbiy pedagogik kompetensiyalari yanada rivojlanib, ta'lim sifatini oshirishga zamin yaratadi.

Kelajakda bu metodikalarni yanada rivojlantirish va xalqaro tajribalarni o'rganib, milliy ta'lim standartlariga moslashtirish lozim.

Kasbiy identifikatsiya jarayoni shaxsning kasbiy yo'nalishini belgilab beradi. Bu jarayonda shaxs o'z qobiliyatlarini, qiziqishlarini va maqsadlarini aniqlaydi. Kasbiy identifikatsiya to'g'ri amalga oshirilsa, bu nafaqat shaxsning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga, balki jamiyat uchun zarur bo'lgan malakali kadrlarning shakllanishiga ham xizmat qiladi.

Bu jarayonda takomillashtirish tamoyillari quyidagilardan iborat.

1. Shaxsiy yondashuv: Har bir shaxsning o'ziga xos qobiliyatlari va qiziqishlarini hisobga olish zarur. Buning uchun individual testlar va maslahatlar tashkil etilishi mumkin.

2. Ta'lim tizimining integratsiyasi: Ta'lim muassasalari va ish beruvchilar o'rtasida yaqin hamkorlik o'rnatilishi kerak. Bu ish beruvchilarning ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta'lim dasturlarini ishlab chiqishga yordam beradi.

3. Innovatsion texnologiyalarni qo'llash: Kasbiy identifikatsiya jarayonida zamonaviy texnologiyalar, masalan, onlayn testlar, virtual reallik va simulyatsiyalarni qo'llash orqali jarayonni yanada samarali qilish mumkin.

4. Ijtimoiy hamkorlik: Jamiyatda kasbiy identifikatsiya jarayonini qo'llab-quvvatlash uchun ijtimoiy tashabbuslar va loyihalar amalga oshirilishi lozim. Bu yoshlarni kasb tanlashda yordam berishi mumkin.

Xulosa va tavsiyalar

Tadqiqot natijalari kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlash metodikasini yanada samaraliroq qilish uchun quyidagi tavsiyalarni beradi: — Pedagogik tayyorgarlik dasturini yangilash; — Pedagoglarning malakasini muntazam oshirish; — Innovatsion metodikalarni keng tatbiq etish; — Xalqaro tajribalarni o'rganish va moslashtirish.

Ushbu tavsiyalar texnologik ta'lim yo'nalishidagi talabalar tayyorgarligini yanada yuqori bosqichga ko'tarishga yordam beradi.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Сластенин, В. А. (2010). Педагогическая деятельность: инновационные подходы. Москва: Академия.
2. Зимняя, И. А. (2012). Компетентностный подход в образовании. Москва: Просвещение.
3. Хуторской, А. В. (2014). Инновационные методы обучения в профессиональном образовании. Москва: Академия.
4. Маркова, А. К. (2013). Психология профессионального обучения: учебное пособие. Москва: Академия.

YANGI DAVR ILM-FANI: INSON UCHUN INNOVATION G'OYA VA YECHIMLAR

V RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI MATERIALLARI

2025-yil, 22-iyul

Mas'ul muharrir: *F.T.Isanova*
Texnik muharrir: *N.Bahodirova*
Diszayner: *I.Abdihakimov*

Yangi davr ilm-fani: inson uchun innovatsion g'oya va yechimlar.
V Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami.
1-jild, 5-son (iyul, 2025-yil). – 107 bet.

Mazkur nashr ommaviy axborot vositasi sifatida 2025-yil, 8-iyulda
C-5669862 son bilan rasman davlat ro'yaxatidan o'tkazilgan.

Elektron nashr: <https://konferensiyalar.uz>

Konferensiya tashkilotchisi: "Scienceproblems Team" MChJ

Konferensiya o'tkazilgan sana: 2025-yil, 22-iyul

Barcha huquqlar himoyalangan.
© Science problems team, 2025-yil.
© Mualliflar jamoasi, 2025-yil.